KNJIGA 51. U ZAGREBU, SIJEČANJ 1919.

MILO MISTRA

MODRI BRIJEG

19P28

DRUŠTVO HRV. KNJIŽEVNIKA

1. DINKO ŠIMUNOVIĆ: Mrkodol
2. DRAG. M. DOMJANIĆ: Pjesme (II. izdanje)
3. NEHAJEV: Bijeg (II. izdanje)
4. JURO TURIĆ: Igra životom
5. J. KOZARAC: Male pripovijesti sv. I. (II. izdanje)
6. VLADIMIR LUNAČEK: Četiri aktovke
7. ANTE KOVAČIĆ: Sabrane pripovijesti
8. BRANIMIR LIVADIĆ: Novele
9. VLADIMIR NAZOR: Pjesme (raspačano)
10. IVO VOJNOVIĆ: Novele (II. izdanje)
11. FRAN HRČIĆ: Velika žrtva
12. IVAN KOZARAC: Gjuka Begović
13. MARIN BEGO: S mora. Novele
14. MILO MISTRA: Dvije komedije
15. VJENCESLAV NOVAK: Teški životi
16. JOSIP KOZARAC: Male pripovijesti sv. II.
17. NIKO ANDRIJAŠEVIĆ: Pripovijesti
18. MILAN BEGOVIĆ: Vrelo
19. S. S. KRANJČEVIĆ: Pjesnička proza
20. MILAN ŠENOA: Kvarnerske pripovijesti
21. MILKA POGAČIĆ: Pjesme
22. VLADIMIR LUNAČEK: Ilirci
23. JOZA IVAKIĆ: Selo i Varoš
24. A. G. MATOŠ: Pečalba (Kaprisi i feljtoni)
25. FRAN GALOVIĆ: Začarano ogledalo
26. SRGJAN TUCIĆ: Golgota
27. BRANIMIR LIVADIĆ: Legenda o Amisu i Amilu
28. ANTE BENEŠIĆ: Anakreontika

ĆIRILO-METODSKA knjižara u Zagrebu.

SAVREMENI HRVATSKI PISCI

REDOVITA IZDANJA DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA ❦ KNJIGA PEDESET I PRVA ❦ MILO MISTRA: MODRI BRIJEG ❦ NAKLADA DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA ❦ TISAK ZEMALJSKE TISKARE U ZAGREBU ❦ KNJIŽARSKA CIJENA SEDAM KRUNA.

UREDNIK
JULIJE BENEŠIC

SIJEČANJ 1919. ZAGREB.

MILO MISTRA

MODRI BRIJEG

ROMAN IZ PROŠLOSTI HRVATSKOG POLITIČKOG ŽIVOTA

ZAGREB 1919
IZDAVAČKA KNJIŽARA
GJORGJE ĆELAP, ZAGREB

DIO PRVI

I

Iz jedne kuće na Markovu trgu naglo izidje mlad čovjek i ne uzvrativši pozdrava vanredno samosvijesnomu vrataru podje naglim korakom prema sredini trga.

Tu je stao.

Bijaše duboko uzbudjen i zamišljen.

Najednom digne glavu i nasmjehnuvši se prošapta sam sebi:

— Dr. Milan Malinić, bivši perovodni vježbenik. — Zatim uzdahne duboko kao da mu nedostaje zraka i nastavi:

— Slobodan — slobodan!

A uistinu mu nije dostajalo zraka. Kao da ga je sve stezalo te ne može pravo da diše.

Zrak je težak, kuće neprijatne.

Sav trg kao da je opustio.

Van — van iz grada! — podidje ga želja. U šumu! U Tuškanac ili u Maksimir. Kako svjež mora da je tamo zrak!

I kad je izašao izvan grada, usklikne:

— Jest, ja sam slobodan!

Rekavši to stade, da punim grudima udahne svježi i mirisavi šumski zrak. Vedrina, zadovoljstvo, veselje zasja na njegovu licu, u njegovim očima. Tada pruži obje ruke kao nekomu, tko će ih prihvatiti i stisnuti toplo i s razumijevanjem.

— Ah, kako sam bio nesretan!

Zašao je u malu šumicu. Pružila se dolinom. Niska sa slabašnim stabalcima. Bila je pregusta: jedno

je stabalce gušilo drugo. U njoj je bilo još vlage od noćne kiše. Tu i tamo mirovale su kaplje čiste vode na listićima, a neki tamni puteljak još je bio mokar. Zacijelo malo sunčanih zraka pada na tu nisku, zakržljalu i zanemarenu šumicu u dolini.

Pospješio je korake. A kad je još izdaleka ugledao čistinu na uzvisini, stade upravo brzati.

I za čas je bio na proplanku. Slijeva se prostrla velika livada, zdesna vinogradi na brežuljku, a tamo dalje Zagrebačka gora.

— A sad — sad sam sretan!

Duboko i veliko uvjerenje istisnulo je te riječi iz punih Milanovih grudi.

— Da, sretan!

Na vinograd se prolilo sunce s čistoga neba. Nehajno je legao vinograd po brežuljku: posvuda žuta ilovača i zelenilo loze.

— Meni eto sada druge budućnosti — pomisli Milan iza toga i zagleda se u daljinu, onamo, gdje je čisto i jasno svijetlo sunčano obavilo šumnu goru svojim toplim dahom.

Da, sad istom dobiva njegov život pravu sadržinu, pravu svrhu. Sad bi istom bilo moguće da oživotvori one svoje osnove, za kojima se toliko zanosio još za svoga djakovanja. Ta on se stidi, što ih je, i čas samo, pustio s vida. On, koji je sâm drugima toliko puta te ciljeve stavljao pred oči i korio ih, što se dovoljno za njih ne zagrijavaju!

Napokon je izašao na cestu. Tvrda i tupa bijelila se ubijena cesta. Tu se istom vidjelo, kako bez prekida vrući sunčani traci upiru u zemlju.

Stao je. Sjetio se današnjega susreta sa svojim šefom.

Kako se to zbilo?

Njegov šef, savjetnik Šandor pl. Kecerich visok je i mršav čovjek, lica žuta, brka podstrižena, ćelav.

Dolazio je u ured i izlazio iz njega točno u odredjeni sat. Nikada nije zaboravio, da prije odlaska iz ureda uredi svoj pisaći stol. Sa slugama i sa »podredjenima« govorio je samo službeno. A isto tako i sa strankama.

Danas je rekao Milanu odmjerenim, jednako zvučnim glasom:

— Želio bih, da se ne upuštate sa strankama u razgovor, koji se ne odnosi na uredovanje.

Milan:

— Molim — —

— Želio bih, da budete u uredu uvijek prije svojega pretpostavljenoga, a da ured ostavljate uvijek istom onda, kad je on izašao.

Milan, ponešto uzrujano:

— Ja se držim uredovnih sati!

— Želio bih, da u većem redu budu spisi na vašem pisaćem stolu.

Milan s osmijehom:

— To nije važno.

— Želio bih nadalje, da svoja rješenja sastavljate prema uputama, što vam ih ja dajem.

Milan, odlučno:

— Oprostite, ali protiv svoga uvjerenja ne mogu i ne ću da radim!

— Želio bih (ovaj put se »pretpostavljeni« smrknuo), — da budete marljiviji!

Milan zažareno:

— Radim promišljeno i svijestan sam svojih dužnosti.

»Pretpostavljeni« je sada upro pogled u zemlju i ponešto uzrujano gladio podstrižene brkove.

— Napokon — (i glas mu je postao odmjereniji, hladniji, tiši) — želio bih, da više čuvate dostojanstvo urednika i ove oblasti.

U Milanu plane krv i spopadne ga drhtanje. Viknuo je gotovo prijeteći:

— Šta to znači?!

Ali njegov je šef ostao miran. Svoga »potčinjenoga« nije ni pogledao. Dapače, nije se ni maknuo. Njegovu je nedoličnu uzrujanost prezreo. Da, tek jedna vlas dijeli taj njegov čin od povrede službenih dužnosti. Svijestan svoga položaja, poznavalac ljudskih slaboća, pravedni i strogi sudac može samo da razloži, svjetuje i opomene.

— Ponajprije ona neka familijarnost s podvornicima i slugama — — A onda vaša neobična ljubežljivots spram onih ljudi, da rečem odvjetnika, koji imadu ponekuda isto shvaćanje naših prilika.

— Napose političkih — prekide ga razdraženo Milan.

»Pretpostavljeni« se nije smeo.

Ovaj put nastavi Milan:

— S čega me korite? Molim, konkretno.

— Rekoh, a vi se toga držite. Mlad ste još i ne poznajete ljude. Svršio sam!

A sad će Milan, na oko miran (njegova je unutarnjost bila uzbudjena):

— Izjavljujem, da ostavljam ovu službu!

Šef se lecne, pogleda ga preko naočara, zatim opet upre pogled u zemlju i progundja:

— Kako vas volja! Tako je i bolje. S vama nismo i onako ništa izgubili. Ta vi niste za činovnika!

Ma da Milan više nije bio kadar savladati uzrujanosti, slušao je ipak još ove riječi svoga »pretpostavljenoga« i nije ništa odvratio — — —

Dolje pred njim je grad, obasjan sunčanim sjajem. U očima mu je zablještalo puno i snažno sunčano svijetlo, što se je odražavalo od krovova i zidova gradskih kuća. Kao da se usredotočilo u tom gradu, okupalo ga, podiglo i oživjelo.

I Milan je u nj neprestano upirao pogled.

Sunce je visoko odskočilo: podne je. A u prirodi je potpuni, veliki mir.

A sad treba da obračuna sam sa sobom.

Kako je zalutao u ovu službu, koju je eto ostavio?! — pita sam sebe. Mora da je bio neobičan čas njegova života, koji ga je u nju doveo.

Izgubivši rano oca u Americi on je, siromašno seosko dijete, došao u grad u škole potporom svoga strica, umirovljenoga časnika. Budući da mu nije htio biti slijepo pokoran, morao se odreći milostinje. Od toga časa počinje njegova teška borba za opstanak. I u to se doba u njemu izjasnio i zaoštrio pojam nepravde. A baš je tada nekako upoznao njegovu nauku, učitelja i političkoga vodje naroda hrvatskoga. Prigrlio ju je svim žarom i svom snagom svoje duše. Kad je došao u zagrebačko sveučilište, odmah je iskočio u prve redove pa je doskora postao predsjednikom prvoga akademskoga društva i vodjom omladine. Tako je dospio u središte političke borbe u zemlji. Vodeći jednom demonstraciju protiv madžarskoga presizanja, bude uapšen, osudjen i prognan. Ode u Beč a zatim u Prag.

Dulji je boravak izvan domovine potisnuo u zaborav njegovo ime. Kad se nakon četiri godine vratio u Zagreb, našao se medju ljudima, koji s njime više nisu računali.

I eto, to je onaj čas, koji ga je nagnao u državnu službu. Bijaše to razočaranje i apatija.

Ipak, slutio je, da zauvijek ne će ostati u državnoj službi.

I tako se opet pridignuo, da više ne klone.

Na pragu je novoga doba.

Posvetit će se odvjetništvu. To će mu dati neovisnost i on će moći poraditi oko glavne sad svrhe svoga života: oko boljka hrvatskoga naroda.

Milan je stao da opet udiše, da guta topli ljetni zrak. Osjećaj potpune i ničim nezamućene snage projuri njegovim tijelom, da ga nikada više ne ostavi.

II

Toga je dana bila u gradjanskoj streljani ljetna zabava sveučilišne omladine.

Milan odluči da je posjeti.

Neko je vrijeme proboravio među svjetinom vani na svježem zraku, a kad se smračilo ušao je u dvoranu.

Dvorana mu je ta dobro poznata; nekoć je i on u njoj primao i pozdravljao goste u ime omladine. Dà, jednoč je u njoj inscenirao odlučni i jaki protest proti nepoćudnim organima državne vlasti, koji se htjedoše omladini, tobože pozvani, nametnuti i odatle izvući kapital za svoje političke osnove. Kako se još živo svega toga sjeća. I predavši se uspomenama, stao je u prikrajku, pokraj jednog stupa i naslonio se na nj. A onda se zagledao u vrevu i gužvu.

Podišla ga je napokon želja, da stane razgovarati s kojimgod od tih ljudi. I pogled mu se zaustavi na dvojici. Odmah mu se učiniše poznatima. I nije se prevario. Čim ga opaziše, pobrzaše veselo k njemu. Pružajući mu ruke, nisu se mogli oteti nekom čudjenju.

— Ah — Vi! —

Milanu se lice razvedri.

Uistinu, to su bili njegovi znanci iz prijašnjih vremena.

Kad su mu se prvi put približili, bili su još srednjoškolci. Nikada nije zaboravio ono oduševljenje, kojim ga pozdraviše i ono udivljenje, kojim ga gledahu i slušahu. Bili su zdravi i nepokvareni. A te su osjećaje i sada u njemu obnovili i prenijeli ga u ono doba njegovoga neumornoga i nepomućenoga rada. I sada je njegovom dušom zavladalo duboko oduševljenje za rad, zanos i ljubav za narod i domovinu. Taj ga je čas svega ispunio velikom radošću

i on ga je blagoslivljao. Sad je opet bio onaj mladi i neustrašivi borac od nekada!

Zato im je zahvaljivao od sve duše i toplo ih pozdravio i razdragan stisnuo čvrsto njihove desnice.

To su bili pravnik Jelavec i filozof Milić.

— Koje li sreće! — usklikne pravnik.

— Uistinu! — potvrdi filozof.

I Milan je odmah stao s njima razgovarati.

— Napose mi je drago — govorio je pravnik — da sam vas već danas našao.

— Spremamo veliku skupštinu — protumači filozof.

— Hoćete li nam pomoći svojim savjetom? Hoćete li doći na skupštinu?

— Hoću — veselo odvrati Milan, promatrajući ih živo.

Milan je iz njihovoga razgovora razabrao, da omladinu uistinu više ne vodi velika i snažna ideja. I on se poradovao, kako će ih opet povesti na pravi patriotski rad. Baš je razmišljao o tim osnovama, kad li se nečija ruka taknu njegova ramena. Milan se prene, naglo se okrene i začudi.

Što će ovaj od njega?!

Poznaje doduše pridošlicu i sjeća se, da je jednom s njim razgovarao.

Veleposjednik i plemić Srečić.

— Pardon — rekne Srečić i pruži posvema mirno i nehajno Milanu ruku.

I ruka mu je bila mlaka, kao da je u njoj obamrla krv. Dodir te ruke izazvao je u Milana osjećaj neugodnosti.

— Ženski hir — mumljaše Srečić kao da razgovara sam sa sobom i ne gledajući Milana.

Milan ga začudjeno promatraše.

— Molim, dozvolite —

— Čime vam mogu poslužiti? — zapita Milan.

Opažao je, kako je Srečiću ovo, što čini, dosadno, možda i neugodno. I Srečić nastavi i opet ne gledajući Milana.

— Gospodja Ljuba Radonić.

— Nemam čast.

— To je baš ono. Stoga i govorim: hir, mušica ženska! Dozvolite, da vas prikažem.

Milan se ponovo začudi, ali ga Srečić i ne čekajući njegovu privolu, uze ispod ruke i povede, zapravo povuče sa sobom.

Nekako nerado, što se vidjalo po hodu i držanju, išao je Milan s njim. I tako banuše gotovo nenadano pred nju. Milan ju nije prije opazio, nije ju uopće još nikada vidio.

I sve, što se sad zbilo, trajalo je za Milana samo jedan trenutak. U jednom je trenu opazio njezin pogled, čuo njene riječi, osjetio njenu ruku; u jednom se času pojavi pred njim sav čar njezinoga bića. Sve je to djelovalo tek jedan hip na njega, a ipak tako snažno i bilo je tako jako, da je to Milan osjetio odmah i zadržao u sebi gotovo u tančine.

Taj se trenutak tako duboko utisnuo u Milanovu dušu, da bi bio morao odmah spoznati, kako je upravo taj trenutak opredijeljen, da zauvijek ostane u njoj.

I Srečić je osjetio, da se u ovom običnom dogadjaju zbilo nešto neobično.

Ona ustane.

Pružila je Milanu desnicu, a ljevicu Srečiću. Prvomu na pozdrav; drugome na oproštaj. Milan ju je prihvatio plaho, a Srečić u pritajenoj strasti poljubio.

— Napokon! — prozbori ona jasnim, čvrstim glasom, pa se zagleda otvorena pogleda u Milanove oči, i lako se nasmjehne.

Milan od uzbudjenosti nije mogao ništa reći.

— Nadala sam se, da ću vas ovdje vidjeti. Mora da vas ovamo vuku uspomene na nedavnu prošlost, kada ste vi bili ovdje kućedomaćina — nastavi ona vanredno sigurno, kao da već odavna poznaje Milana.

A Milan je nešto pentao drhtavim glasom i nije se mogao snaći.

— Zar me milostiva gospodja poznaje?!

— O da, vas i vaše nazore i vaš dojakošnji rad.

Milan je sad stao pomnjivo promatrati ovu lijepu, mladu i neobično elegantnu ženu. A ona nastavljaše:

— Pamtim vas s one sudbene rasprave, na osnovi koje vas osudiše. Vaše držanje i vaš govor duboko me se dojmiše. Volim ljude jakoga značaja.

— Zapanjuje me to — reče Milan osjećajući zadovoljstvo s njenih riječi. — Ja se tome radujem.

— Uistinu?

— Radujem se, da vas baš danas upoznah. Vaše mi se riječi čine kao prvi pozdrav mojoj današnjoj odluci.

Milan joj je ispripovjedio današnji dogadjaj. Tako je živo i tako iskreno odobravala njegov čin, da se Milan zanio.

— I vi se bavite politikom? — pitaše je on.

— Ljubim svoj narod — odgovorila mu je ona s ushitom.

— Krasnih li riječi!

— Dobro poznam naše političke prilike. Držim, da su eto na domaku sudbonosni dogadjaji.

— Divim se vašem pronicavom pogledu. I ja sam vašega mnijenja. Rado bih se o tom s vama porazgovorio.

— Sada, ovdje? Nadam se, da ćete me posjetiti.

Radosno je Milan prihvatio njezin poziv. Bilo je u njemu neko slatko uzbudjenje, koje ga je opojilo.

Sad su se ušetali dvoranom. Svijetu su, a napose muškarcima upali u oči. Bijaše jedan, koji nije skidao s njih svog pogleda. Srečić. Napokon im se on i približio.

A dolazak je Srečićev u Milana ovaj put izazvao neko neugodno osjećanje. Držanje je Srećićevo čudno. Milan ga ne shvaća. To ga smeta. I on se oprašta od njih.

— Do vidjenja! — rekla mu je Ljuba naglašujući značajno te riječi.

Dugo je još Milan iz prikrajka dvorane promatrao Ljubu diveći se njezinom visokom uzrastu i samosvijesnom držanju — sve dok nije ostavila dvoranu.

Otpratio ju je Srečić.

Velik bijaše dojam, što ga je na Milana učinio susretaj s Ljubom.

III

Nemirno i nestrpljivo čekala je Ljuba Radonić Milana. Neprestano je šetala niskim, nadsvodjenim sobama stare svoje palače, u gornjem gradu. To je eto prvi put, što on dolazi u njenu kuću. A on će zacijelo doći, ona to zna; obećao je. Pa ipak se ona ne može da smiri. Dok prolazi sobama, sve joj se prikazuje tako pokorno i opet milo i blago. Kudgod segne rukom, savija se ukočenost i ublažuje tvrdoća. Sva joj se okolina podaje, kao da joj se hoće ulaskati. Sve se pokorava ovdje nekom toplom gospodstvu žene.

I Milan je došao, baš kad je utihnuo vjetar.

Duboka je radost obasjala njihova lica, kada su se ugledali. A srca su im moćno zakucala, kada si pružiše ruke. Tada se punim pogledima pogledaše, poniknuše i zašutješe.

Previše je snage i želja i ljepote bilo u njima.

— Moja je mladost — govoraše ona — bila lijepa. Draga mi je.

— Zavidim vam — prekine je Milan.

— U mekoj jednoj dolini ubavoga Zagorja stajala je plemićka kurija. Nema je više. Novi ju je vlasnik, Žid neki, porušio. U toj sam kuriji proživjela djetinjsko i djevojačko doba.

Milan se zamislio.

— Mislim — šapnu — na onu siromašnu potleušicu tamo na kordunu.

— Ne zaboravite, da iz nje potekoše borci — živo će i odlučno Ljuba.

— Da, imate pravo.

Ljuba pak nastavi, uznesena s vlastitih svojih riječi i spominjanja:

— Rano se u meni rodila ljubav za život i radosti njegove. Sve je tome pogodovalo: priroda, koja se vazda pomladjivala, ljudi, koji su me okruživali a koji su se vazda veselili životu. I moji roditelji. — — Moj je dom roditeljski bio vazda pun zadovoljstva. Znam tek za gozbe i plesove.

Prestala je govoriti. Lice joj se smrklo. Glava joj klonula.

— Ali, kad sam se udala — prozbori tišim glasom — nestalo je sve to.

— Vaš brak? — Milan će dignuvši pogled k njoj.

— Bijaše nesretan. Sedamnaest mi je bilo ljeta, kad sam stupila u brak. Četiri sam godine proživjela u njem. Moj muž umre. Šest je tome ljeta.

Zašutješe.

Kad ju je Milan ponovo pogledao, opazio je opet u njenim očima onaj smiješak zadovoljstva otprije. Onda mu se pričini, da je u njima planuo ovaj put žar nekoga udivljenja. Odjedared se u njemu razbudio osjećaj, da je ta žena blizu njegovoj duši, i taj je osjećaj toliko porasao, da mu se Milan posvema po-

dao. I taj je osjećaj bio velika radost, koja ga je svega prožela. — —

Primicala se večer jedva zamjetljivo, sjetna i sumorna. Lagano se rasprostirala i kao ulagivajući se priljubljivala zemlji. Polagano i neopazice obavijala je ljude, milujući ih mekanim, dugim rukama, doticala ih se oprezno svilom crnog prostranog vela, da se priviknu na nju i da ju zavole. I oni osjetiše njezin čar, zavoliše je uistinu, i predadoše joj se, da se njom opiju. Razumješe tajinstveni njezin šapat i posegoše za njenim tamnim velom, da njime oviju sebe i svoja djela. I omamljeni zaboraviše, da će ih doskora uljuljati potpuna tama; zaboraviše svijetlo, zatajiše ga, kao što su to već učinili mnogi, koji su za njim toliko težili, borili se za nj i bili spremni za nj mrijeti.

— Poznajete li ženu? — upita tiho Ljuba.

— Što da na to odgovorim? — rekne Milan.

— Slutila sam.

Šutnja. Njihovi se glasovi izgubiše tek polako; kao da je pritajeni, prigušeni zvuk još dugo lebdio u zraku.

— A budućnost? — upita ona.

— Moja?

— Vaša! Ja mislim na vašu budućnost!

— Koliko joj se radujem! Uz vas —

— Ja vjerujem u vas!

— O, ja vam zahvaljujem iz dna duše.

— Bit ću uz vas.

— Vi ste moja snaga, moja pobjeda.

— Vaš će uspjeh biti velik. Tek treba da budete odvažni.

— Vi ste moj život!

Naglo izgovoriše sve ove riječi. Milan ih je požudno pio, kao netko tko odavna žedja neugasivom žedjom. Ljuba je ustala i pošla do svjetiljke. U tom času sjeknuo je mlaz strasti Milanovom dušom.

Predmeti u sobi bijahu preliveni sumračjem i nejasno se razabirahu. Tek svi su kao poprimili na sebe onu ugodnu, umilnu toplinu, što se posvuda širila.

Ljuba je posegnula za svjetiljkom.

— Ne! — šapne Milan.

Smjerna molba, koja je zvučala u toj njegovoj riječi ulila je u Ljubu neke sladjahne slutnje, s kojih je sva zadrhtala.

Uslišala je njegovu molbu — — —

Sad je tik uz njega i on je gleda. U crnom je odijelu, vidi joj se dio grudi i pleći. Odijelo se spušta niz strojno, bujno i toplo tijelo, savijajući se oko njega poput zmije. Gdje se uza nj priljubljuje, tamo naliči nekim rukama, koje se pružiše da to tijelo kao u nesavladivoj čežnji i tihoj molbi pomiluju, a ono im se izmiče, čim ga se samo dotaknu. Milan vidi, mjestimice je posvema prionulo uz tijelo, poput pijavice, koja u svojoj nezasitnoj i strasnoj žedji hoće da se u nj upije. Kadikad opet kao da zadršće od neke prelesti i duboke radosti. Ili je to drhtanje njezinoga tijela preneseno na taj crni haljetak? Milan je ustao. Zaokupio ga je grozničavi nemir. U glavi mu šumi, u grudima bukti. Ustao je. Zašto? Da ode?

On ne zna sam. Rasijano muca.

— Milostiva — — dozvolite — — da — — odem.

A ipak je u taj čas znao, da ne može otići. Ali ovako ovdje ostati, stajati? Ne, on mora nešto učiniti, tako mu je neobično, tak ne zna, što bi i kako.

Kad je ona primjetila grozničavi sjaj njegovih očiju, opazila ubrzano disanje, prožme je iznenada neka nejasna mlaka slast, koja se izgubila i opet vraćala strujeći polagano njezinim tijelom.

Ona klikne i pruži mu ruku.

Njene se rujne usne ovlažiše, pune joj se grudi zatalasaše, a kosa, njena bujna kosa, se slegla.

Prihvatio je njenu ruku.

I u taj čas projuri kroz nju vrela krv; on protrne i njegovo drhtanje predje na nju.

Pogledaše se.

Samo jedan tren.

I ne mogahu odoljeti veličanstvenoj strasti ljubavi.

Silno potreseni neizmjerjem neznane im dosele sile i dosada još nenaslućenom i neoćućenom velebnom slasti, baciše se jedno drugome u naručaj, bez riječi, bez šapta, bez misli.

I klonuše odmah.

U sobi je bilo tiho i sumračno — —

IV

Već je odavno Srečić bio načistu s time, da Ljubino drugovanje s Malinićem nije puki ženski hir, kako je on to sebi zamišljao u početku. Često ih je vidio zajedno, promatrao ih, a da oni toga nijesu ni znali. A i ljudi su o tome već govorili i klimali glavama, dakle su i oni naslućivali, sumnjali. Ali kako da to shvati? Zacijelo su i drugi tako pitali. Kako je sve to moguće? Njemu se čini, da je izmedju Ljube i Milana toliko opreka, napose što se tiče društvenoga položaja, da se ne može pojmiti njezina naklonost spram Milana. Zacijelo Milan hoće, da mu ona bude ženom. Lijepa je, duhovita i bogata. Koliki su već posegnuli za njom? Odbila ih je. Odbila je i Srečića. Još dok je bila djevojkom, bio ju je zaprosio. Imanje je njegovih roditelja bilo nedaleko od imanja roditelja Ljubinih. Odlučila se za onoga drugoga. Pokopao je bio nadu, da će ikada biti njegovom ženom. Kad je umro Ljubin muž, opet joj se približio. Bijaše uzalud — dosele. A sad?

Hoće li odbiti Milana?

Tko zna? Ali Srečić je ljubi silnom snagom. Ne napušta svojih osnova, ne će da preda pred Milanom. U njemu ključa jaki i neslomljivi život. Ne boji se borbe, opore, bezobzirne ali promišljene borbe.

Srečić je odlučio zaći na političko polje. Tu će se sukobiti s Milanom. To je htio, to je znao, samo kako i kada, to mu još nije bilo jasno. O tom — kasnije, — to je bilo njegovo geslo. Tek to je znao, da ga na tom polju može ščepati i udariti.

Prvi mu je korak bio: posjet kod Kecericha, koji je medjutim postao zamjenikom glavara zemlje.

U domu Kecerichevu bio je stol već prostrt, kad je Srečić došao.

Kecerich običava tačno dolaziti kući.

Danas ga još nema, ma da su već dva sata minula.

Razumije se, zadržao ga je uredovni posao.

Kad je Kecerich vidio Srečića, nemalo se začudio. Dašto, Srečić to nije opazio, jer je Kecerich umio svako iznenadjenje sakriti. Lice mu je barem ostalo nepomično. Uostalom se Srečić ne bi dao smesti njegovim čudjenjem. On je dobro znao, što ga vodi Kecerichu. Njih će doduše doskora dijeliti politički nazori, koji će i njihov društveni saobraćaj poremetiti, tek što za to.

Srečić je htio, da te veze posvema ne raskine i da ih uzdrži dokle se bude dalo. Trebat će ih danas sutra.

Kecerichu nije bilo nikako jasno što znači Srečićev posjet. Poznavao je Srečića, ali medju njima nije bilo naročitih, prijateljskih veza. Srečić je bio odvajkada ponešto ohol, a Kecerich je počeo karijeru kao mali činovnik, kao politički pristav, pak je sada bio takodjer ponosan na svoj položaj. Kecerich je nešto naćukao, da se Srečić namjerava baviti politikom, dapače, da će ući u stranku, koja je po svom

programu bila vladi protivna. Ali on se brzo snašao i zaključio: ako Srečić drži taj posjet potrebnim, bit će da je važan. Povrh toga je Kecerichu bilo odmah jasno, da bi Srečić po svom položaju, po sposobnostima i bogatstvu mogao postati odličan političar. S toga je neobično ljubazno pozdravio Srečića.

— Iskreno se radujem, da ste baš vi, illustrissime, zauzeli tako odlično i tako važno mjesto u zemlji. Uvjeravam vas, da svi mnogo dobra od vas očekujemo — reći će Srečić.

— Hvala! Kud me volja, odnosno zapovijed viših zove, onamo kao poslušan činovnik idem. Moj će rad uvijek biti u skladu s voljom viših. A ja sam duboko uvjeren, da oni narodu i domovini hoće samo dobro — odvrati Kecerich.

— Bude li tako, ne ću se nikada ustručavati da to i kao lojalan protivnik priznam.

Kecerich se trgnuo. Ali je odmah odgovorio:

— Lojalne protivnike štujemo i vazda ćemo štovati.

— A ja se nadam — završio je Srečić — da će mi biti vazda moguće ostati vašim, preuzvišenoga glavara zemlje i vaše stranke, lojalnim protivnikom.

U to je ušao u sobu Kecerichev sin Radovan, vladin perovodja. Pozdravivši se sa Srečićem sjeo je do njega.

Nego, Srečić još nije svršio. Htio je još čuti, kakovo je Kecerichovo mišljenje o Milanu.

Saznao je, da je Milan prije posjećivao Kecericheve, da je prijateljevao s Radovanom i da je Kecerich bio Milanov šef. I zato je sveo razgovor na Milana.

— Što mislite o Maliniću, illustrissime?

Kecerichu je ovo pitanje bilo posvema po volji. O tom se još nije povela riječ pred Radovanom. Kecerich hotice nije htio o tome da govori pred svojim

sinom, jer nije htio pokazati, da on Milanovu koraku podaje važnost.

Kecerich i njegova žena voljeli su prije Milana. Mati je Radovanova često znala isticati Milanovu značajnost, a otac njegove rijetke sposobnosti. Sa zadovoljstvom su s toga opažali, da prijateljstvo izmedju Milana i njihova sina biva danomice sve veće. Razumije se, Radovanovu ocu nije izmaknulo, da je Milan duševno daleko jači od njegova sina. Kadikad se, dok su još obojica bila na sveučilištu, Kecerich radi toga zabrinuo. Žestoki temperament Milanov, koji je izbijao u političkim pitanjima, znao je ponekad uznemiriti staroga Kecericha.

Ali je dobro poznavao svoga sina. Radovan je često napose u posljednje vrijeme znao pred ocem odsuditi mišljenje i mnogi korak Milanov, i to ne stoga, da se ulaska ocu, nego jer mu je takovo mišljenje bilo odista daleko. U takovim bi zgodama majka Radovanova odlučno pristala uz sina i poricala ozbiljnost Milanovim izjavama i činima odbijajući sve to na mladenački zanos Milanov. Otac je ipak odlučno zahtijevao od svog sina, da zalazi i u društva njegovih političkih istomišljenika. Time će, mislio je on, biti oslabljene »mladenačke sanjarije«, kako je on običavao nazivati raspredanja Milanova.

Uostalom, s Milanom samim nije nikada raspravljao o političkim pitanjima. Samo jednom zgodom, kad se je Milan zatrčao u prigovorima stranci, kojoj je Kecerich pripadao, nije mogao šutiti. Rekao je: I mi smo svi patriote, i mi bi svi prihvatili ono, što nam vi u ružičastom svijetlu predočujete; tek recite nam kako da se to učini? To je eto naprosto nemoguće!

Medjutim svega je toga nestalo, kad je Milan ušao u državnu službu. Mati je Radovanova bila ra-

dosna, stari Kecerich zadovoljan, a sam je Radovan gotovo posvema zaboravio na ono, što je prije bilo.

Stari je Kecerich proricao Milanu sjajnu budućnost — —

I sad je, odjedared, Milan ostavio državnu službu. Ali ne samo to. Ušao je u društvo najodrešitijih protivnika Kecericheve stranke, i najzagriženiji neprijatelji Kecerichevi sada su Milanovi prisni prijatelji.

Kecerich nije odmah odgovorio Srečiću. Dugo je promatrao nokte na svojim dugim, uskim, koštunavim prstima. Odvajkada je pomno njegovao ruke. Napokon ga je i ne maknuvši glavu pogledao i odgovorio:

— Taj se čovjek u posljednje doba veoma zatrčao. To će se zlo svršiti!

Nije te riječi izrekao samo zato, da budu opomena njegovom sinu; one su izražavale njegovo pravo mišljenje o Milanovom koraku. Kecerich je bio uvjeren, da Milan znade, kako je ono, za što se bori, nedostiživo. Što dakle hoće tim korakom i tom borbom? Zaći će u opreku, u protivštinu spram Kecericha. Možda ne će htjeti sam, bar isprva, da dodje u izravnu opreku s Kecerichem, ali onda će na nj utjecati oni, medju koje je stupio, izrabit će njegovu mladost i njegov zanos. A oni će to učiniti tim radije, što znadu, da je Milan bio na neki način prijatelj njegove kuće. A ti se ljudi bore baš protiv njega, Kecericha; njima je najviše do toga, da napadnu njegov socijalni i materijalni položaj, njegov ugled. Čini se, da oni slute, da Kecericheve ambicije idu dalje od onoga, što je već postignuo. Toga se oni boje, i to bi jamačno htjeli pošto poto spriječiti. Koga drugoga, koji je takodjer protivnik njihovih političkih nazora, ne bi oni napadali s tolikom žestinom.

Pomisao na to razdražila je inače mirnoga i hladnoga Kecericha. Razumije se, Kecerich je vazda živio bezbrižno, nije trebao gladovati kao Milan, nije se za druge brinuo, ne pojmi takove ljude.

Kecerich je kriv, dašto, on je kriv — —

Ova je posljednja misao bila zaključna u procesu razmišljanja, što ga je sada još jednom Kecerich prošao.

I njegove su riječi poput hladnoga vjetra prohujale nad Radovanovom glavom. I on se pognuo, zgrbio i oborio glavu.

Razumio je očeve riječi...

Srečić je primijetio razdraženost, koja je unatoč vještoga prikrivanja izbijala iz Kecerichevih riječi. To ga je mnogo radovalo. Držao je, da mora tu razdraženost povećati i zato je nastavio:

— Stranka je u njemu dobila novu, jaku silu. Malinić je vanredno vješt agitator. Kao protivnik bit će vanredno pogibeljan...

Kecerich nije smatrao nužnim, da i jednu riječ više reče o Milanu. Tek njegova žena primijeti:

— U Zagrebu se mnogo govori o Milanu i Ljubi Radonić.

Srečić se trgne. Bijaše pomalo uzrujan. Ovaj mu razgovor nije bio po volji. Ipak je nadovezao:

— Da — govori se — —

I prije nego što je Kecericheva žena mogla nastaviti, ustao je, da se oprosti.

Kecerichevi odoše u jedaću sobu.

Otac nije rekao ni jedne riječi.

Objedovali su šuteći. Samo kadikad čulo se, kako je tanjur zazvečao, udaren od noža ili vilice. A i taj je zvuk bio nekako pridušen. Pa i koraci sluge jedva su se čuli. Medjutim, tako je bilo vazda.

Pa ipak je Radovan upravo ovaj put osjetio neku tjeskobu. Ne usudjuje se pogledati oca. Kadikad pogleda majku, ali ona je ovaj put izbjegavala njegove poglede. Ona se danas pravo ne snalazi. Radovan je opazio, da je otac danas ozbiljniji nego obično i slutio je, da se sprema na nešto. Očekujući to, vrijeme mu je odmicalo tako polagano, objed toli dugo trajao, da mu zalogaji nijesu nimalo prijali.

Tada Kecerich nenadano digne glavu, pogleda sina i rekne hladnim, poraznim glasom:

— Milan nije više tvoj prijatelj! I vi više ne možete drugovati!

Radovan je gledao ocu ravno u oči i rekao tiho i plaho:

— Razumijem.

I opet zašutješe.

Vani je mutni zimski dan. Posvuda neprekidno umiranje, tupo i tiho beznadje, kao stalna i neumoljiva slutnja, koja navješćuje propast. Ljudi kao da više i ne misle na sunce i njegov sjaj, kao da im više i nije do njega. Pokoriše se tom mutnom zimskom danu i podavaju mu se cijelim bićem; pogledima, riječima, koracima i držanjem. Slabi su kao i ovo mutno svijetlo, s kojim živu i s kojim će mnogi i umrijeti. A to slabo svijetlo lijeno se probija kroz bijele zavjes u sobu. I u njoj nalazi sve kao i vani: studen i zimu. I ono obavija sve, dapače i onaj molitvenik, što ga je mati zaboravila na stolu kad se jutros vratila iz crkve.

To će se zlo svršiti. — — — Te riječi zvuče neprestano u ušima Kecericheve žene i njegova sina.

I nikako da im izadju iz pameti.

V

Milan je pošao k vodji hrvatske radikalne stranke. Vodja ga je upoznao, kad je Milan kao predstavnik omladine dolazio na konferencije, na kojima su se raspravljala neka pitanja stranke.

Vodja ga je zavolio.

I kad je Milan odlučio, da se posveti javnom životu, bio je, na zahtjev vodje, biran u izvršni odbor stranke. Ostali su članovi odbora pristali odmah na taj izbor, jer su se nadali, da će preko Milana sačuvati kontakt s omladinom.

Danas je sjednica toga odbora.

Vodja je poručio Milanu, da dodje k njemu daleko prije sjednice. Htio bi s njim nasamu razgovarati.

Već ujutro kod prve pomisli, da mu je danas poslijepodne poći onamo, Milan se nije mogao otresti neke male uzbudjenosti. I dok se spremao na put, ta je uzbudjenost rasla. Narasla je do velike uzrujanosti, kad se približio njegovoj kući.

U njemu je zavladalo neko svečano raspoloženje i duboko uvjerenje o važnosti toga koraka, svijest velikog znamenovanja onoga, što će se zbiti.

Njegov mu se pohod ukaza kao hodočašće na brdo snage, k praizvoru borbe, u hram neki.

Skrstivši ruke i neprestano upirući pogled onamo, gdje prebiva vodja, stupao je Milan polagano, odmjereno, svečano, kako običavaju oni, koji u ophodu manifestiraju svoje vjersko uvjerenje.

Kuća, u kojoj stanuje vodja, izvan grada je i osamljena. Na ovisokom je brežuljku, oko nje maleni vrt i nisko drveće. Stara je to kuća, jednostavna i nije velika, samo su joj zidovi debeli i čvrsti. Mjestimice im je spala žbuka. Krov joj je visok sa širokim dimnjacima. Zaštićena je i munjovodom. Hoćeš li ući u tu kuću bilo s koje strane, moraš se uspinjati.

I Milan se sada uspinjao, a srce mu je živo kucalo.

Kad se je popeo na brežuljak, pozdravio ga je ledeni sjevernjak. Zašuštilo je suho lišće, što je ostalo na nekim snažnim hrastovima nedaleke šume. Sad je posvema jasno vidio one hrastove; nekoji su natruli, tu i tamo kvrgasti, s neravnim granama. Ono nemoćno treperenje suhoga lišća gubilo je svaku važnost pored snage golih debala i polugolih grana. Posvema je nemoguće, da ovako dršću ovi snažni hrastovi. Ni u buri ni u času umiranja, a kamo li sad u naponu snage. Tamo dalje valjaju se brežuljci jedan iza drugoga, spuštajući se u dolove i daleku ravnicu.

Ali to se samo tako pričinja; sve je to ustaljeno, utvrdjeno i vijekovima uredjeno i Milan to jasno vidi i osjeća. Šta znači drhtanje zaostaloga suhoga lišća spram djela vijekova!

U Milanu se rodi osjećaj, da ovdje stoluje jedna veličajna nesavladiva težnja, konačna meta svih ljudskih nastojanja, kojoj se čovjek ne može oteti, već joj se mora pokloniti kao vrhovnom sucu, kao vrhovnom posljednjem osjećaju.

Kad je došao do kuće, otvori neki starac kućna vrata. Milan udje.

— Smijem li? — upita.

— Upravo je pitao za vas — poluglasno odvrati sluga, pogledavši ga tek plahim pogledom.

— Za mene? — poveseli se Milan.

I onda stupi u sobu.

Već je dva tri puta bio u ovoj sobi, poznata mu je, a ipak kao da je sada prvi put prekoračio njezin prag. Priprosto je uredjena ta soba; u njoj je obično pokućstvo, staro i malo vrijedno; pa ipak iz njega kao da čovjeka nešto privlači, i odmah svladava.

Tvrda hrastovina, kojom su pokriveni zidovi, izazivlje u Milanu pomisao na one snažne hrastove u nedalekoj šumi.

Vodja sjedi u naslonjaču.

Nepomičan je na tijelu i u licu. Kip. Nije čuo, nije opazio, kad je Milan unišao. Na njegovom se čelu vide duboki u čelo usječeni zarezi. Po sljepočicama izbiše jake žile. Iznad velikih očiju, što su duboko sjele u očne udubine, izrastoše jake pune obrve, i čine, da je pogled tih očiju oštriji i jači. Ispod velikog orlovskog nosa, s jakom nosnom kosti, zasjedoše puni ponešto kovrčasti brci. Brada sa izrazitim i čvrstim podbradkom i kosa, što je pokrila veliku ponešto duguljastu lubanju, kratka je, gusta i kovrčasta. Debele i mesnate usne čvrsto su se stisnule, kao da se samo rijetko rastavljaju i govore samo teške riječi.

Sjedina posula kosu, bradu i brkove.

Starac.

Milan je čas stajao i uporno ga gledao. Vidio je samo njegovu veliku glavu. Sve je ostalo bilo sporedno. A isto bi osjetio svatko, tko bi starca vidio.

Starac polagano okrene glavu k onoj strani, gdje je stajao Milan.

Onda mu kimne i zovne ga k sebi.

Milan je odmah opazio, da ga je starac uistinu očekivao.

— Ti si, sine moj! — prozborio je blago. I taj je glas bio u tolikoj opreci sa snagom, koju odavaše cijela pojava, glava i pogled starčev, da se Milan iznenadjen trgnuo. Nije to prvi put, da on čuje taj glas, ali nikada nije bio tako slab. Starac je upiljio u nj svoj pogled i Milanu je bilo, kao da starac gleda u njegovu dušu i zna, što on misli i osjeća.

— Sjedni do mene — rekne zatim.

Milan ga posluša.

Još je časak starac šutio i zagledao se nekuda preda se. Gledao je kroz prozor upravo onamo, gdje su nepomično stajali tvrdi hrastovi. Milanu se učini, da se starac zanosi za onim mirom, koji je tamo vladao.

Starac je lako uzdahnuo i šapnuo.

— Ostario sam.

I iz tih je riječi zastrujao dah vječne samoće. Milan ga je osjetio i pognuo glavu, zamislio se i šutio. Tada mu starac položi ruku na rame i rekne:

— Sinko, nemam mladosti.

Milan digne pogled k njemu. U riječima starčevima drhtala je neka tajna bol, koje Milan nije otprije poznavao i za koju mu se činilo, da je i starca sada prvi put obuzela. Osebujna je ta bol i Milanu se ukazala teškom i velikom.

Ta je bol bila jedina, koja je tištila starčevu dušu. Čudna je takova bol u neobičnom, snažnom i izvanrednom čovjeku.

— Rad sam bio sinko, da govorim s tobom — započeo je opet. — Sâm sam, bez obitelji. Vidiš, ja sam kao zaboravio na to, da uzmem sebi drugaricu života, da mi rodi sina. Nijedan čas svoga života nisam tome posvetio. Nisam dospio. Iz naroda sam niknuo i samo za nj živio. Nove sam staze utro njegovom boljku. Koliko je borbe trebalo, dok su me počeli slijediti, a koliko, dok je veći dio naroda pohrlio za mnom. U što sam ja u mojoj mladosti i muževnoj dobi vjerovao, to mi se u starosti ispunilo. Ja ih vodim! I ako sam kada pomislio na brak, pričinilo mi se, da bi mogao biti zaprekom u mom radu za boljak moga naroda! Pa možda je i bolje ovako. Da mi se rodio sin, koji ne bi umio ili ne bi htio da bude prorok moje nauke slijedećim pokoljenjima?! Ja znam, u mene je neslomljivo uvjerenje, da je ono dobro, što sam ih ja učio. Samo ako budu onako radili, kako sam ih ja učio, onda će bit narod sretan. Moja je nauka cjelovita, istesana od jednoga kamena, i ja sam na njoj radio svom snagom cijela čovjeka i ovakova treba ona da predje i na druge. Ovakova kao cjelina, s mojim nepokolebivim uvjerenjem. Ali ako to ne bude?!

Starac je zapeo. U njemu se javio neki nemir. I to mu se opažalo na licu i na cijelom tijelu. Kakova

li je to bojazan, koja će da isipije kremenu snagu? pomisli Milan.

— Ako ne bude? — ponovio je stanac, više kao da sam sebi govori. Onda se opet smirio i nastavio. Glas mu je sada postao začudo čvršći, tako da je sada u njemu zvučala otpornost i neka tvrdoća.

— U mene ima snage i vjere. Oni još nijesu posvema proniknuli u moju nauku. Ali ja ću ih obratiti posvema. Oni moraju onako raditi, kako sam radio i ja, Tek — sinko — ja nemam mladosti.

Opet je zapeo. Kraj njega, na stoliću, ležala je tek proklijala pšenica; mladice niknule iz sjemena nasuta u vodu, na bijelom tanjuriću.

Božićno je doba. U to bujno, svježe i toplo zelenilo upro je starac pogled. I ruku je digao i pogladio njome vrške mladica. One se nevoljko sagnuše pod staračkom rukomi odmah se prkosno uspraviše.

— A kad vidim tebe — govorio je dalje upirući svedjer pogled u mlado žito — moja snaga ponaraste i vjera mi biva jača. U tebe je mladost i divna snaga. A takovu treba moja nauka, da dalje živi u narodu. Ti si niknuo iz naroda, razumio si mene i moju nauku, veliku, i uzvišenu; jak si, uman si — — — Ti si najpodesniji, da ju primiš i danas sutra drugima objavljuješ.

I tada je starac stavio ruku na Milanovu glavu i nekoliko ga puta pogladio po bujnoj njegovoj kosi.

— Ali samo kao potpunu cjelinu — onako kako sam ju ja stvorio! Pravo je hrvatskoga naroda sveto. Čvrsta vjera u nj dat će ti neslomljivu snagu i oplemeniti tvoju borbu.

Ove je riječi starac dodao nagnuvši se k Milanu. I u njima je bila neka neobična snaga: i bojazan i molba i prijetnja. I ona se Milana duboko dojmila.

Milan je stao pozornije promatrati starca. Kad mu se pogled sukobio sa starčevim, osjetio je kao da

ga je nešto probolo. Milan je spoznao, da je to bila samo tajinstvena i mukla prijetnja, koja ga je uzdrmala. Uzdigla se iznenada u tim riječima starčevim.

— Nepromijenjenu i čistu treba da je preuzmeš i dalje naučaš. I pazi: što ja sagradih, da ne razgrađuju drugi!

Ovaj je put glas starčev zvučao suho i tvrdo.

Da nije Milan bio toliko pod dojmom svečanoga momenta, morao bi sebi postaviti pitanje: zar starac nema pouzdanja ni u koga, zar ima za to razloga? Da je Milan bio mirniji, bio bi opazio, kako dušu starca izjeda sumnja... On bi bio tada odlučio proučavati u većoj mjeri najbliže njegove pristaše. I tko zna, ne bi li se uvjerio, da je sumnja starčeva opravdana. Bio bi se onda još većma približio starcu i pojmio težinu, koja mu leži na grudima. Da se je dakle u to zamislio, zacijelo bi se uvjerio, da starac pati kod same pomisli na to, da bi njegova nauka iza smrti njegove mogla pomalo gubiti od svoje čistoće, prilagoditi se novim prilikama, mijenjati se, tko zna, možda jednom i nestati. Vodja se iznenada uspravio, zagledao se u Milana i zapitao ga svečanim glasom:

— Hoćeš li?

— Hoću! — klikne Milan cijelom dušom.

Tada ponovo zašutješe. Nepomično su sjedili jedan do drugoga. Starac uspravan u visokom naslonjaču, stavivši ruke na naslone, Milan niže njega, malo pognut, skupivši ruke u krilu.

I ona je tišina, koja vani u prirodi okruživa ovu kuću, ušla u sobu, kao da je na to već odavno privikla. Starac ju je usisao svom dušom. Tek Milanova se duša bunila. I tako su eto jedan uz drugoga; vodja kao kameni spomenik, Milan kao mladi jablan uz njega; starac kao pećina, Milan kao brzica što teče pokraj nje; vodja kao ruka vijekova, Milan kao mladi lovor, što se oko te ruke savija, vodja putokaz, Milan prvi putnik.

VI

Članovi se izvršnoga odbora hrvatske radikalne stranke već sakupiše oko vodje stranke.

Sjednica je.

Ali je raspravljanje o pojedinim pitanjima teklo mrtvo; rasprava je bila blijeda i zapinjala. Svi očekuju posljednju tačku dnevnoga reda. Oni, koji za nju znadu, očekuju nestrpljivo, što će reći oni ostali, kada saznaju. I ti sada nešto naslućuju. Nesigurnost, pritajena uzrujanost, i laki nemir upućenih djeluje na sve.

Napokon:

— Božo pl. Srečić — reče tajnik.

Već kad je izgovorio samo ovo ime, nastade potpuna tišina.

— Pristupa u stranku!

Mnogi se tako začudiše, da su i ostali, koji su za to znali, stali u čudu promatrati tajnika, koji je to pročitao.

Kad je tajnik, znajući, da će ono, što čita, mnogo djelovati na slušače, u čitanju zastao i tek nakon kratke stanke dodao: predlog člana izvršnoga odbora dra. Sučića, upriješe svi poglede u Sučića.

On jedini kao da nije slušao što se čita.

U duši je još jednom proživljavao jučerašnji susret sa Srečićem.

Prvi je član izvršnoga odbora Gjuranić, gradjanin, zapitao:

— Je li to sposoban čovjek, taj Srečić?

Sučić je odvratio poluglasno i ne gledajući ga:

— Veoma sposoban.

Gjuranić zašuti i zamisli se. Ne će ništa da predloži. Vazda je ostao osamljen sa svim svojim predlozima. Ili ga ovi ljudi nijesu htjeli shvatiti, ili ga uistinu nijesu shvaćali — njemu nije bilo jasno. Tek on je bio uvjeren da je ono, što on predlaže, za dobro-

bit stranke, za dobro naroda. Često se čudio, kako ti ljudi toga ne vide. Višeput se i ražestio, dokazujući kako su njegovi predlozi opravdani. Kada oni niti poslije njegovih žestokih obrazloženja ne bi htjeli pristati uza nj, onda bi odlučio, da će se posvema povući s političkog polja i živjeti povučeno. Njegovi prijatelji bi ga od toga odvraćali prikazujući mu, kakovim bi to zlim posljedicama urodilo u stranci. A onda bi se on i opet ponadao, da će oni ipak jednom uvidjeti, kako je on imao pravo, i on bi ostao i dalje u stranci. Borit će se i opet ne toliko radi sebe, već radi stranke, radi naroda, kome ona treba da služi.

Medjutim je potajice očekivao, da će se nešto zbiti, što će stranku osvijestiti, nešto novo, nešto, što će osvježiti čitavu borbu pa i njemu donijeti nove snage.

Napokon je pomislio: možda će Srečić, čovjek bogat i sposoban, biti pristupačniji od ostalih. Možda će postati njegov iskreni suborilac — —

— Molim potanje o tom čovjeku — javi se iznenada vodja.

Doktor Sučić započe o njem govoriti. Istaknuo je, da se Srečić dosada nije bavio politikom, istaknuo je rodoljublje njegovih predja, njegovo bogatstvo, naglasio je sveze, koje ga vežu s mnogima i mnogima.

Skupivši ruke na stolu, i gledajući preda se u zeleno sukno, kojim je stol pokrit, slušao je cijelo ovo tumačenje pozorno član izvršnoga odbora odvjetnik Petrinić. Da li bi taj čovjek, Srečić, mogao postati za njega pogibeljan? To je bilo glavno njegovo pitanje. On ne treba da se boji ni jednoga izmedju svih, koji su članovi odbora. Jer od njih svih, jači je on umom i eneržijom. To je on znao, a to su znali i ostali. Umre li starac, vodja stranke, nema od njega sposobnijega, da preuzme vodstvo stranke. Vodja ga doduše ne voli, to on znade. Često mu je vodja znao reći, da se njegovo shvaćanje razi-

lazi od nauke, koju je on postavio, da nije dosta stalno i čvrsto i odlučno; jednom ga je upozorio, da je on, vodja, protivnik svakog oportunizma, jer ga smatra pogubnim i ubitačnim. Ali je Petrinić htio pošto poto da bude prvi, htio je da pokaže svima, kakove se sile u njemu kriju. Htio je doduše da narod i stranku povede do blagostanja; živo je želio boljak svoga naroda, no držao je, da bi ga mogao oživotvoriti jedino on. Nije htio, a ni mogao predočiti sebi kao prvaka, a danas sutra moguće i kao vodju stranke ikoga drugoga. Sada, dok još živi utemeljitelj stranke, podnosio je, da utemeljitelj stranke bude i vodjom; ali u više je navrata jasno pokazao, da je iza njega prvi u stranci — on. Ponekad je to učinio načinom, da se moglo opaziti, kako bi on u odlučni čas jedva podnio poraz u tom pravcu, pa ni onda, ako bi taj poraz bio u interesu stranke. Pravoga, iskrenoga oduševljenja nije bilo u njemu ni zere.

Srečić!..., govorio je u sebi, slušajući pozorno, što su o tome čovjeku govorili ostali odbornici. Ne, on mu nije pogibeljan, riješio je u sebi to pitanje, ma da je u Srečićevom bogatstvu vidio veliku moć.

Šutio je.

— Trebamo li ga? Hoćemo li od njega imati koristi? — upita posjednik Sivić.

U njegovom je glasu bilo neke razdraženosti i prizvuka nezadovoljstva. Riječi je popratio nemirnim gestama, a i lice mu je bilo nemirno. Dugotrajna jalova borba na političkom polju učinila je iz njega čovjeka, koji je sa samim sobom i sa svojom okolinom nezadovoljan, koji je htio da se sve promijeni, ma da i sam nije pravo znao kako; koji je svaku novost, što je nije sam predložio, susretao s nepovjerenjem. To svoje nezadovoljstvo nije krio. Tako je bilo i sada. I što je više raslo u njem nezadovoljstvo, to se on jače opirao mnijenju drugih. I tako je upotrebio svaku zgodu, u svako doba i na svakom mjestu, da

iskali svoje nezadovoljstvo. A jer u mnogim zgodama nije nikoga bilo, da mu se usprotivi, jačalo se to neraspoloženje i pretvaralo se u neke ruke uvjerenje. I protivština i opiranje predjoše mu u krv.

— Razumije se — govorio je razdraženo — i taj će prvom zgodom iznijeti svoje predloge. Dašto i bit će uvjeren, da su korisni po narod! Poznam ja te ljude — —

Nasmija se porugljivo.

Milan se odmah, čim je čuo Srečićevo ime, uznemirio. Najprije mu je to ime dočaralo njen lik, ta on ga je njoj prikazao. Ali malo zatim obuze ga neki neugodni osjećaj. Ne bi znao reći, zašto. Tek to mu je jasno: Srečić nije čovjek njegovih simpatija. Ali on ga ne poznaje, a i nije mu do toga, da ga izbliže upozna. Čemu? Suvišno je, on na to i ne misli. Poznaju ga eto ostali i štogod se o njemu čuje, laskavo je. A što se odjedared posvetio politici, to nije čudo, kada su se i njegovi predji bavili politikom.

Napokon će vodja:

— Budući da mu nema zamjerke, pa je, kako čujemo, čovjek sposoban i značajan, primamo ga. Svatko nam je dobro došao, tko hoće, da na našem programu poradi za boljak naroda.

Jedini Ključić, odvjetnik, nije ni ovaj put ništa rekao. Nepomično je sjedio i šutio za čitave sjednice. Tako on čini vazda. Svi to već znadu. Njega nikada ništa i ne pitaju. Tek bez njega ne bi otpočeli sjednicu. Ali on i dolazi na svaku sjednicu. Neuspjesi, odnosno djelomični uspjesi njegove stranke, u kojoj se on bori već decenije, u kojoj je i osijedio, razočaraše ga toliko, da je postao posvema apatičan spram svega. Ali nijedan ga čas ne podidje misao ili želja, da istupi iz stranke. To je posvema nemoguće. Mora u njoj ostati do smrti.

Još se jednom javio Sučić.

— Nakon svega, što sam o njemu rekao, držim, da je nužno, da bude ne samo primljen u našu stranku, nego i da udje u izvršni odbor. Imat će prilike, da razvije svoje sposobnosti. A mi ćemo ga na taj način privezati uza se. Stavljam taj predlog i molim da se o njemu glasuje.

Srečića uzeše u stranku i pozvaše u izvršni odbor.

Iza toga je vodja progovorio o potrebi da se provede nova organizacija stranke. Tražio je, da se to zbude što prije. Opravdavao ju je teškom borbom, koja čeka stranku. Istaknuo je, da za provedenje organizacije treba čitav čovjek, koji će htjeti i umjeti uložiti u to sve svoje sile. Zato je predložio, da se provedenje organizacije povjeri Milanu.

Predlog je vodjin iznenadio sve članove izvršnoga odbora. Nitko toga nije sakrio.

Malinić je novajlija, mlad i neiskusan. Nije dovoljno obaviješten o političkim prilikama u zemlji. Ne poznaje pristaša stranke niti oni znadu njega. Nije proučio nijednu organizaciju bilo koje stranke. Odakle mu poziv za takav vanredno težak posao? Zašto je vodja baš Milana za to opredijelio? Što to znači?

Tako su po prilici svi o tom mislili. Ali je ipak jedini Petrinić uzeo riječ te se usprotivio vodjinom predlogu. Porekao je potrebu nove organizacije stranačke tvrdeći, da će stranka, kako je sada organizovana, moći odoljeti svakoj najezdi, došla ona s bilo koje strane. Milanu ne poriče energiju i sposobnosti. Ipak sumnja o dovoljnoj spremi njegovoj za takav opsežan i mučan posao. Drži, da bi se Milan trebao iznajprije obavijestiti o stranačkim prilikama napose u provinciji pa bi mu se onda eventualno povjerilo provedenje nove stranačke organizacije.

Na Sivićevu licu lebdio je smiješak. Gjuranić i Ključić apatično su buljili u Milana, dočim je Sučić mislio još uvijek na Srečića.

Ali kad uzeše glasovati o predlogu vodjinome, ustanovio je taj, da su svi za nj.

Vodja je oslovio Milana. Predočio mu je težinu i važnost njegove zadaće no izjavio je, da ne sumnja o uspjehu njegova rada.

U čudu ostaviše članovi izvršnoga odbora vodjin dom.

Milan bijaše pun veselja.

VII

Sa svojim se prijateljima, pravnikom Jelavcem i filozofom Milićem danomice Milan sastajao.

Njegova je namjera bila: sazvati veliku javnu skupštinu omladine. Na toj bi on skupštini što jače zagrijao omladinu za program svoje stranke te ju nastojao privezati uza se. Sam se zanosio za onu nepokvarenu i neistrošenu snagu, koja je živjela u srcima omladinaca. Neizbrisiv je ostao u njemu dojam, što ga je izazvalo oduševljenje omladine, kad im je nekoć, kao vodja njihov govorio o budućnosti hrvatskoga naroda te o njihovoj zadaći. U njega je bilo živo uvjerenje, da će ga omladina i dalje slijediti kao što ga je slijedila u vrijeme njegova djakovanja. Pomisao na to bijaše za nj pravi užitak. Za njega bijaše to izvor nove snage, vjere i ljubavi.

Govorio je o tome i vodji stranke. A vodja je odobrio njegove osnove. Govorio je o tome i Ljubi, koja je sa svojim bićem tako ušla u njegov život, da je postala dio njega.

I skupština omladine bijaše sazvana.

Milan sjedi s prijateljima u svojoj sobi. To je posljednji dogovor prije skupštine.

U to udje u sobu Milanov stanodavac Ivanušić. Vlasnik je ove kuće, u kojoj stanuje Milan. Kuća je mala, prizemna, stara, na periferiji grada. U njoj se rodio Ivanušić, a tu mu se rodio otac i djed njegov. Tu su i pomrli svi njegovi predji. U toj je kući Ivanušić slavio svadbeni pir. U njoj se rodiše i njegova djeca. Ali on na to ne misli. Ušao je tiho, ispričao se što smeta i onda pružio Milanu posjetnicu.

— Bio je jutros ovdje i žao mu je što vas nije našao.

Milan pročita:

— Božo pl. Srečić. — Začudi se.

— Jest on — odvrati Ivanušić. — To je pametan i fin gospodin.

Svaki put kad se spomene ime toga čovjeka, Milana podidje osjećaj neugodnosti. Tako i ovaj put. Milan ne zna zašto; ne zna bi li morao biti na njega kivan. Na to i ne pomišlja, da bi taj čovjek mogao štogod zla snovati protiv njega. Nasuprot, Srečić je vazda pristojan i vazda ljubazan. Samo nečega se sjeća, što u njemu radja osjećaj nevoljkosti; uza nj, u nekoj daljini njezin lik.

Nemalo se začudio, što ga je taj čovjek potražio i nije mogao, a da to začudjenje ne izrazi.

— Mene je tražio?

— Jest — odvrati Ivanušić. — Htio je s vama, kako mi reče, razgovarati.

Milan je šutio ne shvaćajući pravo posjet Srečićev.

— Ta on je sada naš — važno doda Ivanušić. — Vi to znate. Valjda je zato i došao do vas. Veoma vas štuje. Mnogo je govorio o vama i proricao vam krasnu budućnost. Dao Bog! On je za nas veliki dobitak.

— Tko bi to znao! — javi se crnokosi pravnik i ne gledajući Ivanušića. Samo je mahnuo rukom spram njega. Tako on čini vazda, kada naidje na tudje mišljenje, koje mu se čini neispravnim. A to se zbiva često.

— Mislite li da nije tako? Znate li vi njega? — upita Ivanušić.

— Ne poznam njegovih djela, jer ih nema.

— Dašto da ih nema. Ali on je — — —

— Vidjet ćemo, što je i kakav je! — dovrši pravnik.

A onda se okrene k Milanu. Ivanušić nastavi okrenuvši se takodjer k Milanu:

— Pitao me za ovu moju kuću. Svidjelo mu se ovo mjesto. Zračno je. A nije ni maleno, s ovim dvorištem. A što je glavno, ovo mjesto imade budućnost. Grad se širi na ovu stranu. Eto, svuda naokolo niču nove kuće, moderne i velike. Razumije on to i vidi. Rekao mi je, da bi bio spreman kupiti ovu kuću. Hoće da podigne u gradu kuću.

— Zar bi je vi prodali? — upita ga plavokosi filozof, upirući u nj svoje male oči. Čudio se i nije pravo shvaćao Ivanušića.

— Prodao — hm! Zašto ne bih? Ja bih se onda počeo nečim baviti. On mi je rekao, da bih mogao biti kod njega u službi na njegovom imanju, što ga je naslijedio po svom stricu. O tom se imanju vodi još sada parnica. A meni bi to bilo posvema po volji. Nisam doduše upućen u gospodarstvo, ali opet nešto razumijem, a nešto bih naučio. Tako je i on rekao.

— Pa zar vas ništa ne veže uz ovaj dom?

— Majku i djecu bih poveo sa sobom. I na to je on pristao.

— Ali vi ste od davnine gradjanin u ovome gradu!

Ivanušić ga pogleda začudjeno. Na njegovom se licu odrazilo upravo tipično neshvaćanje. Pravnik

je pogledao Milana, a onda filozofa i nasmiješio se. I na Ivanušićevom je licu najzad zatitrao sitni smiješak. Ali se filozof nije dao smesti, nego je nastavio:

— Nijesu li se svi vaši predji rodili i živjeli u ovoj kući i u ovom gradu?

— Pa jesu. Da, ja sam »purgar« ovoga grada. Ivanušić se udari u prsa.

— No dakle, pa zar vam vaši predji nisu namrli ljubav spram ovoga grada i zar vi ništa ne osjećate kao gradjanin, kao baštinik ove kuće, ne osjećate li nikakvih dužnosti, pa ako hoćete, i prava na ovu kuću?

— E, pa ja sam Hrvat, pristaša sam ove najbolje naše stranke. Pa ću to i ostati, doklegod budem živ. Bit ću to i onda, ako odem k Srečiću — —

— Ma da, da, ali zar vas ne bi boljelo srce, kada više ne bi bili gradjanin u ovom gradu? Ta to ipak nešto znači i vrijedi. Zar vi to ne shvaćate?

Ivanušić ga začudjeno pogleda, slegne ramenima, nasmiješi se i rekne:

— Ja vas ne razumijem — —

Filozof uzdahne. Pravnik mu rekne poluglasno:

— Ostavi to. Uzaludan ti je posao.

A onda se okrene k Ivanušiću i rekne malo prezirno:

— Vi bi trbuhom za kruhom. Je li?

— Molim — usprotivi se Ivanušić odlučno. I pozdravivši vrlo hladno, izadje uvrijedjen iz sobe.

Milan je šutio i cijelo je vrijeme promatrao Ivanušića. Nije baš pazljivo slušao što razgovaraju. Neprestano je mislio o Srečiću. Tako ga je živo sebi predočio, da je u Ivanušićevom licu vidio crte Srečićeve, pa i u kretnjama slične kretnje, pače i glas je bio sličan Srečićevom glasu. Ivanušićevi su nazori zapravo Srečićevi. Što, zar Srečić tako misli? Zar bi to odgovaralo njegovom značaju i njegovoj naravi? Onda se Milan prene i začudi, kako mu je moglo

štogod takovo pasti na um! Mahnuo je rukom i nasmiješio se. Čemu te misli?

Kad je Ivanušić otišao, ućutaše sva trojica.

Prvi se trgnuo Milan i pogledao svoje prijatelje.

— Evo područja za novi rad — reče Milan.

— Bilo bi uzalud — usprotivi se odlučno pravnik.

Milan je nastavio razmišljati o onomu, što je Ivanušić čas prije govorio. Milan mu nije dosad obraćao mnogo pažnje. Stanovao je u njegovoj kući već nekoliko godina. Malo je boravio u svom stanu, pa i onda, kad je bio u njemu, bijaše vazda zaposlen i rijetko se sastajao s Ivanušićem.

A ako je kadgod i poveo s njim razgovor, bilo je to o običnim stvarima svakodnevnoga života ili općenito o politici. Znao je, da je njegov stanodavac pristaša njegove stranke, i da za nju glasuje i to mu je bilo dovoljno. Dalje se za Ivanušića nije brinuo. Za njegove obiteljske i ekonomske prilike, za njegovo naziranje na svijet i ljude, nije se brinuo. To je bilo nuzgredno. Ili bolje: za Milana je bilo odlučno političko osvjedočenje Ivanušićevo. Onaj, tko je uvjereni pristaša njegove stranke, bit će da je i u životu uopće pošten čovjek. Nije Milan do toga zaključka došao razmišljanjem; shvaćanje je to usisao za mladih dana i to je shvaćanje bilo općenito.

A Ivanušić opet nije ni pred kim otkrivao svojih nazora. Volio je, da ljudi u njemu naziru mirnoga, posvema neopasnoga, pa i primitivnoga čovjeka. Njegovo političko osvjedočenje pribavilo mu je neki ugled medju sugradjanima i to mu je prijalo. Ljudi, s kojima se je on sastajao, bili su od veće česti istoga političkog osvjedočenja, i tako nije gotovo nikada morao da se opire. Uostalom njegov je život bio vazda jednostavan, miran i jednoličan, i on razmjerno još tako mlad (bilo mu je trideset i osam godina), da

dosada još nije imao ni prilike da se bilo nad čim zamisli. Vazda je s njim upravljala njegova mati, a to se nije promijenilo ni onda, kada se oženio. Zapravo se on ženio radi toga, jer je to htjela njegova mati. Žena njegova bila je tiha i mirna i umrla je veoma rano.

Opet će Milan ovako svojim drugovima:

— Napokon, braćo, zašto da tražimo od toga čovjeka, koji zapravo nigdje nije mogao čuti štogod o dužnostima i pravima svoga gradjanstva, neko ispravno mišljenje i više osjećanja?! Doći će i to. Treba raditi, pomalo, i buditi svijest.

Ali, spominjući taj rad, Milan nije mislio na sebe. On ne dospijeva, da se bavi s Ivanušićem. To su sitniji poslovi, koji ga ne mogu zanijeti; time neka se bave drugi. Njega čeka daleko veća i važnija zadaća. I pod dojmom toga usklikne:

— Ajdemo!

Pravnik pogleda na sat, naglo ustane i rekne:

— Pet je sati. Vrijeme je da podjemo.

— Hoće li ih biti mnogo? — zapita Milan.

— Nadam se, da hoće. Pozvali smo sve, koji bi mogli biti naše pristaše. Ne može se to, razumije se, unapred znati. Ali čim su čuli, da ćeš ti, Milane, govoriti, obećaše doći. Stariji te znadu još dok si i ti bio sveučilištarac, a mladi gore od znatiželje, da te čuju.

Kad su izlazili iz sobe, opet zapita Milan:

— Što misliš, hoćemo li uspjeti?

Pravnik i filozof slegnu ramenima.

— Nadajmo se, — rekne pravnik.

— Nadajmo se — ponovi filozof.

U taj su čas upravo prolazili ispred soba, u kojima se smjestila porodica Ivanušićeva. Vrata su bila otvorena. U sobi je sjedila starica, majka Ivanušićeva. Milan ju je odmah opazio. Otključavajući vrata hodnika i čekajući, dok njegovi prijatelji izadju,

mogao ju je dulje promatrati. Već češće ju je vidjevao, a ipak nikada ga se nije dojmila kao sada.

Ona je vazda sjedila ili ležala. Hodati nije mogla. Noge joj uzeše ljeta. Teškom je mukom micala i ruke. Sad je sjedila zamotana velikim rupcem, a noge joj bijahu pokrivene. Malena crna kapica krila je rijetke sijede kose.

Na njoj je sve izrazito, opredijeljeno, jasno. Tip starice. Male sivkaste oči, gotovo zamrle; jaki mesnati široki nos; žuto-plavkaste debele usne, uvijek nemirne, drhtave. Čudno! Tu ženu kao da nije moguće maknuti od njenoga sina.

To nije ljubav, koja ju veže uz sina. Ljubav je već davno mrtva. Starica vidi u njemu sebe i nastavak svoga života. Ona dakle ne priznaje smrt, ili bolje, ona ne će da za nju zna, ne će da misli na nju. Njezin — ja — živi u njenom sinu i ona zahtijeva, da on misli kao i ona, zahtijeva da radi kako ona odredi i kako bi ona radila. Ali da on uzdrži u životu sebe, treba mu mnogo snage, a takovu snagu želi ona, da on ima u sebi. Ona se bori za život, hvata se za nj gdjegod može.

Milana se ta žena ovaj put duboko dojmila.

Njemu se učinilo, da je ona nekom nevidljivom snagom zašla i na stazu njegova života. I to ne iznenada, ne tek sada.

On je sada odjednom vidio u toj ženi svu onu oporu, krutu i bezobzirnu borbu za život.

Kad su izašli, dočeka ih topli južnjak i pomiluje ih po licima. Oni osjetiše nešto, što naviješta toplinu i proljeće. Nešto, što pojačava i požuruje kucanje ljudskih srdaca. Nešto, što ugodno golica.

VIII

Istoga je dana u jutro Kecerich pozvao preda se, u svoju uredsku sobu, svoga sina Radovana.

Primio ga je kao svakoga drugoga činovnika, koji je njemu podredjen. Ono, što mu je htio reći, bilo je službenoga značaja. Sad on njemu nije i ne može biti otac. Sad je njegov »pretpostavljeni«.

— Znadeš li — rekne mu odmjerenim i hladnim glasom — zašto sam te premjestio k redarstvu?

Radovan nije znao. Njemu to iznajprije nije bilo pravo. Ali je znao, da je to učinio otac, a otac zacijelo nije učinio nešto, čime bi mu naškodio, ili ga bez razloga rastužio. Radovan se pouzdavao posvema u svoga oca. Zato rekne mirno:

— Ne znam.

Kecerich je bio s tim odgovorom zadovoljan. Posvema je naime prirodno, da niži činovnik ne zna namjere svoga »pretpostavljenoga« i da se onda ne će niti usprotiviti njegovim odredbama. U njegovoga sina imade dakle odlično svojstvo za činovnika. Kecerich će blaže:

— Učinio sam to za tvoju korist. Htio sam ti dati prilike da se kao činovnik istakneš.

— Hvala ti, oče!

Kecerich se pomakne na stolcu. Oni su otac i sin tek u drugom redu! Ali on sinu oprašta: još je mlad. I on nastavi posvema hladnim glasom:

— Izvesti ćeš slijedeći moj nalog. Danas će biti javna skupština sveučilištne omladine. Razumiješ li?

— Razumijem.

— Ti ćeš poći na tu skupštinu kao redarstveni izaslanik. Tvoja je zadaća svesti tok skupštine onamo, da ju zakonito, shvaćaš li, zakonito raspustiš! Zadaća je teška, ali dostojna darovitoga činovnika a ona ne prelazi tvojih sposobnosti.

U Radovana življe zakuca srce. Ova pohvala oca, njegova »pretpostavljenoga«, napunila ga je radošću, šta više ponosom. Spreman je, da učini štogod bude mogao i štogod se od njega zahtijeva.

Digne glavu i rekne odlučno:

— Slušam.

Kecerich ga radosno pogleda. Rijetki su to časovi u njegovom životu. Ponosi se svojim sinom. Moja krv, pomisli sa zadovoljstvom. Dadne mu slijedeće upute:

— Govorit će Milan Malinić.

Radovan se trgne.

Oštrom pogledu njegova oca to nije izbjegnulo.

— Slutim, što će govoriti. Poznam ga, znam i dnevni red skupštine. Ne će biti teško naći razlog za raspust. Važno je samo da odabereš pravi čas. To je tvoja stvar. Zavisi o tvojoj hladnokrvnosti i spremnosti. Evo ti zgode, da se istakneš. Uspiješ li, — osmi činovni razred ne će ti uzmanjkati. Drži se. Pazi dakle.

Radovan se pokloni »pretpostavljenomu« ocu i obeća vratiti se kao pobjednik — — —

Kad je Malinić došao sa svojim prijateljima pred dvoranu, gdje će se skupština održavati, sretne Radovana. Nijesu mogli obaći jedan drugoga.

Pozdraviše se. Malinić je odmah naslutio, čemu je došao Radovan.

Čim ga je vidio, bilo mu je jasno, da je izmedju njih pukao duboki jaz. Znao je to Milan donekle i otprije, ali sada mu je to bilo posvema jasno. Učinilo mu se pače, da ga Radovan u neku ruku izazivlje i pozdravom i pogledom i cijelim ponašanjem. Pomisao, da je Radovan bio nekoć njegov prijatelj, još ga je više razdraživala. On mu dobaci ujedljivo:

— Ti valjada ovdje u — službi!

Radovan odmah osjeti žalac i odvrati malo uzrujano:

— Ispunjam savjesno i tačno dužnosti, koje sam preuzeo.

— Dašto. Ne sumnjam o tom.

— To mi daje duševni mir i jakost.

Radovanov odgovor uvjerio je Malinića posvema o ispravnosti njegovih slutnja o utjecaju Kecericha oca na Kecericha sina. I Milan će razdraženo:

— Ti, razumije se, nemaš shvaćanja za narodne ideale. Jesi li igda ljubio svoj narod?!

— Pa zar ja ne služim svome narodu i ovako, na ovaj način? I tihi radenici nešto vrijede. Barem toliko, koliko razni vikači.

Milan se prezirno nasmiješi.

— Da, to je ono nepojmljivo neshvaćanje, da odaberem najblaži izraz, koje nam je donijelo već toliko zla! — rekne reskim glasom.

— Ti me prekoravaš?! Ali nemaš pravo. U mene je i osjećaja i shvaćanja za potrebe naroda. Tek, ja hoću ono, što mogu. S glavom kroz zid se ne da! A dozvolit ćeš napokon, da tvoja stranka nije jedino spasonosna!

— O tome se ne radi! Nego kad se već povela riječ o tome, ja bih se usudio ustvrditi, da je stranka, kojoj pripadam, jedini nosilac pravih narodnih ideala. Tek ne radi se o tome. Ja sam istaknuo tvoj nehaj za narod.

— Pak i ako sam indiferentan spram stranke, kojoj ti pripadaš, —

— Onda — prekine ga žestoko Milan — ili nijesi patriota ili si slabić! Bit će potonje. To si bio vazda. Milieu, šta ćemo.

Milan se okrene i ode. Radovan je gledao za njim blijed i uzbudjen.

Bura oduševljenja provali iz mladih srdaca, čim je Milan ušao u dvoranu. On se odmah snašao.

Stade im govoriti živo i vatreno o programu svoje stranke.

A oni su ga slušali pozorno.

Dok je govorio, opazi Milan Srečića, kako je ušao u dvoranu. To ga je malo smelo. Moglo se to primijetiti u njegovom glasu pa i u govoru.

Srečića je dočekao jedan poklik i pridušeni pljesak. Nastade mala zabuna. Svi se okrenuše k Srečiću. On se nakloni i onda rukom pokaže na Milana. Moli da govornika ne smetaju, da ga i dalje slušaju.

Srečić je to učinio takovom gestom i licem, da je svaki mogao vidjeti, koliko on poštuje govornika. Srečićev je dolazak podjario Milana. Ne bi znao zašto ni kako. Stao je oštrije govoriti. U onaj ga čas, kad je uzeo žigosati rad vlade i njezine stranke, prekine Radovan.

— Ne dopuštam ovako govoriti — reče odlučno. U ime zakona raspuštam skupštinu.

Uzalud je Milan prosvjedovao. U tili čas provale u dvoranu redarstvenici i rastjeraše skupštinare.

Ali oni se ubrzo opet skupiše na ulici. I doskora je orila ulica svjetinom.

— Demonstracija — letio je šapat od usta do usta.

U stisnutim su redovima stupali omladinci okruženi ostalim ljudstvom: ženama, starcima. Lica su im užarena kao od neke velike unutarnje vatre. Iz njih su provaljivali glasovi puni bijesne snage. Jedan poklik i onda urnebesna vika. Jedan zamah štapom, onda vitlanje stotine štapova. Jedna grožnja zgrčenom pesti i onda svesilna prijetnja bezbrojnih pesnica. Zrak kao da je zadrhtao, svijetlo neko kao da se zatalasalo. Sad je glas jedan intonirao pjesmu i onda se iz stotina grla izvi ista pjesma te zaori zrakom. Oštro, kratko, odsječeno lome se riječi i padaju poput udaraca jedan za drugim na grad, na ljude, na sve, kao gromovi.

»Udri, udri in der Stadt . . .«

Zatim plane druga pjesma.

»Živila Hrvatska i njezina prava«.

Zaredaše povici sve to jači, reskiji, buntovniji.

»Pereant madjaroni!«

»Dolje Kecerich!«

Kad se demonstranti nadjoše pred spomenikom bana Jelačića, zaoriše novi poklici. Tada se na čelu spomenika pojavi mladoliki neki govornik. Ali se riječi njegove gube u sveopćoj buci.

Iznenada za čas nasta svečani mir. Skidaju se šeširi. U dugim se i punim tonovima razlijega nova pjesma. Dostojanstvenom suverenošću obuhvaća ljude i grad. Mlada grla nastoje, da joj podaju izražaj duboke, neslomljive, svemoćne eneržije.

»Lijepa naša domovina«.

Onda se ponavljaju oni poklici i vika biva veća i jača. Ljudstvo se gura i tura naprijed. Opaža se, kako se sve polagano stapa u jednu cjelinu: stotina ljudskih nogu i ruku biva jedna ruka i jedna noga, jedna falanga. I sad će stotina bića osjetiti jedno isto. Prijetnja se radja. Ali redarstvenici ne daju. Vodi ih mladi Kecerich. Pokoravaju se njegovim zapovijedima. Redarstvenici potiskuju svjetinu sve to većma. I svjetina popušta, dijeli se i raspršuje. . .

Topli južnjak duva još uvijek. Jednoličnom polaganom strujom poput teške, široke, guste rijeke, zahvaća u velikim zamasima grad, kruži oko njega i diže se onda povrh njega kao vijak. I njegov istozvučni, jednaki i neprekidni šum žalostivo se doimlje ljudskog uha, srca. U njegovoj se struji vraća u grad jedan poklik one svjetine natrag s prostranih polja, s gorskih visova, morske pučine, kud je bio poletio. Ali taj poklik nema više one mladosti, snage i punoće, kojom je pohrlio i poletio u daljinu kao vjetar, što se s klisura baca na površinu mora i njegovu pučinu. Taj poklik dolazi sada polagano; čini ti se, da se vuče teško, rasijan, mlak i slab poput sjene, poput jeke; kao da se je rodio u uleknutim grudima ljudi, što

su pritisnuti k zemlji ili su ničice na nju pali. Donosi ga natrag topli južnjak u njegovu domaju. I on se sad dotiče palača i kasarna, kolibice i crkve. Dotiče ih se lako, plaho i nerado kao ruka putnika prosjaka, koji šapćući moli milostinju, plače svoju osamljenost i sputanu svoju snagu. Dotiče ih se, priljubljuje se uz njih, kuca na njihove krovove. A tebi se pričinja, da mu oni odgovaraju: Živila Hrvatska — — Živila Hrvatska — — I onda opet utihne sve, jer je pala noć.

Milan je još na ulici.

Duboko je uzbudjen.

Uspeo se u gornji grad.

Mir, koji je tu vladao, povratio mu je sigurnost.

Zgrade su tu sad tako prijatne. Smiješe mu se i pozdravljaju ga. Ta tako su nekako iskrene. Kao da u sebi i ne kriju laži. One se tome opiru svojom otmjenošću, svojim ponosom.

Ipak se Milan oprezno ogledavao, da ga tkogod ne opazi.

I onda udje u jednu kuću.

Dočekaše ga bijele ruke. Pruže se prema njemu kao traci bijele zore. Crveno, čarobno i toplo svijetlo svjetiljke razlilo se sobom. I kada se združi s crvenilom svilena haljetka njezina, pojača se, bude intenzivno i namiče se očima. Ali onda se opet ublažuje i umiruje u bjelini njene puti i napokon se gubi i rasplinjuje u tami njene crne bujne kose. Ili ga nestaje u sjaju njenih crnih očiju. Propada kao da ga guta bezdan. Bijele ruke žene oviše se oko vrata Milanova kao oko mlada stabla. Miluju Milana po licu, očima, usnama, vlasima. Miluju ga kao jutarnji povjetarac kad miluje cvijetnu poljanu. Maze se oko njega, kao što bi se morska djevica mazila oko sure pećine na obali — — —

IX

Procvale su proljetne ljubice. I iza Ivanušićeve kuće cvatu na oniskom brežuljku. Bujno procvale rasuše se hrpimice po brežuljku. Stisnuvši se jedna do druge, dignuše plava lišca k azurnom nebu i gledaju ga stidljivo, krotko i smiješeći se.

Kao da se je modri sag razvio po zemlji. I kako sada sunce čisto sja, razlijeva se plavetnilo saga izdišući ugodni miris.

Na tom se brežuljku igraju Ivanušićeva djeca: petgodišnja kćerka i četverogodišnji sinčić.

Taj brežuljak nazivlju Modrim Brijegom. Zvahu ga tako otac i baka. Igrajući se na njemu gaze i uništavaju mu plavetnilo. Kadikad naberu ljubica, pa ih nose svojoj baki.

Tako su učinili i ovaj put. Baka prima ljubice. Drhtavim ih rukama prinosi k licu. Ali njeno navorano lice ostaje nepomično. Djeca hvataju baku za ruke, skaču oko nje i viču:

— Modri Brijeg je prodan!

I govore to čas kao tužbu čas kao veselu vijest.

Baka je nagluha, ne čuje pravo, što djeca govore. A djeca ponavljaju:

— Otac je prodao Modri Brijeg.

Napokon ih ona shvati, ustremi pogled u njih ne vjerujuć njihovim riječima.

Ali djeca potvrdjuju klimanjem glava i mašu rukama da je odista tako.

Tada im baka rekne, neka zovnu oca. I djeca otrče k ocu, koji je stajao naslonjen o palicu, na Modrom Brijegu, pa se zamislio promatrajući ga.

Djeca uzeše oca za ruke i vode ga k njegovoj materi.

— Prodao si ga? — upita ga mati uznemirena.

— Prodao — odvrati on ne gledajući je.

— Što si uradio?! — kori ga mati.

— Prekinuo s tradicijama — sad će on odlučno.

Mati ga pozorno promatra. Što on to govori? Odakle mu te riječi? Sin je shvaća.

— Srečić mi je tako svjetovao — reče.

— Dakle si njemu prodao Modri Brijeg?

— Njemu za dobre novce.

Staricu je snašla tuga.

— Nije više naš, nisam mu ja više čuvaricom — šapnu pognuvši glavu.

— Zasada ostaje još netaknut — upane joj sin u riječ hoteći je utješiti i primiriti. Kasnije jednom, reče mi Srečić, sagradit će na vrh brijega lijepu villu. Uopće ja ga više ne zovem Modrim Brijegom. Davno je već tome te ja u njemu ne vidim nikakove vrijednosti.

— Ti to veliš?! — uspravi se mati.

Kao da je nova snaga ušla u nju, stade mu govoriti jasnim i čvrstim glasom gledajući ga sjajnim očima.

— Zar si zaboravio povijest Modroga brijega?! Znaš li, koliko je borbe bilo za nj? Pamtiš li, koliko su snage potrošili tvoji predji da ga zadrže? Zar za tebe ništa ne znači život generacija?! Svi su se susjedi pojagmili za njim. Ali mi smo imali pravo, i pravo je pobijedilo.

— Pa koja vam korist odatle?

— Po njemu smo stekli i zadržali svoju neovisnost i slobodu.

— To su pripovijesti!

— Sinko, kud si zastranio? Modri je Brijeg slika borbâ i patnja naše obitelji, slika pobjede naše. Iz njega smo neprestano crpli snage za novi život i nove generacije. Vjeru nam je dao u nepovredivost našega prava, vjeru u neslomljivost slobode, u lijepu i sretnu budućnost. Spokojno su umirali tvoji predji vjerujući u svoju djecu. A ti, ti si ih zatajao, zatajao

si mene, svoju mater, i djecu svoju, svoj dojakošnji život.

— Što da vam rečem? Mene se to ne doima. Ustvrdit ću, da nikad za to nisam imao razumijevanja. Manite to. Vi ste idealistkinja!

— Da, ja to jesam.

— Nazvali ste taj brijeg modrim. Čemu? Zašto? Svaki je brijeg modar, kad ga za jasna dana gledate izdaleka. Vas je uznosilo modrilo ljubica. Smiješno. Skrstili ste ruke, stali uz prozor i promatrali ga i opajali se njime. To je bio vaš užitak.

— Uvjerenje, uvjerenje.

— Istom štogod. Samoobmana bijaše to. Postali ste tvrdokorni i zaslijepljeni. Pitam vas, koju ste korist imali odatle, što ste se smatrali gospodarom i vlasnikom toga brijega?

— Svijest.

— No pa onda?

— Kako ti govoriš?

— Evo ovako. Sad imam mjesto ovoga modrila novaca. Uložit ću novac i ubirati kamate. Eto, to je pravo i zbiljsko uživanje. Ja sam vrijednost toga vašega modroga brijega, prvi u našoj obitelji, ispravno shvatio?

— Tko je zapravo taj Srečić?

— Čovjek budućnosti.

— Ti si postao egoista. Mani me se, ostavi me.

— Eto novog doba. Strpite se, uvjeren sam, s vremenom odobrit ćete moje djelo.

I sin je stao da razjasnuje svojoj materi, kolike će kamate dati ovaj novac. Ljudi trebaju novaca. On to zna. Naslućuje, tko će prvi od njega uzajmiti novaca. Milan. Trebat će ih, a nema. Eto, koliku mu već duguje stanarinu. A on će plaćat visoke kamate. Njegova je buduća žena bogata.

Ivanušić je preporodjen. Duboko je zadovoljstvo zasjelo u njegovu dušu.

*

Ali se mati njegova ne može da smiri. Prodaja Modroga Brijega upravo ju je potresla. Raskinula se veza, koja je vezala nju s njezinim sinom, generaciju s generacijom. Pričinja joj se, da je njezin život na uviru. Čemu da živi još dalje? Čemu se još nada? Da će njezin sin natrag steći Modri brijeg? Što će je utješiti? To, da će ostati ovdje i promatrati dalje ovaj brijeg kao da je još njihova svojina? Prividnost ova?

Sunce je sad obasjalo cijeli Modri Brijeg. Starici se ukaza još blistavijim i sjajnijim negoli je dosele bio, kad ga je sunce milovalo.

X

U to je vrijeme Milan boravio kod vodje stranke. Već je davno odlučio, da mu rekne o svojoj ljubavi i svojim namjerama u tom pogledu. Htio je zatražiti od njega privolu. Nadao se, da mu je starac ne će uskratiti.

I ta je odluka u njemu sazrela onda, kada je posvema spoznao, da ga uz vodju veže sinovski odnošaj.

Napokon mu to nije smio zatajati.

Danas su sami i njemu se čini, da je došao čas, da mu o tom prozbori.

Starac ga je pomno slušao. Zatim ga stade ispitivati, a Milan je odgovarao.

Starac se zamisli. Milan ga je promatrao i bio je uzrujan.

Nestrpljivo je očekivao njegovu odluku.

— Ona me hrabri i potiče, živi u meni i za mene, moje su ideje njezine. Ona me ljubi nada sve.

— I ti nju ljubiš?

— Ja bih je zaručio, a kad budem posvema svoj, vjenčali bi se.

. . . Ako je u nje uistinu života i zrele snage, ako je toliko materijalno samostalna, te može

tu snagu upotrijebiti za drugoga, a ne za borbu za vlastiti opstanak, pa ako je izvan sumnje, da tu snagu hoće da upotrijebi za Milana, tako te je nitko ne može od toga odvratiti, a razumna je, onda bi mogla biti potpora Milanu u borbi za njegove idejale! Starac dovrši ovo razmišljanje i rekne:

— Dovedi je ovamo. Htio bih je upoznati!

Milan se poveseli i zahvalno stisne starčevu ruku.

Medjutim su u drugoj sobi čekali njegov odlazak Srečić i Petrinić. Važni ih poslovi dovedoše k starcu.

Šećući sobom jedan uz drugoga jednakim odmjerenim koracima, kao jedan čovjek dodjoše do prozora i zagledaše se na ulicu. Šutjeli su, kao da misle o istom predmetu.

Nakon časa pogleda Srečić potajno Petrinića. Nije se prevario, bilo mu je lice mrko, namrgodjeno, zeleno i blijedo.

Petrinić gleda uporno na ulicu. Duvao je lagani vjetrić. Neka žena imade na šeširu ljubičasti veo. I kako ide ususret vjetriću, lepršа veo. Ali tek na mahove, kao ga već zahvati val vjetrića.

Petrinić to gleda i to ga smeta. Ne podnosi nemir ljubičastoga vela. Zgrči prste, što ih je držao u džepovima i zakašlje.

— Vodja veoma voli našega Milana — javi se Srečić.

— Da, voli ga — odvrati Petrinić. Glas mu je zvučao nejasno i prisiljeno. Nije prestao gledati na ulicu. Ulicom protrče konji upregnuti u kočiju. Stari, mršavi, sitni konjići. Kad ih odozgo gledaš, vidiš kako nezgrapno skakuću. Trče nejednako, i nikako da se slože u kasu. Pognuše glave, a i kočijaš je pognuo glavu i nije ga briga. Petrinića i to ljuti. Ljuti ga, što kočijaš s ovakovim konjima hoće da služi novac. Puhne kroz nos i stane tuckati desnom nogom po podu.

— Nevjerojatno je, kakovih ljudi ima na tom svijetu — šapnu.

— Naš je Milan čovjek velikih sposobnosti — javi se opet Srečić.

— Da — da —

Petrinić je jedva te riječi protisnuo kroz zube. Upravo u taj tren sretoše se na ulici neki muškarac i neka žena. Nešto razgovaraju i onda se opraštaju. Ona mu pruža ruku, on je prihvati, skine šešir, klanja se i — ne odilazi. Ona mu opet nešto rekne smiješeći se. Razgovaraju i dalje. Sada joj on pruža ruku, ona prihvaća, rukuju se, opraštaju se i opet se ne rastaju. Smiju se, lica im se cere od smijeha, a tijela im se nagibljju. Njihov smijeh upravo viče. I smijući se pružaju si ponovo ruke i drže se za njih, dugo, neprestano. I opet razgovaraju i ne rastaju se.

— Glupost — primijeti Petrinić.

A Srečić će opet:

— A kako starčevo zdravlje?

Petrinić se trgne, pogleda Srečića i odgovori:

— Slabo, veoma slabo.

Srečić se okrene, ostavi Petrinića kod prozora, i ušeta se po sobi.

I Petrinić bi pošao za njim, da zajedno šeću. Nešto ga tjera; mora da se miče. Ne može ostati miran dok drugi kraj njega hoda. Ali uto iznenada stadoše ispod prozora dva dječaka. Počupaše se. Jednakom snagom udaraju jedan po drugome. I to je Petrinića zadržalo uz prozor. Stao je pozorno promatrati njihovu tučnjavu. Ipak je čuo i Srečićeve riječi:

— Čini se, da vodja hoće, da njegovim nasljednikom bude Malinić.

— Čini se.

Petrinić još uvijek promatra borbu na ulici. Vidi se, da je jedan jači, ali ipak ne može svladati drugoga. Eto ga sada . . . Petrinić uživa. Onaj jači udara, udara

po slabijemu. Još jedan udarac i slabiji se dječak svali.

— Tako valja! — klikne Petrinić u duši.

Kao da mu je odlanulo.

— Napokon! — glasno će.

I onda se okrenu Srečiću i rekne odlučno:

— To nema smisla! Taj mladi čovjek nema dovoljno političke spreme ni iskustva, da preuzme vodstvo stranke. A ja sumnjam, da će ju ikada i steći u potrebnoj mjeri. Ja držim, da uopće nije sposoban, da bude danas sutra vodja naše stranke.

— Sasvim je tako! A onda zar nema u stranci sposobnih ljudi, koji su tako reći osijedili u borbi?

— Dašto, ljudi, koje svatko u stranci uvažava, koje uvažavaju i pristaše te u koje imadu svi povjerenja.

— Ili ga mogu lako steći.

— Valjalo bi to vodji razložiti.

— On to više ne shvaća. Star je.

— Što velite? — otegnuto će Srečić.

— Zar vi ne vidite? — uščudi se Petrinić. — Da, zaboravih, vi ste u nas novajlija. Zapravo strogo uzevši ja sam u posljednje vrijeme vodio poslove stranke, ja sam pazio na to, da se ne zbude kakova nezgrapnost. To je bilo često, i te kako potrebno. Vodja je vazda poslušao moje savjete. Što će se odsele zbivati — ne znam.

Petrinić mahnu rukom ponekuda rezignirano.

— Da — nastavi. — Ovaj mladi čovjek, Malinić nije dovoljno oprezan.

— Nije oprezan, velite?

Zgledaše se i zašutješe.

Uto je u sobu ušao Gjuranić. Saopćio im je, da je umro narodni zastupnik n-skoga kotara, koji je dosele pripadao vladinoj stranci. Ustvrdio je, da bi taj kotar lako osvojila njihova stranka, kad bi samo

postavila podesna kandidata. Petrinić mu je protuslovio i oni zavedoše razgovor.

Dotle je Srečić razmišljavao o onom, što mu je rekao Petrinić. Bio je zadovoljan. Raspoloženje Petrinićevo spram Milana bilo je u prilog njegovim osnovama. A Srečić je naslućivao, da mu je i vijest Gjuranićeva dobro došla.

XI

Oprostivši se radosno od vodje Milan je pojurio kući. Ništa ga putem nije zaustavljalo. Činilo mu se, da je sve veselo, ljudi, životinje, drveće, nebo. Sve kao da se smiješilo, i plavetnilo neba i zelenilo drveća, a nada sve ovo toplo sunce. Proljeće je u punom jeku.

Kad je Milan ulazio u kuću, sreo ga je Ivanušić. I taj je bio veseo, pa kad je opazio radosno lice Milanovo, poveseli se još većma. Htio bi, da to veselje nekako napose izrazi. Nešto bi rekao ili učinio.

Ivanušić je pošao za Milanom u sobu.

Milan je otvorio prozor i s Modrog se Brijega zatalasa miris ljubica njemu ususret. Udahne ga punim dahom i saževši oči od užitka reče:

— Kako krasno mirišu.

— Modri Brijeg — nasmije se ponekuda posprdno Ivanušić i pokaza rukom na nj kao u nekom omalovaženju.

— Modri Brijeg — nasmijehnu se i Milan udišući bez prekida miris ljubica.

Milan je u taj čas mislio na Ljubu, na svoju ljubav, na njihovu sretnu budućnost.

A Ivanušić ga nemirno promatraše. Zaokupila ga neka uzrujanost.

— Vi ćete putovati? — bubne tek onako samo da nešto rekne.

— Da — nesabrano odvrati Milan.

— Za našu stranku??

— Za našu, da.

— Vidite i ja bih htio nešto žrtvovati za našu stranku!

Riječ »žrtvovati« izrekao je Ivanušić svečano i odlučno. Ta se svečana odlučnost iznenada javila u njemu. Ona ga je zanijela i on joj se sav podao. Sad mu se učinilo, da je spreman na velika djela, to jest na takova djela, koja će koristiti drugima, cjelini.

I tko zna, na što bi se odlučio, da je tkogod ono njegovo svečano altruistično raspoloženje prihvatio. Možda bi ga onaj zanos zaveo na obećanja, pače i na djela, zbog kojih bi se poslije i pokajao. Ali Milan je bio odviše zabavljen svojim mislima i nije slušao Ivanušića. Odgovorio je:

— Da — žrtvovati. Svi moramo žrtvovati. Svi! — govorio je zamišljeno, spremajući se opet da ode. Ivanušić je te riječi Milanove shvatio kao neku pobudu. Učinilo mu se, da ga Milan upravo izazivlje, ili da barem nema snage oprijeti mu se. I u taj se tren promijeni Ivanušićevo svečano raspoloženje u obzirnost spram samoga sebe: evo zgode, da ostvari svoje osnove!

Kako se to zbilo, to mu nije bilo jasno. Tek on je vrlo rado prihvatio ovu zgodu. Napokon, možda Milan, bilo s kojega razloga, ne će da sam zatraži ono, što mu on hoće da ponudi. Zato će mu reći:

— Vi ćete zacijelo trebati novaca za vaš put. Ja sam s obzirom na to, da se radi o našoj stvari —

Milan se trgne, pogleda ga i klikne:

— Izvrsno! Baš ste me izbavili iz neprilike. To je uistinu plemenito! Prihvaćam.

Ivanušić bijaše konačno uvjeren, da je uistinu plemenit. Raznježen rekne Milanu glasom punim uzrujanosti i topline:

— Vi znate, koliko vas štujem i volim! Za vas i našu stranku učinit ću sve, što je u mojim silama.

Milan mu stisne desnicu. Ivanušić se oprosti, slatko uzbudjen i vanredno zadovoljan.

Pošao je u drugu sobu k svojoj materi.

— Ha — reče joj — Modri se Brijeg miče. Djeluje. Otkrio sam ja njegovu pravu snagu. Otpočelo je prije negoli sam se nadao!

Milan stoji uz prozor i promatra Modri Brijeg. I u njemu se javi sjećanje na njegovo djetinjstvo. Sjeti se rastanka s majkom i domom.

Vidi svoju majku.

Proljeće je, ona sjedi u vrtu za kućom. Izgleda kao da bi htjela, da proljeće mimo nju proleti i da što prije nadodje ljeto. Sjedi na nekoj klimavoj klupi pod starom krošnjatom jabukom.

Jabuka cvate bujnim cvjetovima. Velike i pune grane savijaju se prema zemlji. Bjelkasto-modrikasti cvjetovi, kojima je obasuta cijela krošnja, ove i ostalih jabuka, stapaju se s jasnilom i čistoćom zraka u laku modrikastu maglicu, kojom je zadahnuta cijela okolina. Siromašna kućica s pobijeljenim zidovima poprimila je neko ugodno i toplo obličje, a mršavim i blijedim licem materinim razlijeva se blago i svježe rumenilo. Do njezinih nogu nikoše dva šafrana i raširiše svoje čaške. Iz daljine pričinja se sve kao jedan sag, stvoren da po njemu hodaju oni, koji su puni djetinjskoga veselja i čista srca, oni, koji hoće da veličaju život i prirodu. Ta se je slika Milanu utisnula u dušu i napunila ga radošću. Pohrlio je na Modri Brijeg. Sada i on napaja oči svoje modrinom mirišljivih ljubica. Stoji gologlav, sagnuvši tijelo i glavu. Laki povjetarac poigrava njegovom bujnom kosom.

Milan stoji nepomično na obronku i kako je zakoračio onako je i ostao, pa izgleda kao neki putnik, kojemu je uspinjanje lakoća i užitak.

U tamnom je odijelu, a obasjan sjajem sunca, pa kako su svuda naokolo brežuljka same livade bez

drveća, jedini je on, koji se uzdigao nad razinu i svačiji pogled odmah privlači i zaustavlja, kao kakovo osamljeno drvo na dalekom horizontu. I tako se pričinja, da je ono modrilo ljubica obavilo i njega.

Sada pruža ruke polagano, zatežući, i onda se još više sagiblje ljubicama. Kao da digoše k njemu svoja skromna lišca i kao da mu se same nudjaju. Milan ih bere neumorno. Iz jedne ga sobe promatra starica, mati Ivanušićeva, iz druge sam Ivanušić. Te je ljubice namijenio Milan Ljubi. Ona će se radovati poput djeteta. A i on će se radovati s njome.

Zacijelo će ju sutradan morati povesti na taj brežuljak.

XII

Zabava je u dobrotvorne svrhe. U jednom kutu dvorane sjedi Srečić. Onamo ne seže svijetlo u punoj snazi. Tamo nema na čem da se rasiplje. Onamo se ne upiru ljudski pogledi. Onamo dopiru riječi tek nejasno i nepotpuno, kao neki neizrazit žamor. Samo kadikad zaluta ovamo tračak ljudskoga veselja.

A Srečić to voli.

Voli ovaj osamljeni kutić prezren i zaboravljen od drugih. To je odista kutić, ali Srečiću dostaje.

Sam je. Ništa, a ma baš ništa nije ga moglo ponijeti u struju, koja je zanjihala čitavim velikim društvom. Ništa zajedničko nije imao s tim ljudima. Ali ako su mu i bili tudji, nije se dao smesti i odvratiti od njih. Naprotiv, on je taj osjećaj duboko u sebi krio, bio je miran i to mu je omogućilo, da ljude promatra i proučava. Kao neka šarena masa vrtjeli su se, micali, prolazili pokraj njega. Ta je masa u časovima bila posvema neizrazita. Ponekad bi samo njegovo oko uhvatilo po koju gestu, posmijeh ili pogled. I tada iskrsne pred njegovim očima čovjek sa svojim osebinama, značajnim, i narine mu se,

da ga promatra. Takva je jedna gesta, pogled, bio kadikad iznenadno svijetlo, putokaz, da upoznaš bližnjega. A kako li je to, da mu se svi ti ljudi sada u ovaj čas prikazuju tako bezazleni? Kao da ih je sve savladalo potpuno suglasje želja i misli — — —

Srečić razmišlja dalje. Miran je. Srce mu udara običnom brzinom, jednolično. U glavi mu se redaju misli hladne, opredijeljene, i jasne. — Pa ipak nisu li ovi ljudi svijesni zasebnog života, koji ih dijeli jednoga od drugoga? Možda, ako znadu što žele postići u svojem životu. Možda u njima imade i željezne volje, da to postignu. Tko zna, da li se i u ovom času ne zbiva u njima nešto, što je za njihov daljnji život odlučno. Ne slučajno, ne uslijed toga, što su se baš ovdje sreli, što su ovdje na neko vrijeme jedan na drugoga upućeni, što ih veže općenito ugodno osjećanje. Možda onaj posmijeh, pogled, gesta, koju Srečić opaža, riječ, koju on ne može čuti, uistinu opredjeljuje budućnost kojega od njih. To, što njega dijeli od njih, to je tek mir posmatrača i volja onoga, koji bi htio biti jači od njih — — —

Srečić još uvijek sjedi. Sad se već dosadjuje. Najradije bi otišao. Pa to će i učiniti. Ustaje, ali u isti se tren pojavi ona — Ljuba! Srečić se trgne, krv mu šikne u glavu, spopade ga uzrujanost. Oprezno opet sjedne i povuče se još dublje u kut. Promatrat će. Mora da vidi, da promatra samo nju. Sada samo nju. Osvanula je iznenada pred njim iz toga društva. I ona tom društvu daje sada neko značenje, neku vrijednost. Tako se barem čini Srečiću! Sada je i on vezan uz to društvo. Njezina pojava kao da je razorila, uništila sve, što je on prije mislio i snovao. Bar zasada.

Promatra je, njezin strojni stas, punoću grudi, oblinu bokova, sjaj očiju, kose, usana.

U njemu sve to podjaruje želju, koja već davno u njemu gori.

Ah ta žena! I ta svesilna želja za njom! Smotala ga je neizmjerna ljubavna požuda. Sad mu je Ljuba okrenula lice, obasjano punim i jakim svijetlom. Kako je rječito! Svaka crta nešto zbori, i oči i usne; sve priča o nekom dogadjaju. Sve to utvrdjuje neku istinu, koja se ne da sakriti! To je ljubav, to je užitak, zadovoljstvo. Sreća ljubavi, koju ta žena ne zna i ne može ili ne će sakriti. Ne zna, jer nije svijesna, da je otkriva drugima, ne može, jer je ta ljubav tako velika i sreća tako bezgranična, da ju nije moguće sakriti, ili ne će, jer uživa u tome, da ju razgali, jer je ponosna na nju.

Ali o tom ljubavnom užitku viču i njene grudi, kazuju ga i bokovi, njime odiše čitavo njeno biće.

To je on, on, Milan.

I što je Srečić dulje promatra, to se ona većma udaljuje od njega, izmiče dohvatu njegovih želja.

Još je nikada nije vidio takovu. Što je dulje promatra, to sve dublje prodire u njegovu unutarnjost istina: nikada više!

Zar nikada više?

Spoznaja, da je nje posvema nestalo u Milanovoj ljubavi, da nema više ništa, što bi drugome mogla dati, da se prepustila sva i cijela Milanu, ta spoznaja peče, boli i razara sve ružičaste i zamamne snove.

Dakle, odreći se! Dugotrajno odricanje! Odricanje, koje troši energiju kroz dugi niz dana, mjeseci, možda i godina! A našto li bi se ta energija sve mogla upotrijebiti? On to još posve izvjesno ne zna, no naslućuje. Nešto mu zbori — da, i opet da! I onda kratko, temeljito i potpuno — odreknuće. Osjetiti u sebi nategu sviju sila. Grudi, srce kao da mu se šire i opet stišću. Gotovo to fizički osjeća. I njegove lične crte kao da je zasjenila neka sumornost, koja pritište. Oči upadoše u očnice i on osjeća, kako se uvlače u njih. Spusti vjedje. Nasloni lice na ruke, ruke na koljena. Ne će više da gleda, da je vidi.

Bila je to bol, kakove dosada nije osjetio. Ona je posvema njim obladala. Nije bio svijestan i nije znao, hoće li njegove sile dostajati za tu strašnu borbu. Uhvati ga drhtavica i on se potrese i zgrbi.

Na čas se smiri. Pridigne se. Još nije posvema miran. Ali mir se javlja. Tu je. Hoće li ostati? Treba ga zadržati. Imade li snage za to? Ima, ima! Uspravi se i onda se nasmiješi bolno i gorko. Ustane i podje prema izlazu. I tada upravi korake baš k njoj. Ona se trgne opazivši ga.

— Zar vam je pozlilo? — upita ga uplašeno.

Bio je blijed, izobličen, očiju upalih.

On je pogleda.

Njegov pogled neobično je se kosne. Prodjoše je trnci. Spopadne je čudna neshvatljiva bojazan.

— Vi ste to, milostiva gospodjo? — rekne on jedva čujno. — Oprostite, nijesam vas opazio! Kako divno društvo?! Zar ne? Žuri mi se. Izvinite.

I njemu dodje da prasne u glasni smijeh. Nakloni se i odvrne od nje.

Izašao je.

XIII

Kad je Srečić ponovo ušao u dvoranu, bio je još uvijek blijed, ali smiren, bar na oko. Ljubu više nije tražio. Nije ju više opazio.

Ples se započeo.

Srečić se gurao izmedju parova, da dodje u sredinu dvorane, gdje su stajali muškarci. I čim je onamo došao, opazi ga Kecerich. Pristupivši do njega, pruži mu smiješeći se ruku i zapita ga:

— Zabavljate se?

Srečić mahne rukom, nasmiješi se i rekne:

— Ah!

Zamuknuše. Zagledaše se u vrevu oko sebe. Slike su se redale pred njima.

Prva: On mlad, posvema mlad, fina, gotovo djetinjasta lica, s dobroćudnim očima. Nespretno vodi ispod ruke svoju plesačicu; gotovo je vuče za sobom, idući neprestano ispred nje. Neumorno govori, zapravo više sam sebi nego njoj, gledajući neprekidno ravno preda se. I dok govori maše lijevom rukom kao da daje takt. Napokon ju je doveo do sjedala, poklonio se nespretno, trgnuvši naglo i kratko glavom...

Na Srečićevom umornom licu zatitra smiješak.

Onda im se ukaže druga slika.

Visokog je stasa, mršava lica, izrazitih crta. Plešući poskakuje i nastoji iz petnih žila uzdržati ritam sa svojom plesačicom, koja je neobično niska. Grize usne: ljuti li se ili je zbunjen?! Kadikad stane i ne govori ništa nego opet kuša uhvatiti ritam. Sasvim se jasno vidi, kako je upravo grčevito uhvatio svoju plesačicu. Mora da je dobričina.

Na licu Srečićevu smiješak poraste.

A tamo pleše savršeno prema ritmu glazbe onaj elegantni plesač blijeda lica. Kao saliven u jedno sa svojom plesačicom skladno se odnjihao dvoranom. Ne govore nijedne riječi. S lica im odsijeva sreća punoga užitka.

Srečić ih gledaše zadovoljno.

I dalje.

Onaj tamo neobično je plećat, debela vrata. Na njemu je preuski kaput, a rukavice su mu prevelike. Znoj mu je posuo čelo i polagano kaplje niz lice. Pleše neobično divlje. I ogrlica i ruke vlažne su mu od znoja. Sad stoji pognut pred svojom plesačicom. Govori glasno, gotovo viče, pa se onda smije iz punoga grla. Neprestano joj pruža svoju omašnu ruku, dok mu ona napokon ne ponudi svoju ručicu. Ali taj stiskaj? Ona je problijedila. A on se nehajno odvrnuo i otišao sa smiješkom na širokom licu. Kad je prošao

pokraj Srečića nehotice se uspravi, digne glavu i izboči prsa. Rijetka je snaga u toga čovjeka.

A tamo u onaj kutić ne dopire mnogo svijetla. S tim je njih dvoje računalo. Pa i s tim, što je ljudstvo zahvatila zabava. Polagano se on nagiblje k njoj, tako te je često njena bujna kosa poljubila njegovo čelo. Nju je obujmio dah njegova uzburkana života i zastro joj vidik; bujica njegovih riječi slijevala se na nju i omamila joj ćutila. Kadikad je on svoju dugu, usku i blijedu ruku primakao k njezinoj sitnoj punanoj ružičastoj ručici, a ona je onda pognula glavu i oborila oči. Tek jednom ga je pogledala, kratko i brzo i tada se zatalasaše njezine grudi...

I u Srečića se ubrzao kucaj srca.

To je život! Život koji ključa i vrije. Život, čija je neobična snaga zahvatila i Srečića, i privukla ga k sebi. Život, kojemu se Srečić podao i poklonio.

Najednom će Kecerich potiše:

— Koga kandidira vaša stranka u ispražnjenom n-skom kotaru?

Srečić se prene.

— Još nije odlučeno, presvijetli.

I onda se odjedared pokaza spremnim i na dalnje informacije.

— To je zapravo naš kotar — govoraše dalje Kecerich — i mi ga nismo voljni dati iz ruku. To jest nikako ne ćemo bez borbe prepustiti taj kotar.

— Vaš jest, presvijetli, ali naša je stranka ondje silno porasla i dobro organizovana. To je zasluga Milana Malinića. On je stranci time učinio neprocjenjivu uslugu.

— Zar će njega vaša stranka ondje kandidirati?

— Valjda, pogovara se...

Srečić je htio reći više, nego što su njegove riječi same izražavale.

— Protiv njega ćemo se najodlučnije boriti!

Kecerich je vanredno oštro izgovorio ove riječi. Srečić se zamisli.

A Kecerich nastavi:

— Ako je istina, da je vaša stranka ondje silno porasla, priznat ćemo to samo lojalnom protivniku.

Malo je zašutio. Iza kratke stanke će opet:

— Zašto vi tamo ne kandidirate? Ja držim, da bi vaša stranka bila baš obvezana, da vas tamo kandidira. Već iz zahvalnosti! Jer vjerujte, dobiti u svoje redove ovakovu silu kao što ste vi — —.

Srečić se nakloni, a Kecerich će dalje:

— Odista, to je za stranku veliki dobitak! Oni vas ne umiju cijeniti. Ne opažate li i vi toga? Poznam ja naše političke prilike! Ne umiju vas cijeniti! Ali neka vam bude dosta to, što vam ja kažem: mi, vaši protivnici, znademo posvema dobro, koliki ste vi dobitak za njih!

— Činim ono, što mi nalaže moje uvjerenje — naglasi Srečić, kao da je htio u isti čas da se ispriča, što mora biti protivnikom čovjeku, kojega toliko štuje i da istakne čistoću svojega značaja.

Kecerich se malo smeo. Nije pravo znao, kako da sebi protumači Srečićeve riječi. Ali toga ne htjede pokazati. Samo reče:

— Štujemo uvjerenje!

Srečić se opet nakloni; ali ne rekne ništa.

Sada se Kecerich ponovo smeo. Očekivao je bilo kakovu izjavu i bilo mu je kao onome, koji se prevario u računu i to u prisutnosti onoga, koga se taj račun u prvom redu tiče. I već je odlučio, da oprezno uzmakne, da preokrene smisao svojih riječi, no tada će Srečić tiho i povjerljivo:

— Onda, presvijetli, ne znam, da li je bolje po nas, da ja budem izabran ili da netko padne pri tom izboru.

Kecerich se poveseli. Instinkt ga dakle nije prevario.

— Ja vas potpuno shvaćam. U interesu je vaše stranke, da se riješi elemenata, koji joj mnogo škode. Napokon to je u interesu sviju nas. Tko zna, kakove će prilike nastati. Tko zna, ne će li stranka u drugoj formi moći više koristiti narodu, nego li u ovoj krutoj nepopustljivosti. Tko zna? Ako smo patriote, naša je dužnost, da svi oko toga poradimo. I s te strane mi je upravo drago, da ste vi stupili u tu stranku. Jer ne da se poreći, da bi bila šteta za nju. Ona imade mnogo, veoma mnogo oslona u narodu. Evo dakle područja za vašu djelatnost! Zavisi samo o vama, u kolikoj ćete mjeri umjeti upotrijebiti vaše rijetke sposobnosti, vašu neovisnost, vaš socijalni položaj. Tek do vas je, koliko ćete koristiti svome narodu.

— Blagodarim vam na vašem iskrenom i dobrom mnijenju o meni. Ja sam ovom zgodom upoznao pravo patriotsko shvaćanje. Sretan sam. Držim, da će ovaj naš patriotski osjećaj biti samo od koristi po narod, a onda i po našu stranku. Ja se pouzdajem u vas, presvijetli.

— Vaše će nastojanje i patriotsko djelovanje vlada pratiti s najvećim simpatijama. A narod će vam biti zahvalan!

— Ja sam vam na dispoziciju.

— Zahvaljujem.

Stisnuše si ruke.

I onda nastaviše razgovarati o zabavi, i o društvu.

Medjutim se dvorana pomalo stala prazniti. Gosti se udaljuju polagano, ne svi najednom, već u skupinama i pojedince. Rastaju se jedni od drugih posvema lako, nehajno. Vidi se, ništa ih nije vezalo. To im kao da i godi i posvema su zadovoljni. Čim se rastanu, požuri svaki u svoj dom, gdje otpočinje zasebni egoistični život. A ovdje su se samo odmarali od tegoba života svoga doma, odmarali su se svi zajedno u jednom društvu, pristupačni za čas zajedničkom životu,

da uzmognu onda nastaviti zasebni život, pun medjusobnih protimba i borbe. Srečić je još stajao posred dvorane i gledao za njima. Vidi ih kako se zaogrću u ogrtače i kako iščezavaju kroz vrata, kako se gube kao sjene. Tako se gubi i onaj zajednički dojam, koji ih je donedavno vezao.

Srečić je izašao iz dvorane medju posljednjima.

Zamišljeno je pošao kući. I tu će biti sam. Ovaj put mu godi samoća. Osjeća umornost, ali ga ona ne svladava.

U nizu današnjih dogadjaja imade i jedna svijetla točka. On joj posvećuje svoje misli i ona radja u njemu novi, dosele nepoznati osjećaj.

Njegov susret i razgovor sa Kecerichem! Spoznanje, da se mora odreći Ljube i njene ljubavi, velik je gubitak za nj. Ali on pred tim ne preda.

Nasuprot. U njemu kliju nove sile i taj ga gubitak zove na novi rad, koji će pojačati u njemu uvjerenje o vlastitoj snazi. On hoće da se podigne i da okuša gospodstvo. Kakav li će to biti užitak!

Srečić vjeruje u sebe!

Sada vjeruje u samoga sebe tim jače, jer poznaje sada bolje svoga jedinoga suparnika, a suparnik njega uopće ne pozna.

Srečić učvršćuje svoje osnove i opaja se mogućnošću njihovoga ostvarenja. Utrne svijetlo. Učinio je to naglo i onda se u to zamislio. Voli stalnost, izvjesnost, premoć potpunu i bezuvjetnu. Voli snagu, kojom se sve to postizava. I u jednom hipu! Ali glavno je, da taj hip bude pravo odabran...

Srečić usne mirno i lako.

DRUGI DIO

I

Nije prošlo ni mjesec dana iza onoga razgovora izmedju Srečića i Kecericha, kad je Srečić pošao u dol vodje stranke na sjednicu izvršnoga odbora. Došavši do pred kuću opazi Ljubu, koja je upravo izlazila. Da je malo brža, ne bi je opazio, jer je bio zamišljen i gledao preda se, u zemlju.

On ne zna, kako o stvari, koju treba raspraviti, misle ostali članovi odbora. Sučić i vodja bit će bezuvjetno za njegov predlog, o tome je uvjeren. Ali ostali. Možda još Petrinić... Svakako treba da bude na oprezu. Ali on ne će da se sretne s Ljubom. I za to se skloni za drvo pred kućom. Ne boji se on susreta s njom. Tek ona zacijelo pliva u slatkim sanjama i tihom užitku, a on ju takovu ne voli susresti. Svu tu sreću ponijela je sa sobom iz vodjine sobe, kamo ju je jamačno uveo Milan. Zašto da u to njeno raspoloženje upane njegov lik? Neka ona to samo proživi do kraja i nepomućeno; tko zna, kojim to plodom može uroditi. Nego i instikt ga je vukao da se skloni. On nosi velike tajne, krijući ih pred drugima, pa kao da će ih još dublje i bolje u sebi sakriti, bude li i sebe sakrio. To mu godi. Što se ona većma udaljuje od kuće, Srečić se sve jače pomalja. I sad gleda za njom.

— Izvrsno — šapuće samom sebi. — Kako li je ona negdje divno djelovala na vodju! A to je voda na njegov mlin, to će pogodovati i njegovim predlozima. Treba dakle da joj je zahvalan. I ovaj put!

Stoji i razmišlja.

Kako li je to čudno: Spram nje je sada tako ravnodušan, da ga to zapanjuje. Kako je to moguće? A ipak je tako. Zar je to došlo iznenada? Zar je nedavna spoznaja bila tako jasna, snažna i potpuna? Ili je to bio tek zaključak trajnijega procesa?

Što je dakle Ljuba bila njemu? Koja je njezina vrijednost za njega? Kako da je ocijeni?

Njemu je danas jasno, da je ona bila samo sredstvo, da se on digne i vinuvši se nad nju, da posegne za daleko većim ciljem. Kolike li sreće, što njena ljubav nije ostala svrha njegova rada i njegove borbe, kolike li sreće, što je on nije osvojio! Ona slatka bezbriga ljubavi povukla bi ga u vrtlog strasti. Da li bi ikada našao zgode i pobude, da razvije sve svoje sile? Da li bi se ikada u njemu ustalila tako jasna svijest vlastite snage i vjere u pobjedu?

Pa ipak ne može poreći: čeznuće za njom postavilo je temelj njegovom radu, njegovoj borbi, i onda njegovoj samosvijesti i vjeri u pobjedu. Jasno to vidi po svemu i jasno to prihvaća i ni jedan čas se tomu ne opire. Ali se njena vrijednost gubi onim časom, čim prizna, da je ona od svrhe postala sredstvom.

A ona eto stupa puna zadovoljstva i sreće!...

— Ništa, eto upravo ništa ti ne značiš za mene i ne vrijediš za mene. Ne trebam te više i ne ću te, — šaptao je Srečić obrnuvši se još jednom k onoj strani, kuda je pošla Ljuba.

I onda sijevnu misao u njegovoj glavi:

— Koja sreća, da ta žena umije tako ljubiti...

Članovi izvršnoga odbora čekali su upravo još Srečića. Čim je ušao u sobu, započela je rasprava. Vodja započne:

— Htio bih iznajprije čuti vaše mnijenje o tome, koga da postavimo kandidatom u ispražnjenom kotaru.

Sučić se požuri i prihvati riječ. Namještajući naočari i gledajući preda se u stol govorio je mirno i tiho:

— Držim, da ne trebamo mnogo o tom raspravljati. Bit će, da se ne varam, ustvrdim li, da ste i vi toga mnijenja, da kandidaturu u tom kotaru treba ponuditi gospodinu Srečiću. Naša je stranka u njemu dobila izvrsnu silu, čovjeka rijetkih sposobnosti, pa je to naša dužnost ne samo prema njemu, nego i prema našoj stranci i prema narodu. Pružit ćemo mu time priliku, da potpunoma razvije svoje sposobnosti.

Dr. Sučić digne glavu i pogleda oko sebe. Htio im je pokazati, kako od njih očekuje, da će odmah pristati na njegov predlog.

Petriniću nijesu bile ove riječi po volji. Čudan ukus — govorio je u sebi — otpjevati ovakov hvalospjev u prisutnosti onoga, koga se tiče. To kadjenje mu se gadi. O dragocjenim i rijetkim sposobnostima Srečićevima nije njemu ništa poznato, pa ni drugima, koliko on znade. Napokon, on je uvjeren, da tih sposobnosti u Srečića uopće i nema. Eto — ljutio se i grizao u sebi — koliko se on već bori za domovinu, pa još nije čuo ovakova hvalospjeva. Što da učini? Da se usprotivi, dok svi drugi šute? Je li zgodno pokazati se ovako neprijateljem Srečiću i Sučiću? Razlog je za sada još premalen. Pa to još i nije tako opasno po njegove osnove. Brzo se stoga smirio i rekao usiljeno:

— Da.

Gjuranić je mirno promatrao Srečića. Njemu je svejedno, da li je Srečić sposoban za taj kotar ili nije. Uvjeren je, da Srečić unatoč tih tobožnjih sposobnosti ne će upravo tako ništa postići kao što nije ni on. Doći ćeš i ti — mislio je, — na moje. Nemaš još iskustva. Novajlija si. E, pa pokušaj! Čemu o tom raspravljati, tko da bude zastupnikom? Bio ovaj ili onaj, neuspjeh ne će izostati. Rekao je kao na uzvrat Srečiću:

— Tako je!

A Sivić je stao natezati svoj omašni nos, zatim uši, onda je namrštio čelo i napokon je počeo govoriti nemirno gestikulirajući:

— Nisam proti predlogu Sučićevu. Moram to odmah istaknuti prije nego stavim svoje primjedbe. Što ću reći, ne smije se smatrati niti indirektno uperenim protiv našega Srečića. Radi se o načelnom pitanju. Ja sam već u više navrata istaknuo svoje, držim posve opravdano, shvaćanje, da uvijek treba prepustiti izbornicima, neka oni imenuju kandidata.

Sučić ga prekine:

— To je ovaj put bespredmetno, jer su nas oni sami zamolili, da im imenujemo kandidata.

Sivić zašuti. Ponovo se makne, počeše se za uhom, i rekne:

— Dobro. Ali ja držim, da bi ih valjalo uputiti, zašto je Srečićeva kandidatura —

— Oni sami tako hoće.

Sivić:

— Narod valja odgojiti.

— To mi i činimo.

— Ali baš u tom pravcu.

— Mi smo ih pozvali.

— I razložili im?!

— Da i razložili im. Oni sasvim dobro shvaćaju, što mi hoćemo. Ali u svojoj sredini nemaju zgodnoga čovjeka, koji bi mogao računati na uspjeh. A o uspjehu se ovaj put radi. Eto zato su se obratili na nas.

Sivić zašuti.

Medjutim je Srečić kadikad potajno pogledao vodju, a onda Milana. Milan se zacrvenio i vidjelo se, da je uzrujan. Vodja je bio na oko posvema miran. Pomnjivi je posmatrač mogao dašto na tom licu naći i neku malu zbunjenost.

Tada prihvati riječ Srečić:

— Moja gospodo, ja vam hvalim na odlikovanju. Ali ja nikako ne bih htio već sada kandidirati. Povrh toga, ja sam pro futuro obvezan već izbornicima drugoga jednoga kotara i ja se te obveze ne mogu, a i ne kanim riješiti. Molim vas dakle, da na mene ovaj put ne računate. A onda vas moram upozoriti još na nešto drugo. Ja držim, da nam naša dužnost nalaže nešto drugo. Ali ako je itko stekao zasluga u tome, da je taj kotar osvojen za našu stranku, onda je to Milan Malinić, koji je svojim neumornim radom u njem proveo krasnu organizaciju naše stranke. Mi smo dakle obvezani, da njemu ponudimo i prepustimo taj kotar. Eto, to je, po mom mišljenju jedino, što traži interes naše stranke. Milan Malinić je u onom kotaru od sviju nas najpoznatiji i najomiljeliji. I ja držim, da je o njegovu osobu vezan uspjeh naše stranke u onom kotaru. A što bi taj uspjeh za stranku samu značio, o tome ne treba napose govoriti. Predlažem dakle, da tamo kandidiramo Milana Malinića.

Svi pogledaše Milana. Gjuranić kao da je htio reći: svejedno, ti ili on. Petrinić: ti si pogotovo premlad, da mi budeš opasan. Sivić: ni ti me ne shvaćaš.

Samo je Ključić kao uvijek bezizražajno buljio preda se. Nije progovorio ni jedne riječi. A i ne će.

Milanovo srce življe zakuca.

Srečić dovrši:

— I ja sam uvjeren, da će Malinićevu kandidaturu izbornici oduševljeno prihvatiti.

Onda će vodja:

— Sad mogu i ja progovoriti. Izbornici su sami zatražili, da im kandidatom bude naš Milan. Ali on me je zamolio, da o tome ne govorim i neka se o toj kandidaturi izjavi izvršni odbor. Milo mi je stoga, da smo sada svi složni u toj stvari.

Sjednica se tako dovršila i doskora se rastadoše.

Milan je brzao k Ljubi, da joj javi što je zaključeno. Bio je radostan kao dijete, kad dobije igračku, koju je već odavno željelo. Srečić je polagano koracao prema kući, u svoj osamljeni dom. I on se radovao.

II

Mati Ivanušićeva sjedi kao obično u sredini sobe.

Šuti. Nepomična je. Tijelo joj je gotovo ukočeno; samo ruke drhtnu kadikad. U ovom tijelu već život teško i naporno kuca. Gleda preda se. Danas se upravo ništa ne obazire na svoju okolinu. Ona joj je posvema omrznula. Ne mari za nju. Neprestano misli o istom. Njezine su misli jasne i opredijeljene. U tom je neumorna, tvrda i opora. To se vidi po njenom licu.

Njezin sin stoji kraj prozora i gleda čas nju, čas Modri Brijeg. Taj je opustio. Ljubice su ocvale. Pokrila ga je doduše trava, ali je niska. Nije to ona bujna, svježa i ugodna zelen. Ove je godine trava zakržljala. A osim toga je zgažena. Čijeli dan skaču po njoj Ivanušićeva djeca. Ivanušić je nemiran, gotovo uzrujan; zlovoljan je. Ljuti se na djecu, stoga više na njih i kara ih. Ali nije samo to. Ljuti se i još zbog nečega. Ne zna, što je to drugo, znade samo da je ljut i na sebe. Nekako ga danas mrzi život. Kleo bi život u sav glas, da je sam; proklinjao bi ga neprekidno. Oduran mu je, prazan i ništetan. Sada se potukoše njegov sinčić i kćerkica. Priskoči, ščepa ih i onda vičući u sav glas, udara čas nju, čas njega. I što su djeca većma plakala, jače je u njemu rasla srdžba. Napokon se umiriše pod njegovim udarcima. Vrati se opet k prozoru i pogleda potajice majku. Ona je nepomično sjedila, kao da se nje sve to baš ni najmanje ne tiče ili kao da se uopće ništa nije dogodilo.

Ivanušića uhvati bjesnilo.

Trebao bi nešto učiniti, ili bar stvoriti kakovu odluku. Da ode? Da izadje? Da se prošeće po ulicama ili po šumi?

I baš kad je htio da ode, zapne mu pogled o mater. I najednom osjeti živu potrebu, da joj nešto rekne. Ma štogod.

— Znaš li, da naš Milan kandidira?

Nasmjehnuo se. Bilo mu je drago, što je poveo riječ baš o tome, što bi je moglo zanimati i potaknuti na odgovor.

Ali ona je i dalje šutjela.

Još joj je htio reći svoje mišljenje o Milanovoj kandidaturi, htio joj, naime, reći, da će Milan biti izabran. Ali kada je ostala nepomična, zašuti. Tek mu se zlovolja i srdžba ponovo vrati još većom snagom. Opet je neodlučan. I baš ta neodlučnost ga izjeda. Zakorači dva tri puta, gurne nogom stolac i udari o stol.

A nebo je bilo tmurno, i po njemu su se ganjali teški oblaci. I zemlja je tmurna. Eno, Modri Brijeg je sada još pustiji nego što je bio prije. Na nj, upravo na nj, kao da se slegla ona sjena oblaka. I tako on sada počiva zapušten i taman. Ako na nj padne tuča, biti će još zapušteniji.

Ivanušić se nije više usudio pogledati majku. Ne može ostati uz nju, u ovoj jednoličnosti, dosadi i miru. Ona ga od sebe tjera, on to osjeća, i za to je pokoran, ponizan, sluša ju i ne govori ništa. Samo da mu je pobjeći.

Izišao je.

Idući ulicama osjećao je neku težinu u duši, nešto ga davi i guši. A htio bi, da se toga riješi, oslobodi. I umoran na duši i tijelu iznenada se nadje pred Srečićevom kućom.

Ne misleći o tome, kako je i zašto ovamo došao, i što ovdje hoće, udje u kuću. Nešto ga je vuklo i tje-

ralo, i on se tome nepoznatome nije htio oprijeti. Tek kad je bio u sobi Srečićevoj, bilo mu je posvema jasno, da ne zna, što ga je ovamo dovelo. A Srečić mu je vrlo prijazno pružio ruku. Ivanušiću se dapače činilo, da se Srečić upravo poveselio, što je on došao i da ga je očekivao. I tako se brzo riješio neprilične situacije. Dašto, Srečić je to opazio. Svojim pronicavim pogledom odmah je opazio onu nesigurnost Ivanušićevu, koji hoće nešto da učini, a ne zna što i kako.

Napokon je taj čovjek došao — pomisli Srečić, — da se sam ponudi, ma da sebi toga nije pravo svijestan. Sam je došao na stazu, na koju ga je on htio dovesti. Zašto je to učinio upravo sada, to je nuzgredno. Srečića to više ne zanima. Uvjeren je, da će Ivanušić poći dalje tom stazom, koja ga je dovela do njega. I tu priliku treba iskoristiti.

Nakon kratkoga razgovora o običnim stvarima rekne Srečić:

— Uvjeren sam, da ste vaš novac dobro uložili.

— Uzajmljujem na kamate.

Ivanušić je to rekao naglo i živo. Kao da mu je odlanulo, kad se o tom povео razgovor. Obuzelo ga je veselje. Napokon je našao! Da, to je ono, što će mu život opet učiniti lijepim i odstraniti onu zlovolju i srdžbu. Napokon! Hvali u duši, ali kome? I, da ne bi Srečić svrnuo razgovor na štogod drugo, on odmah nastavi:

— Poslušao sam vaš savjet!

A Srečić odvrati tobože nehajno:

— Pazite, da vam novac ne propadne.

Ivanušić se lecne. Obidje ga mala bojazan. Kao da mu prijeti neko razočaranje. Lik starice majke iskoči pred njegovim očima onako, kako ga je danas vidio. Što to Srečić misli? Kako bi se to moglo dogoditi?

— Kako? — propenta drhtavim glasom.

— Hm!... Ne vjerujte nikome. Pamtite! Ili, da vam bolje i jasnije rečem: ne zadovoljavajte se s usmenim obećanjem! To nije nikakova sigurnost. Pa onda one dugotrajne parnice!

— Jest, pravo govorite. O tom sam i ja razmišljao. To me mučilo. Pa i treba da vam to priznam, vama, koji ste uvijek bili tako dobri prema meni.

Djetinjska je molba drhturila u njegovim riječima, i iz njih je zvučala potpuna odanost. Taj čovjek nije tajio svoje nemoći. Srečić vidi, da je njegova nemoć postignula vrhunac. I on rekne posvema mirno:

— Vidite li, da dosada nijeste pravo radili. Dakle, popravite se!

Ivanušić ne odvrati odmah. Kao da se plaši onoga, što bi morao reći. Onda se približi Srečiću, kao da se želi ispovijedati i rekne mu samo jednu riječ.

— Mjenica!

Srečić se značajno nasmjehne.

— Hvala vam — rekne Ivanušić sada posvema glasno, i prihvati Srečićevu desnicu, te ju čvrsto stisne. Napokon mu je posvema lako u duši. I sad je spreman da podje dalje, da s najvećom odlučnošću podje za svojim ciljem. Srečić mu je trebao. U njemu je vidio svoga savjetnika i pomagača, svoga tješitelja i zaštitnika. I on klikne:

— Ja sam vam odan, vi to znate.

Srečić kimne glavom, Ivanušićeve su mu se riječi svidjale i on je zadovoljan. Onda se uozbilji i prozbori glasom, koji je ponekuda svečano zvučao:

— Znam i raduje me. Vi toga ne ćete požaliti. A u prvom se redu radi o vama. Priznajem: ja vas trebam. Ali pamtite: moj uspjeh bit će i vaš, a moja pobjeda biti će i vaša. To neka bude vašom tajnom, baš kao što je i mojom. Nadajte se, baš kao što se nadam i ja. Uostalom posjetite me za koji dan.

Ivanušić je jurio kući. I onda će ravno u sobu Milanovu.

Milan se upravo spremao na put.

— Idem u svoj kotar — tumačio je Ivanušiću.

U taj je čas stala udarati kiša o prozore.

Ivanušić pogleda Modri Brijeg.

— Ja se uistinu već unapred radujem vašoj pobjedi — rekne prijazno. A uistinu se radovao papiru, što ga je imao u svom džepu. Ovaj je čas sasvim jasno znao, što hoće i čvrsto je odlučio, da to provede. Mirno je čekao zgodu.

Kiša zapljušti jače.

— Moji su prijatelji već otišli u kotar — govorio je Milan spremajući žurno svoje stvari. Javiše mi, da i ja odmah dodjem. Bit će nešto važno.

Ivanušić ga je pozorno promatrao. To je pravi čas. I on rekne hineći posvemašnju nehajnost:

— Ne će li vam trebati —?

— Uistinu, dobro da ste me sjetili. Ali ja sam već toliko dužan —.

— Manite, gospodine Milane. Vi znate, da ja za našu stvar rado žrtvujem.

— E, pa dobro.

Ivanušić klimne.

— Da, ja rado žrtvujem. A vi ćete trebati. Put, pa i drugi troškovi. To što ćete sada uložiti, donijet će vam jednom debele kamate. I to doskora. Pomislite, kad pobijedite. A vi ćete pobijediti. Alaj će to biti slavlje!

Milan ga je slušao i ne slušao. Nagli poziv njegovih prijatelja, pravnika Jelavca i filozofa Milića, ponešto ga je uznemirivao. Dosada su bile šanse za nj veoma povoljne. Tko zna, čime se agitira protiv njega. Njemu se čini, da će morati ostati dulje vremena u svom kotaru. A treba još poći do Ljube i saopćiti joj sve to.

— Ja vam velim — produži Ivanušić — donijet će vam to kamate, velike kamate. Ha, mi obični ljudi moramo se zadovoljiti s malim kamatama. I premda, kako rekoh, i ja rado žrtvujem za našu stvar, a napose vama stojim vazda na dispoziciju, ipak, svi smo smrtni. Ja znam, da vi nikad ne biste zanijekali svoj dug, ali kako ste zaokupljeni na sve strane, mogli biste zaboraviti. A jam siromašan i djeca su još malena. A smrt ne pita. Radi djece mi je, vjerujte mi, radi njihove budućnosti. Da, da, imadem briga. Ne znate vi, što je obitelj! A sigurnost je sigurnost.

Ivanušić izvadi mjenicu i pruži je Milanu.

— Jedan potpis. Ja sam sav dug sračunao u jedno, razumije se s kamatama.

Milan nije iznajprije opazio, što Ivanušić hoće. Ali kad je vidio mjenicu, uzme ju, zagleda se u nju, zamisli se i potpiše.

Ivanušić je ušao u sobu svoje majke u času, kad je zatutnjila grmljavina i zabljesnula munja.

Starica je još uvijek bila mirna i nepomična. Do nje su sjedila djeca Ivanušićeva i uplašeno se stisnula kraj njezinih nogu. Kao dva cvijeta ispod krošnje stoljetnog drva, koje im pruža zaklon i zaštitu. I uistinu takav mir, takova sigurnost i tvrdoća, kao da su najbolji štit nježnosti, nevinosti i neznanju. Kad je Ivanušić unišao, djeca su podigla svoje oči i stala ga promatrati.

Ivanušić ne rekne ništa, nego samo pokaže starici mjenicu.

Lice je starice i dalje nepomično. Kao da je zamrlo. Crte se te nikad više ne će umekšati; ne će ih ublažiti ni spominjanje na prošlost mladosti i veselja. U budućnost pako više ne vjeruje. Nije se na njemu odrazio smiješak zadovoljstva, kojim je sjalo lice njezina sina. Starica ne će da ga gleda. Tek ispijenim rukama svojima privija k sebi svoju unučad, koja joj se dragovoljno podaje.

— Vjeruješ li sada u mene? — kliknu Ivanušić slavodobitno.

Ali starica ne će ni da ga sluša. Ne odgovara mu. Prignula je glavu, da sasluša pitanja svoje unučadi.

Sin se njen na njih više ne osvrće.

Okrenuo se, da vidi Modri Brijeg. S Modrog Brijega cijedila se mutna, žuta, zablaćena kišnica.

Ivanušić mahne rukom i rekne kao da govori samom sebi:

— Samo ti teci, koliko te volja.

I kako je kiša sve jače padala, cijedila se kišnica u sve to širim mlazovima i potocima i rastocima s Modrog Brijega. Najzad je nosila sa sobom mulj, lišće i grančice i stala dupsti zemlju. Izrovat će brijeg.

Ivanušić je to promatrao i sliježući ramenima govorio je posvema ravnodušno:

— Šta me se tiče — što me briga!

III

Medjutim je Milan bio već na putu do Ljube.

Nebo se razvedrilo i sunce opet granulo. Osvježeni zrak odmamio je Ljubu u njezin vrtić. I tu je čekala njega.

Udišući svježi zrak osjetila je, kako joj krv življe kola. Promatrajući kišne kapljice, što su se caklile na procvalim bujno crvenim majskim ružama, spoznala je, da je mladost njezina dosegla vrhunac. A sunce je obasjalo i debele zidine njezine starodrevne kuće onim divnim zrakama, u kojima je bilo žara i topline.

Sve se steklo: njezin odgoj, milieu, neovisnost, narav njezina, te je u ljubavi našla bit svoga života, njegovu svrhu i vrijednost.

I u njezinoj se duši ustali velika i neotkloniva želja, da ljubav njezina, koja zlati ove dane njezinoga života, i svojom toplinom ublažuje ledene uspomene

na nedavnu njenu prošlost, proboravljenu uz neljubljena muža, ostane jedinom i trajnom pratilicom daljnjega joj života.

Ali je političko djelovanje Milana toliko zaokupljivalo te nije bio kadar Ljubi posvetiti onoliko vremena i pažnje, koliko je ona u svojoj unutarnjosti tražila. I dok je upočetku njihovoga poznanstva baš u političkom radu Milanovu vidjela njegovu veličinu, sad se zbiva na časove te je počela zazirati od toga.

Velika je uistinu ljubav, koju Milan za nju goji. Ona to zna. Pa ipak, veže li ga ta ljubav dovoljno uz nju?

Misleći upravo o tome začu Milanove korake. Pohrlila mu je ususret i klonula u njegov naručaj.

— Milane — šapnu. — Čekam te, bez prekida čekam samo tebe.

Blaženstvo, koje je drhtalo u njezinom glasu, pojavilo se u smiješku na njegovom licu.

Dugo je mirovala u čvrstim i mišičavim rukama njegovim, sapeta pogledom velikih mu očiju.

— Razumijem te — govoraše on. — Ali ti znaš, da ne možeš biti mojom ženom prije, nego li stvorim sebi položaj, da uzmognem uzdržavati svoju obitelj. Sad sam siromašan. Ti si bogata. Ne zaboravi toga. Pojmiš li, da je meni kao predstavniku jedne velike ideje potrebno, da budem čist... Ali čuj me! Moja prva velika pobjeda promijenit će moj položaj. To, nadam se, nije daleko. A dotle čekajmo kao zaručnici.

Uzeše se pod ruku i podjoše šetati po bijelim puteljcima vrtića. Mlade smreke i jele, koje su porasle uz puteljke, drhtale uzbibane od lagana vjetrića, koji se pojavio.

Pozorno je Ljuba uzela promatrati Milana, koji je zašutio pa se zamislio.

— Rekla bih — otpoče — da na tvom licu čitam tragove neke zabrinutosti.

— Zabrinutosti? — prene se Milan. — O ne. Tek, pozvali su me brzojavno u izborni kotar.

— Rade li mnogo protiv tebe?

— Da. Držim, da ću morati ostati u kotaru sve do dana izbora, koji je još daleko. Uvjeren sam, borba bit će žestoka. Ali ja je se ne plašim. Spreman sam.

— Poznaš li dobro svoje protivnike?

— Upoznao sam ih, kad sam ono dulje vremena boravio u kotaru.

— Ne mislim ove. One druge, koji se skrivaju.

Milan mahnu rukom pa se nasmjehnu. Omalovažuje ih i prezire.

— Na te se ni ne osvrćem.

— Pazi, da te ne zaskoče.

— Kecerich?!

Ljuba šuti.

— Svoje sam izbornike — odlučno će Milan — organizirao. U pretežnoj su većini. Uz mene su kao jedan. Uzaludno je svako potajno rovarenje. Tu masu ne će ni Kecerich ni makinacije njegovih činovnika ušutkati i oboriti.

— Radi se o tvojoj budućnosti. Jesi li tome svijestan? Ovaj izbor treba da bude jasna i veličanstvena potvrda povjerenja, što ga narod ima baš u tebe, svoga budućega vodju. To treba da ti neprestano lebdi pred očima. Zato ti ne smiješ pasti u tom izboru.

— Imaš pravo! — kliknu Milan.

I opet su šutjeli. Ljuba se zamislila. Odjedared joj padne na pamet Srečić. Nije znala, kako je to, te se on baš sada pojavio pred njenim očima. Koja je sveza izmedju onoga, što su Milan i ona govorili te Srečića? Ovo je prvi put, otkako poznaje Milana, da je, kad pomišlja na Srečića, obilaze neke tajne slutnje.

A mora misliti na nj.

Onomadne, pred četiri dana, srela ga je u nekom društvu. Čim ju je opazio, pristupio je k njoj. Miran je bio, sabran i sredjen; pogled mu je bio bistar i jasan, glas zvonak i jedar. Kao da je posve zaboravio onu strast ljubavi, koja je buktjela u negovom srcu.

Sam od sebe stao joj govoriti, da se bacio u vrtlog političke borbe primjećujući, da se i otac njegov mnogo zanimao za političke prilike u zemlji te da je bio vatreni Hrvat. Ustvrdio je, da je političko stanje Hrvatske vrlo teško pa da je dužnost svakoga patriote staviti sve svoje sile u službu narodne stvari. Napokon ju je duboko se uozbiljivši stao uvjeravati, da je zanimanje za javne poslove najčasnije od svih zanimanja gradjanina.

Njegovom držanju nije tada pripisivala osobitu važnost. Ali kad sada na nj pomišlja, ukazuje joj se ipak zagonetnim ili bar čudnim. Zar ju je uistinu posvema zaboravio? Daje li mu političko djelovanje tu zaborav? Kad ga je ono kao djevojka prvi put odbila, utihnuo je. Bježao ju. A sad? Ha, bit će da vidi kako su pokopane sve njegove nade. A uostalom, česa se ona plaši?

Ipak teško joj je ovaj put odijeliti se od Milana. Pomisao, da će biti dulje vremena odsutan, tišti je. Odakle zapravo ovo njezino raspoloženje?

I ne odgovarajući na ovo pitanje stvorila je brzo odluku.

— Kada krećeš? — zapita ga.

— Još danas.

— Odmah sada?

— Dodjoh da se oprostim od tebe.

— Ne. I ja ću s tobom.

Milan kliknu od veselja.

— U ovom važnom času tvoga života moram biti kraj tebe. Ja to osjećam. I tomu se snažnom osjećaju radujem.

I sad se smirila. Napokon, glavno je, da ona ostaje uz njega. Kad su ovako jedno uz drugo, gube se sve neugodnosti, nestaju slutnje pa nema suvišnoga razmišljavanja i razmatranja. Ovako kad su zajedno, vjera je u njihovu ljubav i njihovu zajedničku budućnost nepokolebiva. Tada je užitak nepomućen. I ona je sretna.

IV

Milan je održao skupštinu odmah čim je ušao u svoj izborni kotar. Pravnik Jelavec i filozof Milić bili su uvjereni, da ovako još nikada nije govorio. Ali i u tom se složiše, da ljudi nisu još nikada bili tako oduševljeni kao ovaj put. I sam je to Milan osjetio.

Bilo mu je jasno, da još nikada nije osjećao toliki sklad i suglasje sila u sebi i u prirodi. Jedan je jedinstveni osjećaj ovladao njime.

I u toplini te sjaju sunca, u čistoći i plavetnilu neba, u igri vjetrića, što je njihao nedalekim brestovima i jablanima, u lepršanju velikih trobojka, u bjeloći seljačkih odijela i odijela djevojčica, u cvijeću, kojim su ga žene i djevojke dočekale, šta više i u pogledima i vici ljudi, u svemu je samo jedno: veličanstveno slavlje ideje, koju on zastupa.

Taj ga je jedinstveni, veliki i snažni osjećaj ponio sa sobom kao morski val granu zelenoga bora.

I tko zna, da je to dulje potrajalo, kud bi ga odnio taj osjećaj. Što zna čovjek, koji je prvi put stao, okružen mrkim čempresima, pred pučinu morsku, zanesen veličinom njenom, zapanjen čarobnim modrim rukama, kojima ga zove k sebi, dokuda seže ona te koje sile u njoj bdiju. Kao da je u sebi sve te živote ljudi, što ga okružiše, i ovaj život prirode, koju je plijenilo oko njegovo, svladao. Kao da je u ekstazi, veličajnoj i savršenoj, nametnuo tim ljudima svoju volju, misli, osjećaje i to oni pozdravišе s veseljem, sa blaženstvom srdaca svojih, kličući mu i noseći ga na rukama svojima: novi zavjet, novi sadržaj, novi idol svojih života, tražeći burno i bezobzirno, da ga i drugi, naznalice i pogani, priznaju, spremni položiti prisegu i krvlju zapečatiti vjeru svoju. Prvi put ga je ovako zalila slast pobjede. Bio je to i neslomljivi zahtjev za bezuvjetnom pokornošću, koji se budio u njemu.

Prenu se. Minu ga onaj osjećaj za čas, da ga opet u potpunoj jakosti osjeti do u najtanje žilice svoga bića. Kako se pomalo gubila vika i pretvarala u šapat, tako je i jenjavalo oduševljenje ljudi, koji u srcima svojima odavle ponesoše pojačano osvjedočenje o spasonosnosti ideja Milanovih i vjeru u konačnu pobjedu.

Dakako da je za sve dolazak Milana i Ljube bilo nešto, da im je dalo nove hrane. Ta toga ne pamte ni najstariji ljudi. Iz onih je sitnih kuća, iz kojih se rijetko pomole ljudske glave za običnih dneva, ovaj put izašla sva čeljad na ulicu, da vidi Milana i njegovu zaručnicu ili da što čuje o njima.

U trgovištu razdijeliše se stanovnici, napose muškarci u tri grupe po svom političkom osvjedočenju. Jedni su bili pristaše vladine stranke, koja je dosada držala kotar u svojim rukama; drugi pristaše stranke, kojoj je Milan pripadao, a koja se upravo spremala, da taj kotar osvoji; treći su napokon bili oni indiferentni. Predstavnik prve stranke bio je ovdje posjednik Mirčić, a one druge odvjetnik Šumić.

Već od onog je dana, kad je Šumić došao kao mladi odvjetnik u ovo mjesto, pukla opreka izmedju njih dvojice. Zašto?

Šumić je to ovako tumačio: višeput uistinu dostaje i najmanji dogadjaj, da razluči ono, što skupa ne spada; da nas nije ta malenkost razdvojila, učinila bi to jedna druga; nas se dvojica ne bi nikad složili; tako je u životu ljudskom. Naravno, da se jaz, što je izmedju njih pukao, sve to više širio, kako je vrijeme donosilo dan za danom, godinu za godinom. Svaki dogadjaj tumačio je svaki od njih prema svome temeljnom raspoloženju. Ali što je glavno, ta se opreka presadila na političko područje. Tu je ona prvom zgodom, prigodom izbora u trgovišno zastupstvo,

izbila tolikom oštrinom, te su obojica uprli sve sile i upotrijebili sva sredstva, da se dovinu pobjede. Pobijedio ovaj ili onaj, poraženi bit će još puniji gorčine, i nastojati iz petnih sila, da se oduži za poraz. A poraženi bio je odvjetnik Šumić. Pripravljajući se za odmazdu izdavao je lokalni list, u kom je stao danomice napadati Mirčića i njegovu stranku. Tenor svih njegovih napadaja u tom je bio: samo pristaša Šumićeve stranke jest i može biti domoljub; protivnik pak nije drugo nego prosti sebičnjak, izdajica domovine i naroda svoga. I sve, što bi protivnik poduzimao, činio bi prosto u svom zasebnom interesu, prodavao samoga sebe. Za svoju obranu počeo je i Mirčić izdavati list. U njem je stao dokazivati, da Šumić zavodi neuki narod, napose da zbog njegove rabote štetuje samo trgovište, jer ga vlada svakom zgodom zapostavlja: ne može dobiti ni jedne srednje škole, ni željezničku svezu, ni vojništvo, ni bilo kakovu pripomoć za svoja poduzeća od vlade.

— Uostalom Šumićeva politika njemu donosi osobnih koristi — klicao je Mirčić. I jedan i drugi pisali su to gotovo svaki dan tako dugo, da su napokon njihovi pristaše bili u dno duše uvjereni, da je onako, kako njihovi vodje tvrde. Kod mnogih je ta opreka prešla u zlobu, u ličnu mržnju, koja se očitovala na svakom koraku u društvenom životu. Ovom se zgodom borba izmedju Šumićevih i Mirčićevih pristaša zaoštrila tako, te se činilo, da je fizički sukob neizbježiv.

Jelavec i Milić vidjeli su to i zato su pozvali Milana u trgovište. Sam je Šumić upravljao svojom kočijom, u kojoj je sjedio Milan, iskitivši je cvijećem. Svoju je kuću uresio zelenilom i barjacima, u nju uveo Milana, da bude njegovim gostom. Napisao je panegirike u svom listu. Iz petnih je žila nastojao, da doček njegov bude što ljepši.

Šumić je i uspio.

I to je Mirčića razbjesnilo. Nije spavao noću, smišljajući, što da učini, da Šumiću, njegovim pristašama i kandidatu njihovom i njegovoj zaručnici zadade konačni udarac: da sruši Milana kod izbora.

Milan, pravnik i filozof sjede za stolom. Veče je. Oni poluglasno raspravljaju.

Filozof će:

— Zanos je bio velik, neopisiv. Ali, hoće li potrajati?

— Treba ga uzdržati! — odvrati pravnik.

— Misliš li na ovaj način?

— Ti si uvijek još onaj stari! Zar se još nijesi uvjerio, da ima ljudi, koje moraš neprestano opominjati, da ostanu vjerni svojim načelima?

— Odgajati ih treba.

— Primijeni to na ovaj naš slučaj: odgoji ih ovaj put tako, da izaberu našega čovjeka. Mi idemo za konkretnim uspjehom, taj je nuždan za našu stvar, za našu stranku. Milan mora biti izabran. Shvaćaš li ti to?

— Shvaćam. Ali poslušaj me, molim te. Ti uvijek ideš za momentanim uspjehom, a meni je do trajnoga! Ja hoću da narod odgojimo — uopće, da ga dovedemo do shvaćanja njegovih dužnosti. To je veliki cilj, za kojim moramo ići. Momentanim uspjesima opojit ćemo tek sebe i druge, ali ih ne ćemo odgojiti. Ja znam, da se to ne da postići kod svih, i potpuno, no uvjeren sam, da će doći doba, uzradimo li neumorno, te nas dvojice ne će više trebati, kad se bude radilo o izboru naše stranke.

— Priznaješ li, da nas sad treba?

— Priznajem.

Milan ih je mirno saslušao. Pozna on i pravac, kojim je udario pravnik, i onaj, koji je zastupao filozof. Zna on sve to. Dok je provodio organizaciju stranke u ovom kotaru, često je dolazio u doticaj

s tim ljudima. Ali on ih je umio zanijeti. Njemu su uvijek povladjivali. Ubrzo je znao skršiti njihov otpor. Ali je njegov rad uvijek i svakom zgodom bio upravljen na masu. Na pojedince se on malo ili gotovo ništa nije obazirao. Pojedinac treba da slijedi vodju, bolje reći nauku, program, treba da se podredi cjelini. Jer bude li cjelina sretna i on će to biti. Tako mišljaše Milan. A napose danas stoji nad sporom ove dvojice prijatelja uvjerenje njegovo, da će kod izbora pobijediti. Nad svim tim argumentima njihovima kao da je vibrirao osjećaj neslomljive snage, koji je često u njegovom životu bio slijepi vodič njegovih djela. Poziv, što ga je vidio u sebi od onoga časa, kad ga je vodja opredijelio svojim nasljednikom, na mahove je taj osjećaj još pojačao. To ponekuda slijepo samopouzdanje podiglo ga je nekako nad ostale ljude i njihove razloge.

A kad je ktome pridošlo čuvstvo ljubavi za Ljubu te pomisao, da će mu ova pobjeda donijeti njenu ruku, nova je bujica snage jurnula njegovom unutarnjošću.

Pravnik je Jelavec opet započeo obrnuvši se ovaj put k Milanu:

— U ovom se kotaru razmahala izborna borba kao nigdje dosele. Mi smo mladi u tebi opazili pojavu nove snage u našoj stranci, koja treba da zahvati nove mlade generacije. I nastojali smo svim silama da toj snazi osiguramo pobjedu. I mi smo držali, da se u ovom izboru radi u prvom redu baš o tebi. Ali pomalo dobiva ovaj izbor veće i šire znamenovanje. Ovo je borba stranaka, više, to je borba hrvatskoga naroda protiv njegovih ugnjetavača. Ovaj će izbor biti odsudan po sudbinu naroda. Sada svi mi to osjećamo, a znamo, da i ti to vidiš. Zato valja uprijeti sve sile. Ti moraš ostati ovdje. Mi taj kotar moramo osvojiti. Uostalom počekajmo, dok dodje Šumić.

I Šumić je doskora došao. Potanko im je stao razlagati stanje stvari, razvijati program za daljnji rad. Pri tome je bio tako žestok da se filozof Milić čas maknuo nemirno na stolcu, čas cmoknuo jezikom ili klimnuo glavom.

Dotle je Mirčić izvodio svoje osnove.

Ponajprije je napisao oveliki članak za glasilo svoje stranke u Zagrebu, u kom je izvrgao ruglu čitav doček Milanov u trgovištu, njegovo ponašanje, njegov govor i završio ga s nekim primjedbama o Ljubi, koje doduše nijesu ništa kazivale, a opet su bacale neku malu sjenu na odnošaj Milana i Ljube. I taj je članak odlučio preštampati u svoj lokalni list. Zatim je odaslao pismo Kecerichu, s kojim je bio osobno poznat. U tom je pismu označio predstojnika kotara potpuno nesposobnim, da osujeti izbor Milanov i tražio, da se provedba izbora povjeri pristavu Rajiću.

Drugi je već dan Rajić bio kod Mirčića.

Rajić je bio istih godina kao i predstojnik. Zaostao je za njim u karijeri, jer je kasnije stupio u službu, postigavši vrlo kasno potrebnu kvalifikaciju. Volio je kao djak dan i noć sjediti u kavanama i gostionama, kadikad se opiti, a kadikad uzeti i karte u ruku. Svi su ga konobari i kartaši dobro poznavali. Medju mladjim svijetom bio je poznat kao tipična pojava »stare hiže«. Kadgod se radilo o političkoj akciji djačkoj, izmigoljio bi iz svoga duplja nerada i stavio se medju prve redove, zahtijevajući, da se bezuvjetno uvaže njegovi predlozi i savjeti. Terorizirao je svoje mladje drugove. Bio je po svom shvaćanju najradikalniji. Najviše je grdio činovništvo. Prezirao ga je iz dna svoje duše označujući ga uvijek glavnom zaprekom ostvarenju poštenog programa hrvatske radikalne stranke. Odlučio je postati odvjetnikom i pošao je da steče potrebnu praksu. Ali bio je nemaran, došao u sukob sa svojim šefom. Tako se ni u jednoj odvjetničkoj pisarni nije

mogao dugo zadržati. To mu je dozlogrdilo. Osim toga je znao, da uz potpunu kvalifikaciju, on kao poznati protivnik vlade, ne će dobiti stallum agendi. Dogodilo se još nešto. Dok je još bio djakom, upoznao je neku konobaricu. Upustio se s njom u ljubavni odnošaj, koji je potrajao dugo, jer ga on nije umio, a nije ni htio prekinuti. Jednoga je dana ipak odlučio, da je se riješi. Ali ga je ona prisilila s revolverom u ruci, napadnuvši ga javno na ulici, da napusti svoju odluku. I on joj se pokorio, uzeo ju k sebi kao gazdaricu i napokon ju uzeo za ženu. Rodila se djeca, pojavile se brige obiteljske, nestalne materijalne prilike. Žena ga danomice opominjala, da uznastoji, da svoje materijalno stanje poboljša, da ga ustali, da obezbijedi budućnost njoj i djeci za slučaj, da iznenada prerano umre. Sve ga je to toliko ozlojedilo, te se u politička pitanja više nije miješao. Napokon je potražio državnu službu i kao kotarski pristav došao u ovo trgovište.

Pristav Rajić bio je godinu dana stariji od Milana. Kao djaci dobro su se pazili, jer su bili politički istomišljenici. Mnogom je zgodom Rajić pljeskao Milanu, stiskao mu desnicu, nosio ga na svojim ramenima.

— Naloženo mi je — reče pristav Mirčiću — da se stavim u pogledu izbora s vama u sporazum.

— Drago mi je, — poveseli se Mirčić. — Znao je, da će pristav biti pristupačniji njegovim osnovima nego predstojnik.

Sjedoše. Mirčić ga podvori vinom. Iza kratke ga stanke, kao da se iznenada dosjetio, zapita u čudu:

— A predstojnik?

Pristav se osmjehnu pa će:

— Zatražio je dopust.

— Svojevoljno?

— Po nalogu onih — —

Kucnuše se i iskapiše čaše.

— Vi ste dobili brzojavni nalog?

— Slutio sam — pomisli pristav — da si ti imao tu svoje prste. — A onda potvrdi:

— Ovaj čas.

Mirčiću je stalo do toga, da ga još većma priveže uza se. Zato mu indirekte priopći, kolik je njegov upliv.

— Hoćemo li da uspješno radimo — opet će Mirčić — treba da smo jedan drugome posve iskreni, te da radimo rukom o ruku. Ja ću učiniti sve, što mogu, da naša stranka ovaj kotar zadrži.

— To je i moj cilj. Evo me u tu svrhu kod vas. Krajnje je vrijeme, da se istakne vaša kandidatura.

— Sada da. Ja to hotice nisam htio prije učiniti. Čekao sam, da se protivnici ispucaju, da uzmognemo pomrsiti njihove osnove. Sad možemo mi započeti.

I raspredoše dug razgovor. I stiščući toplo ruke, rastadoše se.

— Budem li izabran — uvjeravao je na rastanku Mirčić pristava — vi ćete ostati na čelu ovoga kotara.

Pristav je to dobro znao. Znao je, da o tom izboru ovisi njegova budućnost: bolje materijalno stanje i brzo unapredjenje.

Ali ne samo to. Evo podjedno zgode, možda prve zgode, koja mu se pružila, o kojoj ovisi priznanje; ne sviju, to se zna. Ali to je ipak priznanje onih, koji reprezentiraju neku moć, kojima socijalni poredak zajamčuje neki osebujni položaj, koji imadu znanja i lukavosti, i spremni su da se bore neumorno. Tako je on to odjedared shvaćao. Kao nikada prije u njemu se probudi ambicija, da ih ovom zgodom zasvjedoči o svojoj spretnosti i uporabivosti. Na tu se provedbu izbora smatrao baš pozvanim. A to je mnijenje dijelila i njegova žena podstrekavajući ga u interesu njegove obitelji na što energičniji rad. I on je odlučio poduzeti sve i sva, da Milana sruši.

V

Prilike je u n-skom kotaru posve dobro poznavao Srečić. Pratio ih je s najvećim interesom. I on ih je držao veoma podesnima za svoje osnove. Ocjenjujući postupak Mirčićev i pristavov s potajnim je zadovoljstvom ustanovio, da bi Milan mogao pasti na izboru. Poglavito su mu dobro došli napadaji, što ih je Mirčić u svojim novinama objelodanjivao protiv Ljube. To je smatrao ishodištem za svoje potajne osnove. Udari li se s te strane na Milana, s te najosjetljivije strane, izazvat će to u Milana najveću uzrujanost. A i u Ljube. U takovom stanju mora čovjek da počini različite neopreznosti, od kojih svaka za sebe još mnogo ne znači, no sve zajedno čine mrežu, u koju će se uhvatiti mnogi, za koga drugi žele da bude uhvaćen. Ali ono, što je dosele učinio pristav, još nije dosta. Opreke se moraju još više nategnuti i zaoštriti. Milana treba jače udariti i razdražiti. Srečić bi znao reći, na koji način.

Ali samo kako da on to saopći onima, koji bi to mogli usvojiti i provesti? O tom je Srečić mnogo razmišljao. Napokon je došao do zaključka, da bi u tu svrhu svakako trebao da se sastane sa Kecerichem. Tek nije pravo znao, gdje i kako. Da podje u njegov stan? To mu se činilo nepodesnim. On mora u očima javnog mnijenja i pred svojom strankom biti posve čist. Ali da podje k njemu u ured tako te ga mogu i smiju vidjeti?! Pa da podje sa znanjem izvršnoga odbora?! Na primjer: ide da se prituži na postupak oblasti u n-skom kotaru, da zatraži slobodu agitacije, napose odstranjenje pristava Rajića? Pred padom Milanovim strepi i sam vodja, napokon i sama stranka. I Srečić je dobio privolu izvršnog odbora. Vodja se doduše isprva tome opirao, pa i Petrinić. Vodja zbog toga, što bi to bilo prvi put, otkada stranka postoji, da netko s njegovim znanjem polazi

da intervenira kod vlastodržaca, a Petrinić se još pobojao te intervencije i veze s vlastodršcima u svom interesu. Ali je Srečić umio vodji pokazati potrebu takove intervencije mirno i jasno te je on konačno privolio, a s njim i Petrinić.

Kad je Srečić stigao u Kecerichevu uredsku sobu, Kecerich je umah znao, po što je došao. I on će mu:

— Naš razgovor ne može nitko čuti. Samo u tom pogledu držim nužnim, da vas umirim.

Srečić mu zahvali.

— No, jeste li zadovoljni sa stanjem u n-skom kotaru? Napose jeste li zadovoljni s pristavom?

— U istinu. No ja držim —

— Ah! — prekinu ga Kecerich — Ne bojte se. Ja vam jamčim, da Malinić nikada ne će biti izabran.

Kecerich nastavi sa osmijehom na usnama:

— Pristav je jedan od onih, koji znadu, što izbor znači. On pozna baratanje s izbornim iskaznicama, on će umjeti postaviti vojnički kordon, on vjeruje u to, da i odsutni, napose oni u Americi, pa i oni, koji su već u nebu ili paklu, mogu i smiju glasovati — naravno, da to nitko ne opazi. On je uvjeren i o tom, da medju Malinićevim izbornicima ima takovih, koji su zaraženi bolešću, pogibeljnom po zdravstveno stanje pučanstva pa ih valja internirati u bolnici. On je sveznajući, gospodine Srečiću, što se tiče izbora. A napokon, bude li unatoč svega toga postojala opasnost, da bi Malinić mogao biti izabran, pristav će obustaviti izbor. Jer, opetujem, ni pod koji uvjet ne ćemo dozvoliti, da Malinić udje u sabor.

Srečić je bio zadovoljan, no samo djelomice.

— Razumijem — reče — da ćete uprijeti sve sile, da takav vam nepoćudan čovjek ne udje u sabor. Ali, smijem li se staviti na vaše stajalište?

— Molim! — Kecerich će neobično učtivo.

— Ako smijem, onda vas moram upozoriti na

to, da ne dostaje ono, što su poduzeli vaši ljudi. Ne bude li Malinić izabran u ovom kotaru, izabrat će ga u drugom. Rad vaš smjera onamo, da Malinića uništite.

— Tako je.

— Uistinu pak, vi jačate njegov položaj, jer ga činite mučenikom naroda i domovine.

Kecerich se zamisli.

— Mučenike narodne ne trebamo. U tom se doselo odviše griješilo — primijeti.

— Napose Malinić ne smije da to bude. Hoćete li ga dakle uništiti, treba da ga ožigošete, tačnije, treba da ga zavedete na to, da on ožigoše sama sebe.

— Imate pravo. Ali kako?

— Iznaći to — posebno je umijeće.

Pronicavim je pogledom promatrao Kecerich Srečića.

— U čem je Malinić najosjetljiviji? — pita ga.

— Ljuba Radonić — odgovori Srečić.

— Njegova zaručnica?

— Priležnica — —

Oni se pogledaše i zastadoše u govoru.

— Šteta da niste naš čovjek — nasmjehnu se značajno Kecerich.

Ono, što su dalje govorili, bila su samo običajna pitanja i odgovori.

Samo je na rastanku Kecerich primijetio, onako u pripovijedanju, kao da na to ne polaže posebnu važnost:

— Vlada sprema neke vrlo važne zakonske osnove. Njoj je mnogo do toga, da opozicija protiv tih osnova ne bude prevelika. Znate, kako ima odlučnih stvari, koje se ne bi smjele osujetiti, jer su od odviše velikog interesa za sve nas bez razlike stranaka. Svakako će vas to zanimati. Opažamo, da je u vas uvelike razvit smisao za opće dobro — —

Srečić je posve dobro shvatio ove riječi Kecerichеve. Zato je opraštajući se od njega čvrsto stisnuo njegovu ruku — —

Od toga je dana Srečić u nekoliko navrata i u uredništvu glavnoga glasila stranke kao i u izvršnom odboru odlučno zagovarao najoštriju i najbezobzirniju borbu protiv vladinoga kandidata. Naravno, da mu je razlogom za njegov zahtjev bila navodno potpuno neuspješna intervencija kod vlade, o kojoj je umah opširno izvijestio vodju, a zatim izvršni odbor. Kad je Srečić opazio da se borba u n-skom kotaru potpuno razmahala i postigla vrhunac, držao je, da je došao čas za njegov rad.

I tada je pošao k Ivanušiću.

Ivanušić je, stojeći na Modrom Brijegu, već izdaleka opazio Srečića i pohrlio mu u susret.

— Ah vi! — klikne.

Veseo je, široke volje. U posljednje doba kao da je nova snaga ušla u nj. Bez prekida pjevuca ili se smiješi. Poprimio je »gospodske« manire. Odijeva se na modernu, posjećuje kavanu, gleda izazovno žene.

— Evo mene — reče Srečić — ravno do vas.

— Koje li časti za mene — pokloni se Ivanušić kao kakav kavalir.

— Treba da se porazgovorimo i posavjetujemo.

Ušavši u kuću zapita ga:

— Vaši poslovi?

— Izvrsni — odvrati veselo Ivanušić tarući ruke.

— Vidite, tome se radujem.

Ivanušić ustanovi suglasje svojih osjećaja sa Srečićevima pa će u sebi:

— Krasan čovjek!

Kad su zašutjeli, začu se pravilno disanje i ne odviše jako hrkanje iz druge sobe.

— Starica spava — protumači Ivanušić.

— Već spava? — čudi se Srečić.

— Da. Liježe sa zapadom sunca, ustaje s ishodom njegovim.

— Još živi.

Srečić kao da se zamislio.

— Još uvijek živi — odvraća Ivanušić otegnuto pritisnutim glasom.

Opet zašutješe. Ne pogledaše se.

— Čudno, kolika je još snaga u njoj — otpoče Ivanušić tišim glasom.

— Zar joj se divite? — značajno će Srečić.

— Ne. Ne pojima ona novog doba.

— Koje ste vi, sin njezin, ispravno shvatili.

— Ja sam je se odrekao. I ona sad živi od prošlosti. Pa ipak, opažam, sile je njene ostavljaju.

— Zar tako?

— Da, tako.

Ljetni je suton. Riječi Srečićeve zvuče prigušeno, prikrivene nekim velom, s pritrunkom tajanstvenosti. One su uvod u neku nepoznatu tajnu, kao neki nejasni, tek u početku svome vidljivi, puteljak, koji vodi u tamni kraj, kao zavjesa, koja se diže s tamne pozornice, na kojoj se prikazuju i šale i tragedije, i priče i misterije. Travicom na Modrom Brijegu, lišćem na drveću drhtnu vjetrić, i uzbibaj je njihov posljednji pozdrav danu, što umire. No odmah se umiriše i šuštaj je njihov prošao zrakom jedva čujno. Sa modrog se brijega polagano i šuteći spuštaju djeca Ivanušićeva i ulaze polagano jedno za drugim u kuću. Čini ti se, da su lica njihova, inače rumena i obla, prelivena nekom blijedom modrinom i upala, da je u očima njihovima, inače punima nevinoga sjaja djetinjstva, sjela umornost, da su neke sjene pognule glave njihove.

Kad su pokraj prozora sobe, u kojoj Srečić i Ivanušić sjede, preletjeli golubovi, šum se njihovih krila ubrzo izgubio, utonuo u sumračje. A kad odmah iza toga istim putem strjelimice projuriše lastavice,

pričini se Srečiću i njegovom pomagaču, da je onaj šum nestao u tren oka.

Srečić nastavlja:

— U interesu naše stvari treba da putujete. Polazite u izborni kotar Milanov. Čim dodjete onamo, prijavite se kod njega i stavite mu se na dispoziciju. Vaša je zadaća ustanoviti sve, što radi Milan i Ljuba. Napose bi dobro bilo pripaziti, što li je sve Ljuba činila za svoga zaručnika. Nije li mu možda pomagala, recimo, da, materijalno. Možda je u brzini platila što za njega. Treba se domoći namire, zabilježiti dan, kad se to zbilo, imena svjedoka, točno i savjesno. Vi ćete biti izagnani iz kotara, ali, naravno, istom onda, kad budete sve istražili. To će se zbiti zato, da ne bude sumnje. Putni i ini trošak — evo.

Srečić pruži novac Ivanušiću u znatno većoj svoti, nego što je bilo nužno. Ivanušićeve oči zabljesnuše.

— Računa o novcu ne trebam. Znam, da ćete sve trebati! Tek, budite na oprezu.

— Nemajte brige. Malinić se slijepo pouzdaje u mene. Umio sam u posljednje doba njegovo povjerenje u mene još pojačati.

— Ah, razumijem. Dakle bilo sretno!

Još te je noći Ivanušić otputovao u trgovište N.

VI.

Pristav se medjutim dao na posao.

U prvom mu je redu zapelo oko o pravnika Jelavca i filozofa Milića. Ti su razvili po njegovu mnijenju besprimjernu agitaciju. Napose je Milić postizavao velike uspjehe. Štogod su korteši vladine stranke predobili, oteo im je filozof. Da ih se uzmogne riješiti, postavio je pristav nekoliko uhoda, koji su stali prisluškivati, što ona dvojica govore.

Jednoga je dana dao obojicu uapsiti te ih predvesti preda se.

— Vi ste se, — reče pravniku — usudili ustvrditi, da u ovoj zemlji nema pravne sigurnosti.

— O tom sam uvjeren, — odgovori mirno Jelavec.

— Vaše uvjerenje nije ni za koga mjerodavno. Povrh toga vaša je tvrdnja grdna neistina. Ja znam, uostalom, da ste vi to samo zato rekli, da mirne i poštene građane, ovaj pitomi i nepokvareni narod, uzbunite protiv oblasti, svijesnih svojih dužnosti i spram pojedinca i spram cjeline. To je zločin.

— Hoćete li, da vam dokažem svoju tvrdnju?

— Državna se vlast ne osvrće na ono, što vi smatrate dokazima. Uostalom, s vama sam svršio.

— To je nečuveno nasilje.

Ne obaziruć se više na pravnika obrne se pristav k filozofu pa će mu s posprdnim smiješkom na licu ovako:

— Vi, mladiću, telalite okolo kojekakove gluposti, kojima nastojite zavesti u bludnju neuki i lakovjerni svijet.

— Zabranjujem vam, da sa mnom ovako govorite — plane filozof.

— Ponavljam: gluposti. Obećavati narodu nekakovu novu veliku državu, veliku Hrvatsku, to je utopija. Vaši pak argumenti ubitačni su po ljudski mozak.

— Koje li drskosti!

— Vi ste opasni po javni poredak, jer ste neubrojivi. I protiv ludjaka treba da se država odupre.

Ne slušajući više viku filozofovu i njegove prosvjede prozbori sad obojici uzdignutim glasom:

— Ukratko: ja vas obojicu sudim na izgon iz ovoga kotara. Smjesta ću vas odavle dati odstraniti. Pojavite li se pak još jednom u ovom kotaru, odmah ću vas strpati u buharu. A sad putujte.

Obojica se usprotiviše odluci pristava te izjaviše da će se pokoriti samo fizičkoj sili.

Za kratko vrijeme vodili su oružnici obojicu na kolodvor i odanle ih odpratili vlakom u Zagreb.

Ubrzo iza toga pozvao je pristav k sebi Mirčića. S njime se upustio u potajni razgovor.

— Znate li, što nam je sada učiniti? — Izvolite me saslušati. Uspije li nam to, postići ćemo mnogo. Radi se o ovom: Vi treba da u svom listu ožigošete, i to oštro, Malinićev odnošaj prema Ljubi Radonićki. Podjedno napišite, da se ona nedopuštenim načinom upliće u izbornu borbu. A ostalo prepustite meni.

Mirčić je neko vrijeme šutio. Razmišljavao je o tome, što mu je pristav predlagao. Onda odvrati:

— Izvrsno. To će biti jak udarac za Malinića. Učinit ću.

I dva dana iza toga izišao je u lokalnom listu Mirčićevu napadaj na Milana. Izmedju ostaloga čitat će zacijelo s nasladom protivnici Milana Malinića slijedeće:

»— — — A kakav je privatan život toga junaka i borca za prava i svetinje naroda? Tko je ona žena, koja ga prati na svakom koraku i s kojom se on ne žaca javno pokazati, pače i ponositi? Izbornici, pitajte toga poštenjakovića: je li to njegova zakonita družica?! Ako se ona ne stidi, to vas se konačno ne tiče. Ipak ne dajte, da vam takova žena govori o vašim idealima. Potjerajte je! Ali on, on treba da se stidi pred vama, koji ste čisti i pošteni pred Bogom i pred ljudima, i od kojih on traži povjerenje! Neka odgovara: jasno i nedvoumno! Pitajte ga! — — — —«

I uistinu je taj članak upalio.

I u prvom se redu poveseliše s toga članka žene protivnika Milanovih; ali se one i zgroziše pred tim otkrićem. Prirodno je, da to nisu umjele u sebi sakriti. I kadgod bi Ljuba odsele prolazila ulicama, susretahu je pogledi puni prezira i gnušanja.

Onda se uzvrpoljiše svećenici. Oni, koji su bili protivnici Milanovi, udariše javno i bezobzirno na njega. A oni, koji su bili njegovi pristaše, nadjoše se odjedared u ne maloj neprilici. Nijesu pravo znali, kako da brane Milana. I zato su na napadaj šutjeli, no savjetovali su Milanu, da nagovori Ljubu, ne bi li ostavila kotar.

I Ljube i Milana duboko se dojmio ovaj dogadjaj. Ljuba je bila spremna da odmah ode iz kotara. Ali je Milan ne pusti.

Kad je pristav uvidio, da je jedan dio javnoga mnijenja člankom uzbunjen, zamoli Ljubu da se potrudi u njegov ured. Ljuba se tom pozivu po uputi Milanovoj nije odazvala. Pristav je nato ponovio poziv u još službenijoj formi, to jest u formi redarstvenika, kojega je poslao k njoj s nalogom punim prijetnja. I Ljuba je pošla u ured oblasti ni ne pitajući Milana.

Pristav ju je primio vrlo hladno i ne pogledavši je saopćio joj je posve mirnim službenim glasom, da je stavlja pod policajnu pasku.

Duboko povrijedjena i uzrujana saopćila je Ljuba to Milanu. I ono, što je pristav očekivao, zbilo se. Milan je pobrzao do njega, da prosvjeduje protiv toga postupka.

— Ah, vi ste Milan Malinić — reče mu pristav ne podavajući naoko njegovom dolasku baš nikakove važnosti. Nije se gotovo ni maknuo na svom uredskom stolcu, tek je malo podignuo glavu. Milan je stranka, koja je došla u službenom poslu, a on nije dužan imati s ovom strankom kakav posebni obzir. Kad je

izrekao one riječi, odvrnuo se od Milana te se opet tobože zadubao u spis, što je bio pred njim.

Milan nije htio da odmah iznese svoj prosvjed. Bio je odviše uzrujan, a odlučio je, da bude posve miran. Tek nakon kratke stanke ovako će:

— Protiv vašega nedostojnoga postupka ja se najodlučnije ogradjujem.

Pristav digne glavu, upilji u Milana svoje sive oči pa se onda posprdno nasmiješi.

Milan se svlada te nastavi odlučno:

— Ne mislite, da mi za to ne ćete dati zadovoljštinu.

Pristav odgovori posve nehajno:

— Za svoje uredske čine ne dajem i nisam dužan dati nikomu zadovoljštinu. Ja sam odgovoran jedino svojim pretpostavljenima. No uostalom, za koga se vi to zauzimate?

— Za svoju zaručnicu.

— Ah, zaručnicu! Hm! Hm!

Pristav se opet nasmiješi te gledajući preda se stane tuckati olovkom po svom pisaćem stolu.

U Milanu uzavre krv. Pokroči za korak bliže k pristavu. U očima mu zatitra grožnja. Pa ipak ga ubrzo mine srdžba — i smiješak sažaljenja zaigra njegovim licem. Ovu je promjenu opazio pristav. I on se uzrujao. Skočivši sa svoga stolca, blijed, drščući čitavim tijelom pristupi posve blizu k Milanu. Jedva susprežući svoj gnjev progovori pritisnutim glasom:

— Čujete vi, gospodine Milane Maliniću! Ovo vam je moja posljednja. Ja ne poznam šale. Budete li zloupotrebljavali moju strpljivost, prešli granice dozvoljene agitacije, te bunili narod, ja se ne ću žacati krajnjih sredstava, da zapriječim vaše štetonosno, da, pogibeljno djelovanje. Ja ću-vas zatvoriti i onda prosto odstraniti iz kotara. Uzmite to na znanje. Više vam nemam ništa reći.

Milan mu nije ništa odvratio i ne pogledavši pristava izišao je.

Gnušanje mu stiskalo vrat — — —

Ali on je posve dobro shvatio, kamo smjera rad pristavov. Pošto poto hoće da ga sruši. I premda ga je Šumić uvjeravao o sigurnoj pobjedi, nekako se bila uzdrmala u njemu vjera u nju. Jedan čas je bio svijestan — prvi put u svom životu, — da se mora boriti s protivnikom, kojega ne može pravo da dohvati. To je dnevice izazivalo u njemu neko njemu dosada nepoznato raspoloženje, čuvstvo neugodnosti, koje bi ga znalo tako promijeniti, te je samo Ljuba mogla da ga opet ojača i podigne.

Postupak pristavov protiv Ljube prisilio ju je — kakogod se Milan tome opirao — da ostavi trgovište.

Istoga dana, kad je Ljuba s nekom tajnom slutnjom u srcu ostavila trgovište, došao je Ivanušić spreman, da posluži Milanu.

To je bilo onoga dana, kad je bivši predstojnik toga kotara sreo Milana te mu rekao:

— Vi ne ćete biti izabran.

Milan se osupnu.

— Ipak je tako — nastavi bivši predstojnik. Ne će vas. Meni su bili naložili, da spriječim vaš dočeк i da vas smjesta izagnam iz kotara. Toga naloga nisam htio izvršiti.

— Žalite li? — Milan će promatrajući ga ljubopitno.

— Da žalim? A što? Premjestiše me. To sam, da vam iskreno rečem, čekao nestrpljivo. Ne ću tako brzo biti unapredjen, možda je već i dovršena moja karijera. Nije mi do toga. Imat ću od česa da živim sa svojom obitelji, žena mi je imućna.

— Jak niste — primijeti Milan.

— Nisam junak, pravo velite. Nisam bolji od drugih. Tako nas odgojiše. Slučaj je, da imam nešto imetka. A kad to ne bi bilo pa se ne bi mogao ili

htio pokoriti onakovim nalozima pretpostavljenih — što bi bilo od mene?! Škrgut zubi u zatišju i samoći stvara samo polovične junake života. Takovo junaštvo ne unosi u dom i obitelj sreće. Ovakovi junaci, koji su svoju duševnu snagu potrošili u samoprijegoru te izmučeni ostavili ovaj svijet, za druge znače ili apatiju ili tragiku, bolan ili cinički smiješak, smalaksalost u borbi. Njihov utjecaj na druge nije povoljan.

Pozorno je Milan slušao njegove riječi. Ovakovih ljudi, kakav je on, mišljaše, ima mnogo u zemlji. A zašto su takovi? Na ovo pitanje odgovori Milan:

— Vi ne vjerujete u ostvarivost programa naše stranke?

— Ne vjerujem, to jest —

— Da, da — prekine ga Milan. — Eto vidite, bili ste iskreni. To je uzrok, zašto niste sposobni za borbu. Ja, ja vjerujem!

Vrativši se pristav Rajić u kasnu veče toga dana kući, reće svojoj ženi tarući ruke od zadovoljstva:

— Kotar sam pročistio. Bitku ću ja dobiti!

VII

— To mi se svidja! — usklikne mladi grof Sambolek sjedeći u salonu svoje tetke plemkinje Rodich, kod koje je danas jour.

Odmah se oči sviju uprave k njemu.

Znao je to. Htio je da njegove riječi drugi čuju. Nehajno gledaše preda se. Na licu mu bijaše izraz iskrenoga zadovoljstva, a ono se opažalo i na tome, kako je udobno sjedio u naslanjaču i kako je prekrstio noge. I laki smiješak, koji je odavao neko duševno ravnovjesje, titraše na njegovu licu.

— Jest — uozbilji se on — ja se Milanu Maliniću naprosto divim!

Glas mu je postao čvršći. Izrekao je to kao svoje duboko uvjerenje.

I opet se mnoge oči upraviše u njega.

Ovaj put su najviše sjale oči njegove matere. U njima bilo je srdžbe, pritajenog bijesa. Nikako nije pojmila svoga sina. Često bi on znao ovako izlanuti, i uzalud bila je svaka njezina opomena. Odakle taj upliv? Ona ga je pripisivala nekom mladom svećeniku, koji ga je odgajao, a koji bijaše — po njenome sudu — pretjerani političar. Koliko je puta prekoravala svoga muža s te lakoumnosti i neopreznosti?! Eto, to su plodovi, — pomisli sada. Ali dosada je činio njezin sin ovakove izjave samo kod kuće, a sada to čini javno, u društvu. Bila bi ga prekorila, no pobojala se, da bi ga s time izazvala na još teže izjave. Najviše ju je peklo, što je osjećala, kako prezirno, gotovo sažalno, promatra njezinog sina, a onda i nju, njezina prijateljica barunica Semeraj. Nije li se ta uvijek ponosila finim odgojem svoje djece? Njezinu je djecu odgajao njemački učitelj. Njezina su djeca govorila savršenije njemački od grofa Samboleka, koji se uvijek služio hrvatskim jezikom, i to gotovo njoj, svojoj majci u prkos, koja je taj jezik jedva pošteno znala. Djeca njezine prijateljice govorila su i madžarski; a njezin sin nije nikako htio ili mogao, da taj jezik nauči. Djeca su njezine prijateljice pridržale sve one manire, koje ih je odgojitelj a i ona sama učila, ono naziranje na svijet, koje je u obitelji Semeraj tradicionalno. A njezin sin? Kao da je odgojen izvan obitelji grofova Sambolek, svemu se tome izrugava — gotovi demokrat baš kao i onaj njegov odgojitelj.

Mladi se grof Sambolek nije osvrtao na svoju mater, nije ju ni pogledao, premda je znao, da ga ona promatra i slutio, da je srdžba izjeda. Nasuprot — on nastavi:

— Zapanjuje me njegova silna snaga, uložena u lijepu i plemenitu stvar.

Poveselio se, što je to baš ovdje rekao posve otvoreno, bez zavijanja.

— Poznajete li ga? — zapita ga poluglasno gospodjica Budić, mlada plavokosa djevojka. Neka se bojazan mogla pročitati s njezina lica. Prije nego se usudila upustiti u razgovor o tom čovjeku, obazrela se na sve strane, nije li u blizini njezina mati i tek je tada to pitanje na njega stavila, kad je spazila svoju mater u drugoj sobi. Pa ipak se pobojala, da mati njezina iznenada ne bane ovamo. Tà nijedna se od prisutnih djevojaka nije usudila prozboriti o tom čovjeku. Ona se usudila, jer ju je morila znatiželja za Milana Malinića. Bio joj je iznenada tipom nečega jakoga, prkosnoga, lijepoga. Očeva krv, — rekla bi njezina mati. Takav je bio i njezin otac, za koga se, neplemića, njezina mati, plemkinja, udala protiv volje svojih roditelja, a koji je nedavno umro. Poslije njegove smrti vratila se njezina mati u »društvo«, jer je ostala barunicom! Krv nije voda — rekla joj je onomadne smiješeći se grofica Sambolek, kad ju je uvodila u ovo društvo. A znala se i našaliti s njome zovući je pokajnicom, s kojom valja dvostruko brižno postupati. Tako je pokajnica nastojala, da u odgoju i značaju svoje kćeri popravi ono, što je njezina pogrješka, njezina mladenačka luda glava, njezin pokojni muž skrivio. Napose se nadala, da će s pomoću svoje najnovije prijateljice grofice Sambolek naći za svoju jedinicu zgodnu partiju. Napokon — njezina će jedinica imati debeli miraz.

Mladi grof Sambolek reče povišenim glasom, tako, te su i udaljeniji mogli čuti:

— Ne poznam Malinića. Na žalost, nisam još imao zgode, da ga upoznam. Ali se nadam, da ću ga doskora upoznati!

— Das ist zu blöd! — bubne iznenada grofica Sambolek, ne mogavši se više uzdržati od ljutine, mahnuvši rukom spram svoga sina.

— Ova moderna mladež! — huknu jedva čujno jedna starica.

— Ah, was modern! Lächerlich! — uzvrpolji se opet grofica.

Mladom grofu udari krv u lice. Začas se javi u njemu uzbudjenje, no brzo se svlada, i reče posve mirno:

— Nadam se, sutra bit ću s njime!

— Aber Ivo! — kliknu mati.

Lagani posmijeh preleti licem mladoga grofa i on se obrati ka kćeri barunice Semeraj:

— Ako želite, ja ću ga i vama prikazati.

Ta se gotovo uprepasti, ne znajući, što da mu odvrati, što da učini. Okrene se sva nemoćna k svojoj materi. Njezina je mati umiri svojim pogledom. Kao da je htjela reći svojoj kćeri:

— Tà znaš ga, kakav je!

A mati mladoga grofa grizla je usne i jedva suzdržavala suze u svojim očima.

Medjutim je druga kći barunice Semeraj šaputala gospodjici Budić:

— Oh, ja poznam Milana. Jednom sam s njime govorila. Die Mutter weiss nichts davon. Ein seltener Mensch!

Društvance je utihnulo.

U to pristupi k njima jedna djevojka. Bila je ljepotica na glasu, pa je uvijek u društvo ulazila s velikom sigurnošću, ponešto afektirano.

— A o kom vi to govorite? — zapita.

Nitko ne odgovori.

Djevojke se pravo ne usudiše spomenuti Milanovo ime, premda bi to neke bile vrlo rado učinile. Gospodje uopće još ne izustiše njegovo ime, uvjerene, da se o njemu u njihovom društvu ne može govoriti. Mladi se grof Sambolek bio zavezao u misli, pa je prečuo to pitanje.

I tako odgovori jedan mladi čovjek, koji je postrance stajao:

— Tâ o onom političkom vjetrogonji, Milanu Maliniću. — Govornik je bio propali plemić, koji se ponosio starinom svoga plemstva; inače je bio državni činovnik.

Grof Sambolek se trgnu, pogleda mu oštro u oči, i reče reskim glasom:

— Upozorujem te, da smo govorili o mom budućem prijatelju!

Onaj se smete, crvenilo mu udari u lica. Htio bi da se ogradi, protuslovi. Osćutio se povrijedjenim. On je stariji od grofa; on je omiliò u ovom društvu, u kojem je bilo djevojaka, na koje je on bacio oko zbog ženidbe.

Ali ime »grof Sambolek« je jače, a otac toga mladoga grofa mogao bi vrlo lako zaposjesti prvo mjesto u zemlji, a onda — —

Zato se nakloni pred grofom i smiješeći se, no ipak uz nešto ironije, odvrati:

— Bila je to samo kritika političkog protivnika.

Grof Sambolek ne otpovrnu ništa; uozbilji se i zagleda se preda se.

Ona crnka ljepotica reče:

— Malinić? To je pravi narodni čovjek!

Otac te ljepotice, plemić, bavio se politikom. I u posljednje je vrijeme često spominjao »narod«, »potrebe naroda«, »želje naroda«, »volju naroda«. Bio je pretplaćen na list, koji je zastupao interese »narodne« stranke. Kadikad je zagledala i njegova kći u taj list, koji je redovno nerazrezan ležao na stolu. I u njem je, na prvoj strani, često pročitala iste i slične riječi. Njoj se pričinjalo, da to isticanje naroda i njegovih potreba spada sada nekako u modu.

Ali to nije bio povod njezinoj primjedbi. Roditelji su je njezini upozorili na mladoga grofa Samboleka. Ona se je smjela nadati! Staro čisto plemstvo,

bogatstvo i ljepota, neobična ljepota. A on bi potpuno odgovarao njezinim zahtjevima. Trebalo je dakle i njemu ugoditi, jer njeno je vješto oko opazilo, da se on zanima za Malinića.

Sad je ustala sa svoga sjedala barunica Ivanich. Kao da je time htjela dati posebnu, veću važnost, onomu, što će reći. Dosada je šuteći slušala sve, što se govorilo. Ali je držala, da svi ti govornici ne pogodiše bît stvari, ono, o čem se radi kad se već govori o Maliniću. Malinića i njegov rad, njegovu »politiku«, nije shvaćala. Odvjetak je stare madžarske plemićske porodice. Za nju je bio taj Malinić naprosto buntovnik, kakovih je po njenom mnijenju bilo više u Hrvatskoj. A on je bio tip butovnika. Kao takav možda zanimljiv, ali čovjek, koji će si konačno skrhati vrat. A bilo bi već i vrijeme, da se državna vlast pozabavi njime i njegovim djelovanjem. Da se to do sada nije zbilo, tome je ona našla razlog u potajnoj simpatiji, što je za njegove ideje ipak goje predstavnici te vlasti. O tome nije doduše govorila, no bila je o tom u sebi potpuno uvjerena. A kad bi bila kod svojih uplivnih rodjaka preko Drave, to bi uvijek naglašavala: Svi su tamo jednaki, svi. — Nego, treba toga buntovnika zgrabiti s druge strane, pa makar žrtvujući jednu drugu osobu.

— Odobravate li vi njegov rad ili ne, — govoraše žestoko — to ne ćete i ne možete odobriti, da taj čovjek javno pred očima sviju nas i drugih propagira konkubinat!

Udarac je sjeo.

Svi su najednom osjetili težinu te optužbe.

Neka ih je uzbudjenost sve obuzela. Plamen iz očiju gospodje Ivanich zahvati umah gospodju Sambolek i gospodju Semeraj i nadje u njima predosta goriva.

— Škandal! — poviče prva.

— Pfuj! — istisnu kroz zube potonja.

— Ich finde ihn interessant! — šapnu mlada barunica Semeraj gospodjici Budić. Ta klimnu glavom u znak odobravanja.

I sada kao da su se svi najednom sjetili mladoga grofa Samboleka, svi upraviše svoje oči u njega.

On je bio na oko miran, no u njemu je bilo uzbudjenosti, koju je jedva svladavao. A onda je i sam osjetio, da svi od njega očekuju neki odgovor. Još čas razmišljavaše, tada se okrenu licem posve k njoj tako, da se njihove oči sukobiše.

— Barunice — reče mirno, a ipak mu je glas lagano podrhtavao — ne žive svi oni, koji javno ispovijedaju svoju ljubav, u konkubinatu. Koliko ja znam, Malinić je zaručen sa gospodjom Radonić, a ja sam — uvjeravam vas — dobro informiran.

— Tako je! — povladjivaše poluglasno ona crnka ljepotica. Opazila je, da će grof Sambolek ostati osamljen, pak mu je brzo htjela ona, baš ona, priskočiti u pomoć. Tko zna, kakav će on pogled, kakove riječi u znak hvale naći za nju. Ne tu pred svima — ne, već kad budu sami. A ktomu joj je palo na pamet, da je nešto čitala o modernom shvaćanju ljubavi i neke knjige iz moderne literature. O čem se u njima zapravo radi, nije joj bilo jasno.

I tako je ostao grof Sambolek uistinu sam.

Nije se varao, da muk svega društva ne znači odobravanje njegovih riječi.

Posve je dobro znao, što će mu reći njegova mati u lice, a barunice Semeraj i Ivanich govoriti o njemu iza njegovih ledja. Ali — da će sad ustati i plemkinja Boxich, i progovoriti, to ga je iznenadilo.

Ta reče mirno, ali s dubokom indignacijom te odlučno:

— Kako bilo da bilo, no ja ponašanje te žene smatram nedoličnim. Da ga ona prati na izbornim skupštinama, da prima ovacije mase, — ne, i stoput ne. I ja izjavljujem, da u ono društvo, u kom će se ona pojaviti, ne ću doći. Dapače susretnem li je u kakovom društvu, ja ću se ostentativno dići i otići. To je moje mnijenje — a drugi neka čine kako ih volja.

Dakako, da je ona računala s drugima, da je ona znala, da će se ovakovih drugih, koji će isto učiniti kao i ona, uistinu naći. Već ih je i znala. Valjda inače ne bi svoga mnijenja niti iznosila. O Maliniću nije htjela govoriti iz prezira i mržnje. U njemu je vidjela protivnika aristokracije, čovjeka, koji napada nju, njezino naziranje na svijet, njezin privilegovani socijalni položaj. Vazda je u nje bio osjećaj, da je taj čovjek surov.

Uostalom je u sebi već odlučila, gdje i kako će izvesti svoju osnovu protiv Ljube, naravno ne sama već uz pripomoć za to najpodesnijih: grofice Sambolek, barunice Ivanich i Semeraj.

Grof Sambolek držao je podesnim, da ne odgovori na njezine riječi. Činilo mu se, da je to najbolji odgovor.

I uistinu se ona osjetila povrijedjenom njegovom šutnjom.

Ali još više njegovim pogledima. On je naime uporno, napadno uporno gledao k onoj strani, gdje je njezin muž neobično ljubazno razgovarao s mladim i lijepim konjaničkim satnikom. To je onaj satnik, s kojim ju je mladi grof Sambolek jedne večeri presenetio. Znala je doduše, da će mladi grof o tom šutjeti, i nikad nije načula, da bi se o tom što govorkalo. Ali ju je to ipak uzrujavalo. I sad je još više zamrzila Malinića i Ljubu.

Barunice Semeraj i Ivanich upustiše se u tihi razgovor s groficom Sambolek. Tu zgodu upotrebi

gospodja Boxich te im se približi. Ona se ne prevari. Govorilo se o tom, kako će se one ponijeti kad Ljuba opet jednom dodje u njihovo društvo. Iz očiju je barunice Ivanich sijevala vatra; ona je kadikad načinila koju oštru gestu; barunica Semeraj sjedjela je nepomična, tek na licu njenome izrazio se čas jače čas slabije prezir. Grofica Sambolek sjedjela je dostojanstveno, nepomična i ne govoreći ništa. Boxichka preuze riječ i govoraše živahno, stiščući oči, i nemirno tuckajući lorgnonom; čas se nagibala k ovoj čas k onoj.

Oko grofa Samboleka sakupiše se mlade djevojke. Naročito mladja kći Semerajke, Budićka i ona ljepotica očekivahu, da će im što pripovijediti o Maliniću. Kad su opazile, da se njihove matere zavezaše u intimni razgovor, usudiše se staviti na nj i neka pitanja.

Grof Sambolek odgovaraše nerado i ukratko. Postrance ostade starija kći barunice Semeraj i onaj činovnik plemić. Ta je smatrala nedostojnim, da o Maliniću što zapita. Nasuprut je činovnik nakon razmišljanja došao do zaključka, da bi bilo oportuno, kad bi on pokazao više interesa za Milana Malinića. I zato pristupi k grofu Samboleku te stane mirnim glasom i ozbiljna lica stavljati na nj pitanja.

— Ako želiš, — govoraše mu grof Sambolek, — ja ću te upoznati s njim.

Činovnik plemić nadje se u nemaloj neprilici. On da se upozna sa najzagriženijim protivnikom vlade! Ali reče li ne — izložio bi se možda ruglu; reče li da, mogao bi tkogod saopćiti njegovu šefu, kakovih on želja ima! Pa ipak ovo je bolje, on može prije toga informirati svoga šefa — zato odgovori:

— Do zgode.

Uvjeren je bio, da se ta zgoda ne će pružiti. Ali se preseneti, kad začu zagonetne riječi Samboleкove:

— Bit će skoro!

Na usnama one crnke ljepotice zaigra porugljivi smiješak. Pogledala je činovnika plemića. Nekoč se taj usudio gojiti nadu, da će ona postati njegovom ženom. Kako je taj čovjek smiješan! — pomisli.

A riječi Samboleкove začudiše djevojke.

U taj će čas mladi jedan činovnik, koji se nikako nije mogao snaći u ovom društvu, a koji je smatrao velikom časti, da ovdje boravi, onom činovniku plemiću:

— Ostanite ovdje. Znam pozitivno, Radonićka će doći ovamo. Domaćica već strepi.

— Lupus in fabula — šapnu činovnik plemić. — Evo je.

Šapat, gibanje, nemir predje društvom u prvom salonu, i onda se proširi u drugi, veći. Na pragu se pojavi Ljuba.

Njezina je pojava toliko fascinirala društvo, da su oči sviju neprestano bile upravljene u nju.

Zavidnice su žene zašutjele tražeći na tijelu njenom ili na odijelu pogrješku, koja bi im opet razvezala jezik i olakšala im savjest.

— Divne li žene! — šapnu mladi činovnik.

— Was sie an dem Malinić gefressen hat! — reče plemić činovnik više za sebe.

Ljuba je prekoračila prag drugog salona. Tu sad nasta grobna tišina. Pozdrav njezin uzvratiše tek neki. Ona je umah osjetila neprijateljsko raspoloženje. Premda je sigurnost nije ostavila, ipak je obuze laki nemir. Nije znala, na koga bi se u tom društvu obratila. Uzmaknuti nije nikako htjela. Ali sad se zbi nešto: grofica Sambolek ustade, za njom barunica Ivanich i Semeraj i ostaviše salon, uzdignuvši glave i ne pogledavši Ljubu. Svi to opaziše.

Ljuba problijedi. Tome se nije nadala. Nije znala, što da učini.

Sva smućena stajaše na pragu. U tren oka pomisli, da je posvema ostavljena, da je sasvim sama, da su iz salona svi izišli. Taj osjećaj učini njezinu nemoćnost potpunom. U gledaoca to izazivlje ili užitak ili neugodnost ili samilost. On je ili nepomičan ili se odvraća od te slike ili priskače u pomoć.

Mladi grof Sambolek pristupi k njoj i poklonivši se ponudi joj svoju ruku.

Zahvalnim pogledom primi ona njegovu ruku. A on je odvede do obližnjeg naslanjača i reče:

— Smijem li vas, milostiva gospodjo, zamoliti za čast, da budem u vašem društvu?

Duboko uzbudjena odvrati mu ona:

— Hvalim vam od srca.

I ona mu pruži ruku, koju on poljubi.

Ovaj su prizor svi preostali promatrali u čudu, da, zapanjeni.

Domaćica je bila izvan sebe.

Ona je visoko cijenila svoje društvo.

Udova iza velikog župana i veleposjednika, bogata, a sama, nije imala drugih briga nego da svoj salon učini stjecištem stupova aristokracije i birokracije. Mnogog mladog činovnika uvela je ona u svoje društvo, pa je cjelov njene ruke za mnogoga bio temelj njegove činovničke karijere. S najvećom je ljubomornošću bdjela nad tim, da u njezin salon ne udje nikada disharmonija. I uistinu se to nije nikada zbilo do ovaj put.

Samu je sebe ipak tješila:

— Ljuba Radonić staro je plemstvo. Njoj su otvorena sva društva. Njezini i moji predji bili su i prijatelji. Koliko je meni poznato, ona je dama u potpunom smislu riječi, protiv nje nema ništa. A što se tiče Milana, ona je s njime zaručena. Pa, da

sam znala za opreku izmedju grofice i nje, ne bih ih bila pozvala u isti dan. — Napokon ju je umirivalo ponašanje mladog grofa Samboleka spram Ljube.

Grofica je Sambolek imala ono veče histerički napadaj. Odlučila je da ne će pogledati svoga sina mjesec dana.

VIII

Dva dana iza toga bijaše jour u barunice Ivanich.

Gotovo isto društvo, koje je onomadne bilo u plemkinje Rodich, sastalo se i ovdje uz neke izuzetke. Nije bilo Ljube, nije bilo grofa Samboleka. Ljuba ne dolazi u tu kuću, a Sambolek se baruničinom pozivu nije odazvao, što je povećalo srdžbu njegove matere.

Općenito se ovaj put u ovom društvu govorilo o onomadnom dogadjaju s Ljubom i ponašanju mladoga grofa Samboleka. Pretresivalo se to, rešetalo i tumačilo na sve načine. Javno su svi odobravali postupak grofice Sambolek i njenih prijateljica te osudjivali držanje mladoga grofa. Napose su se starije žene oborile na njega, zgražale se i uzalud nastojale da to sebi protumače pa da shvate.

I u sobi za mladež mnogo se o tom raspravljalo. Prisutne su djevojke i djevojčice tu posve slobodno mogle izricati svoja mnijenja, jer ih roditelji nijesu čuli. Tu je i činovnik plemić mogao slobodno govoriti i disati, jer nitko nije bio prisutan, kog bi mogao smatrati »opasnim«.

Oko velikoga stola posjedali su oni, koji se isticahu bilo svojim vanjskim prednostima, tko ljepotom i toaletom, bilo socijalnim položajem svojih roditelja konačno bilo svojom dobom. K posljednima ubrojiše se dvije usidjelice, koje su dosta izvježbanim okom promatrale i proučavale muškarce, te su bile nezadovoljne sa svojim susjedima, dvojicom mladjih časnika.

Ova su dvojica to opažala, no dok je jedan bio zbog toga dosta smeten te samo kadikad nešto smljaskao, a u sebi proklinjao udes, koji ga je doveo onamo, kud on ne spada, to se drugi tješio obilnim sandwichima i kolačićima, zalijevajući ih toplim čajem, pa se nije ni na koga obazirao, a ponajmanje na svoju susjedu. Ona nije na nj ni upravljala svoje riječi, pače se držala podosta daleko od njega, jer je on, došavši upravo iz jahaone, širio zadah po štali. Usto joj se on i zgadio, što je tako puno jeo. A on čini se da je ovako rezonirao: domaćici ja sam samo dekoracija.

I tako se zbilo, te su se obadvije usidjelice medjusobno upustile u razgovor.

Ona, koja se gradila kratkovidnom, te kroz lorgnon promatrala i one, koji su dosta blizu nje bili, reći će svojoj družici:

— Wer ist der junge Mann, der dort im Winkel allein sitzt?

Druga proslijedi njezin pogled pa još odvrati:

— Ein Literat — —

— Ein kroatischer Literat? Wie heisst er denn eigentlich?

— Nemam pojma — —

— Ja, was will der Mann hier — — C'est drôle.

— Je ne sais pas.

— Komisch. Und der andere neben ihm?

— Ein Gerichtsadjunkt!

— So? Na, eine saubere Gesellschaft.

— Lijepo pjeva.

— Ah, so — — —

I ona nastavi razgledavati se oko sebe.

— Nije ono mladi Kecerich?

Druga pogleda mladog čovjeka, koji je njoj nasuprot sjedio, pa će tiše:

— Jest.

— Wem hofiert er jetzt?

— Ne vidiš li?!

Uistinu se mladi Kecerich živahno gestikulirajući nagibao crnki-ljepotici govoreći neprekidno. Ta ga je tek napola slušala, ne sakrivajući ni najmanje da omalovažuje njegove riječi. Tuckajući neprestano prstima po svojoj širokoj briljantima urešenoj starinskoj zlatnoj narukvici (očito obiteljskih ures plemićske porodice), posve je jasno pokazivala, da se dosadjuje. Kad joj je ulagivanje i udvaranje Kecerichovo već dozlogrdilo, prezirno mu reče:

— Čemu to meni govorite? Onoj maloj, s kojom se potajno šećete uveče po krajnjim ulicama zagrebačkim, to govorite. Ona će biti zahvalnija slušateljica od mene.

Kecerich se zarumeni i trgne. Ovaj ga je udarac zbunio. Ali on se brzo oporavio i nasmjehnuvši se reče joj posve slobodno:

— Ah molim vas! Znate što? I ona mala ljubi život. Tek ispija čašu strasno do dna.

— Dosta žalosno i — — —

— Tražili ste istinu, evo je na tanjuru — —

Usidjelica sa lorgnonom zaustavila se sada kod činovnika-plemića. I ona je druga usidjelica istoga promatrala.

Prva će:

— Der ewige Heiratskandidat!

— Traži novce.

Činovnik-plemić upiljio je svoje oči u male oči mlade Budićeve, koja se ne odolijevajući njegovim vještim ali i otrcanim zamkama vrpoljila na stolcu i žarila. Odjedared je činovniku-plemiću upalo u oči Kecerichovo udvaranje crnki ljepotici, nekadanjem vrhovnom, a opet uzaludnom cilju njegovom — i on osjeti žalac zavisti u duši svojoj, pa će pod dojmom toga prekinuti službeno udvaranje i okrenuti razgovor na Kecericha.

— Molim vas, gospojice, pazite, što li sebi sve uobrazuje aristokrat od prekoputače.

— Ha — ha — nasmije se glasno Budićka. — Vi mislite Kecericha?! Zar ne?!

I sad je činovnik-plemić postao razdražljiv. Uspomene na neuspjele napadaje na »srca« djevojaka upališe mu krv. I opazivši poglede onih usidjelica, upozori Budićku na njih riječima:

— Vidite li, kako vas zavidno gleda ona stara frajla! Hja! »Grof« nije došao i barunica je uzalud čekala. No vi i ne znate, da je njezin otac, kad je već bio u dobi, a nije još bio barun, nosio sam svoje kovčege na kolodvor.

— Nije moguće — nasmije se opet Budićka.

— Istina je! A djed one druge plemkinje, njezine prijateljice i plačidružice bijaše vozar. On dit.

Budićka nije dospjela da išta odvrati na ovu primjedbu činovnika-plemića, jer se u taj čas začu glas crnke-ljepotice:

— Also Kinder, što velite o onomadnom ponašanju mladoga Samboleka?!

— Unerhört — javi se prva usidjelica s lorgonom.

— Geschmackssache — odvrati druga.

— Djetinjarija — primjeti činovnik-plemić.

— Šta? Ludorija? Ne. To je izazov! — izbaci žestoko Kecerich.

Časnici su šutjeli, ne znajući, o čemu se radi.

A crnka ih ljepotica sve pogleda prezirnim pogledom. Zatim se obrati k muškarcima i dobaci im:

— Da, da! takovo šta ne ćete vi učiniti. Treba imati smjelosti!

Nato je ustala i ne osvrćući se više na ovo društvo pošla je u drugu sobu. Uistinu nosila je u svojoj duši pravo udivljenje za držanje grofa Samboleka.

U taj čas šapne neki mladić svome drugu:

— Tu felix Croatia, nube! Ako ništa drugo, a ono eksportiramo one djevojke, koje su dobre partije. Razni inozemni propali plemići i časnici — — —

Crnka ljepotica ušla je u sobu, gdje su se zabavljale gospodje. Tu je grofica Sambolek bila u povjerljivom razgovoru s domaćicom.

— Ich bin so gekränkt — uzdahne grofica.

— Istina je, tvoj je sin počinio eine grosse Taktlosigkeit. Ich verstehe ihn nicht — — —

— Ah — er ist verloren, fürchte ich — i oči grofičine opet zasuziše.

Domaćica je nešto smišljala.

— Ne, — reče ljutito svojoj prijateljici. — To sve još ne dostaje. Koliko ja nju poznam, ona će opet doći u naše društvo. Prkosit će. Ona nema stida. Čujem, da nas sve ismijava, kako smo se blamirale. Bezobrazna je. Ali neka. Čut ćeš, što ću joj ja reći. Bit će skandala. Mir ist egal!

U to se začu iz druge sobe pjesma. Pjevač je neki konjanički časnik. Odabrao je Schumanna. Djevojke su držale, da ljepšeg pjeva nema, mlade žene mnijahu, da se ljepši stas ne može naći, a starije su žalile za prošlim danima.

— Ah, kako li sam bila glupa kao mlada žena, — mišljaše jedna.

— Da sam sada još mlada — šaputala je sama sebi druga.

— Baš takav je bio i onaj, onaj — uživala je treća.

I domaćica je ustala da sluša pjevača. Sa svojom je prijateljicom pošla u onu sobu, gdje se orio pjev. Da, baš se orio kao vojnička trublja.

Da nije jedan od slušača stavio primjedbu, da pjevač ne udovoljuje ni primitivnim zahtjevima pjevanja, zacijelo bi bio došao na red Strauss. Unatoč svoje smjelosti, nije pjevač nastavio: smeo ga je slabi pljesak. Ali on je bio zadovoljan. Mlada se Budićka rastapala od milja. Kad je pjevač prestao pjevati, odi-

jelila se domaćica od svoje prijateljice i pristupila k svome mužu.

Ona započe ovako:

— Došao je čas, da upotrebiš svoj upliv! Malinića valja srušiti! To je jasno. Ili zar ti ne vidiš, koliko radi proti sviju nas?!

Njezin muž prekrsti ruke, namršti čelo i onda istisnu kroz zube:

— Misliš li, da je došao moj čas?

— Trebaš li moju pomoć?

— Čuj me! Što više uspijeva Malinić to većma rastu moje šanse. Ja pače držim, da bi trebalo Maliniću ostaviti slobodne ruke da radi što ga je volja.

Šapćući nastavi:

— Vidiš, jedna mala pobuna! to bi bila voda na moj mlin. Kad se strasti raspale, treba baciti medju njih lozinku! Neka bukne plamen! Onda je došao moj čas! To je čas za željeznu ruku, kako me oni „prijeko" zovu. Ali onda je došao čas i za tebe, da ih upozoriš — one prijeko. Razmisli sve to! A kad imamo vlast u rukama, tada —

Oči njegove žene zaplamsaše. I ona stade pripovijedati svome mužu kakovu je urotu skovala protiv Ljube.

— Nije loše! — odvrati on — pače to je dobro. To će Malinića podbosti, raspaliti — — — Taj čovjek je vulkan! Samo te molim, ne srći u prve redove. Podstrekuj, podbodi, huckaj, — — — ali onda se povuci! Jer znaj, to bi moglo škoditi onoj, koja treba da postane — banicom.

Njegova se žena nasmiješi slavodobitno — — —

A tamo u kutu tužila se pred svojim mužem zgražajući se mati grofica Sambolek zbog ponašanja svoga sina.

— Ti treba da mu rečeš, ti, ozbiljno i odlučno, jednom za svagda! Mene i onako ne sluša! Tä on nas upravo užasno kompromitira!

Njezin muž ne odvrati ništa, tek se lagano nasmiješi.

A ona se silno uzruja. Gotovo plačnim glasom reče mu:

— Ne, ti za mene ne mariš. A ja sam ti bila uvijek dobra žena, a još bolja mati tvome sinu!

Da je umiri, reče:

— Dobro — dobro! Hoću!

Grof Sambolek volio je svoga sina. Svidjala mu se njegova samostalnost mišljenja, njegova slobodoumnost, jaka volja i marljivost. Bio je uvjeren, da će se njegov sin razviti do muža, čija će se riječ daleko čuti. Često je požalio, sjećajući se svoje mladosti, što su ga u odgoju tako skučili i sputali. Zato je strogo pazio, da se to ne zbude kod njegova sina. Zapreke, što ih je tome stavljala njegova žena, umio je finom diplomacijom odstraniti. I s veseljem je znao promatrati svoga sina. Vidio je u njem neku pomladjenu snagu, koja će se uliti u njegovu porodicu, stvoriti jednoga čovjeka sa svim njegovim plemenitim osebinama, uzdići ugled njegova imena. U svoga je sina vjerovao i ponosio se njime.

Često je razmišljavao o sebi, o članovima svoga stališa i uvijek je žalio, što je mladost svoju preživio dijelom sasvim odlučen od drugih stališa, dijelom u tudjini. Kad je preuzeo svoje imanje kao potpuni čovjek i znao, da mu je sada živjeti sav život ovdje, u ovoj zemlji, u kojoj su i pradjedovi njegovi živjeli, osjetio se nekako tudj medju ovim življem. A kad je prvi put došao u sabor i čuo, koje su i kakove težnje, što vode narod, bio je presenećen. I nikada nije više mogao steći pravo shvaćanje za te težnje, kakogod je oko toga nastojao. Bilo je mnogo zapreka tome. U sebi je govorio: prva je i glavna

zapreka — njegova žena! Sad je kasno — mišljaše. Grijeh je to njegovih roditelja. Oni su mu izabrali ženu. Kao djevojka bila je vanredno lijepa i nježna, a ktome bogata. On se nije usprotivio. I tako se zbilo — — — A sada — Sad može samo da pripazi, da ne zgriješi na njegovu sinu ono, što se na njemu zgriješilo. Odgajao ga je Hrvat, polazio je bio škole s ostalima djacima, proživio dvije godine na zagrebačkom sveučilištu. I tako je i ovaj put odlučio u sebi, da ne ispuni želje svoje žene u pogledu svoga sina.

Dok je grof Sambolek zamišljeno gledao za svojom ženom, koja je pristupila k jednoj grupi starih žena, što su se poredale na fotejima oko stola, začu se opet pjev iz pokrajnje sobe. Ovaj put to bijaše ženski glas. I svi navrnuše onamo. Pjevačica pjeva lagodni francuski chanson i nastoji licem i kretnjama povećati utisak. U jednom kutu stoji njezin muž. Zelen je od bijesa. Zabranio joj je, da pjeva u društvu, no ona ga i opet nije poslušala. Njezin način pjevanja shvaća kao prostu koketeriju. Ipak treba da sakrije tu pred društvom svoje neraspoloženje. Zato se smiješi — usiljeno.

Ne preostaje mu ino već da sluša. A slušali su i ostali umuknuvši.

IX

Ovu su prigodu upotrebili barun Ivanich i Kecerich. Potiho se i neopazice udaljiše u jednu od pokrajnjih soba. Obojica su znali, da im je povesti potajan a važan razgovor. Stoga se zavukoše u kut, gdje ih ne bi tkogod tako lako otkrio.

Kecerichu su bile posve dobro poznate ambicije Ivanicheve. Ivanich nije takodjer sumnjao o tom, da se i Kecerich zanosi velikim osnovama, osobito pak od onoga časa, otkad je banska stolica postala vakantna i Kecerich vodio upravu zemlje. Obojica dakle znadu, da im je cilj isti.

Ono, o čem se on kao mladi činovnik tako reći jedva usudio snivati, ukazalo mu se sada dostiživim.

A Ivanich je računao: smjera li i Kecerich onamo, kud vode njegove nade, onda je on ipak jači.

Jer njegov je socijalni položaj daleko ugledniji, njegove veze s političarima u Beču i Pešti daleko jače, naprosto neslomljive, — o tom je zacijelo Kecerich dovoljno informiran. Pa baš zato bi trebao Kecerich da potpomaže njega. A on će ga za uzvrat postaviti prvim iza sebe.

Kecerich je pak svoje osnove tajio: uspije li mu srušiti Malinića, i onda Srečića privezati uza se, mogao bi postići danas sutra potajni sporazum sa strankom, kojoj je Srečić vodjom — i cilj —

Malinića srušiti ne će biti teško. A Srečića vezati uza se?

Malinić će samo onda pasti, bude li Srečić htio. Malinić će biti uništen samo tada, ako Srečić pobijedi, to jest postane prvi iza vodje njegove stranke. Za to će morati biti zahvalan vladi, to jest njemu. Iznevjeri li mu se Srečić, bit će kompromitiran, past će oba. Pa dobro. Ali Srečić je kavalir, Srečić je razborit, Srečić je diplomata.

I tako su ova dva pobornika istog cilja opreznost uzeli za svoju potporu u razgovoru. Tek je Kecerich, kao slabiji, bio daleko oprezniji, šutljiviji.

— Napokon — govoraše Ivanich — mislim, možemo se, da, moramo se složiti u tome, da je Malinić čovjek po široke mase vanredno opasan. U mojim je očima prosti demagog.

— Mi se ne varamo glede toga, — odgovori Kecerich.

— To mi je drago. Ali podjimo dalje. On je za opstanak bilo koje stranke sa konzervativnim programom najveća zapreka.

— I glede toga smo na čistu.

— Pa ipak, ja bih preporučio oprez.

— Ukoliko je na mjestu.

Ivanich šara. Ne zna, s koje bi strane zahvatio Kecericha, da njegov rad upotrijebi za ostvarenje svojih osnova.

— Moji istomišljenici — reče — i ja zacijelo ne ćemo vladi praviti neprilika u pogledu Malinića samoga.

— S time vlada računa. Hvala vam. Ne trebam napose isticati, da vlada u svakoj zgodi umije cijeniti iskušanu potporu vašu i vaših istomišljenika — klanjao se duboko Kecerich.

— Ali vas moram na nešto upozoriti. Današnji vlastodršci onkraj Drave siti su, meni je to dobro poznato, tih Potemkinovih sela, toga nazovi-unionizma. Jednom bi htjeli izvjesno znati, što zapravo narod misli i za čim teži. O tom ovisi mnogo. Valja nedvojbeno ustanoviti, je li i ukoliko je ovaj sistem u Hrvatskoj i Slavoniji uistinu politički uzgojio narod.

Ivanich je to izgovorio kao nešto neobično važno. U svakoj se zgodi isticao kao čisti i uvjereni unionista. Nastojao je oko toga, da u njemu vide nesebičnoga čovjeka, pravoga patriotu.

— Molim — ogradjuje se vrlo učtivo Kecerich — vlada nije nikad išla za tim, da patvori volju naroda. Sve, što vlada čini, u tom je, da uzdrži onaj državni poredak, kojega hoće u Pešti i Beču, a kojim je sporazuman i pretežni dio naroda. Rušitelje toga poretka mora vlada u smislu ere reda, rada i zakona onemogućiti.

— Pojmim i odobravam. Tek čujte. I sami ćete razabrati, kako narod shvaća unionizam. U mome je kraju onomadne kandidat naše stranke održao izbornu skupštinu. Kotarski se predstojnik uznojio sabirući pristaše naše, to jest vladine stranke. Kandidat, rječiti unionista, ubrao je burni pljesak za svoje razborito razlaganje. Ali kad se stišao pljesak, ustao je najvidjeniji i najpouzdaniji izbornik seljak pa će ovako kandidatu unionisti: »Umno ste govorili. Hvalimo vam. Tek ste nam zaboravili reći, kad ćemo već jednom s puškom na Madžare«. Velikim su odobravanjem skupštinari popratili ove riječi. Što velite vi, illustrissime o ovakovom shvaćanju unionizma seljaka?

Kecerich je prozreo, kud nišani Ivanich. Nije se dao smesti. Nasmiješio se. Uozbiljivši se opet reče:

— O tom se ne smije sumnjati, da je ova vlada sve učinila, što je mogla i smjela, da baš u seljačkom stališu unionizam učvrsti. U tom i daljnjem nastojanju poduprijet će je, duboko sam uvjeren, vrlo rado i njena stranka. Vjerujem u državničku mudrost vaše presvijetlosti.

Obojica zapališe cigare. Znali su da su iscrpli važnost svoga razgovora. A obojica su osjetili, da im nakon toga nikako ne pristaje razgovor običnih ljudi o dnevnim stvarima.

I oni se povratiše u salon.

U taj se čas pojavio na pragu salona Srečić. On je jedan od rijetkih gosti u ovoj kući, ma da se odavna dobro pazi sa domaćinom i njegovom ženom. Danas ga je ovamo privukla nada, da će se sresti s Kecerichem. S njime je morao govoriti. A ovako ne će biti napadno. Opazivši domaćicu pohrli k njoj da joj se pokloni i da je poljubi u ruku. Domaćica je Srečića volila: bio je plemić i kavalir. Tek mu je silno zamjerala, da se dao u onu stranku, u kojoj je jedan od glavnih ljudi Malinić. To mu je uvijek prigovarala, kad bi se s njime srela. Pa i ovaj mu put reče:

— Srečić, sind Sie noch immer in derselben Gesellschaft mit diesem, diesem — — —

— Barunice, i ovakovi su ljudi potrebni.

To je njegov stereotipni odgovor.

Medjutim ga je opazio domaćin, koji se upravo vraćao iz pokrajne sobe. Pobrzavši do Srečića stisnu mu toplo desnicu te reče smiješeći se:

— Rarus tamen carus!

Uistinu je barun Ivanich osjećao prema Srečiću simpatije. Vidio je u njemu svoga političkoga protivnika, ali — kako je običavao govoriti — ugodnoga protivnika. Ivanicha nije nipošto vrijedjao stranački radikalizam, koji je zastupao Srečić. Njemu se činilo, da je taj radikalizam sasvim drugačiji nego onaj, koji se manifestirao u Malinića.

U ovoga se taj radikalizam ukazuje surov, nepristupan, nepopustljiv; Srečićev radikalizam je snošljiviji, lakši, pristupniji, ne izazivlje, ne vrijedja, ne stvara osobnih neprijateljstava.

Doskora se obojica upustiše u razgovor.

— Molim te — pita barun Ivanich Srečića — kako ćete dugo ti i tvoja stranka trpiti rabotu Malinićevu?

Srečić se nasmjehnu.

— Malinić nam je u mnogom pogledu dobro došao — reče.

— Ne poričem. Ali on dovodi tvoju stranku u odviše veliku i jaku opreku, da, u posve suvišnu opreku spram nas sviju. Čemu još osobne opreke? Dovoljno je, da vaš program samo natuknete, pa ste sigurni, da vas nitko ne može i ne će obijediti s kakove izdaje ili potajnoga saveza s neprijateljem. Čemu to? Čemu da jedan nekulturni član vaše stranke bude vaš leader, da govori autoritativno u ime stranke, da vas napokon sve zajedno blamira?! Pa ti se sa svim tim slažeš i šutiš? Ne pojmim te! Tä za Boga to tebi ne može biti svejedno!

Srečić zašuti.

— Vodja ga voli. On mu je, šta više, najmiliji. Zasada je sve uzalud, — reče.

— Nama to ne konvenira. Mi ćemo zapodjeti najbezobzirniju borbu protiv njega.

Srečić se poveseli. Ali ne htjede da to pokaže. Zato će dosta nehajno:

— Ne pačam. Uostalom razumijem.

Ali i Ivanichu je bilo po ćudi ono, što je čuo od Srečića. Malinić je jak u stranci. Stranka mu daje slobodne ruke. Za Ivanicheve osnove to je odlučno.

Rastadoše se.

Srečić se pomiješao medju goste. Govorio je s ovim i onim, o ovom i o onom, sa svakim neobično ljubazno kao da ga ovo društvo samo po sebi privlači, kao da njegov dolazak ovamo nema nikakove posebne svrhe. Tek je neprestano držao na oku Kecericha. Tako je vješto manevrirao, te mu je uspjelo doći u njegovu blizinu. Napokon je došao u zgodu da se s njime upusti u razgovor i da tako postigne pravu svrhu svoga dolaska u ovo društvo.

— Sutra je izbor, — reći će Srečić.

Kecerich shvati njegove riječi.

— Malinić ne će biti izabran — odvrati on odlučno ali hladno — a kad bude ponovni izbor —

— Ponovni? — prekine Srečić.

— Sutrašnji će biti odgodjen, — šapnu Kecerich — a u ponovnom će izboru, koji će biti raspisan iznenada i u najkraćem roku, Malinić zacijelo pasti. Pad će njegov, nadam se, donijeti dobra i samoj stranci vašoj. Uopće spas je vaše stranke u posvemašnjem izolovanju Malinićevu. Ja sam ovlašten, da vam to rečem. Ali ja vas upozorujem da vlada opaža, da se s Malinićem identificira čitava stranka. Molim izvolite pripaziti. Bude li s njim pogodjena i čitava stranka, ne će biti moja krivnja. Izjavljujem, da čekam pravu zgodu.

Srečić razmišljavaše.

Shvaćao je Kecericha. Ovo, što mu je on saopćio, bit će u slučaju nužde izvrsno zaledje za njegovu akciju protiv Milana u stranci samoj. Ni časa nije o tom sumnjao, da prihvat ovoga zaledja znači savez izmedju njega i Kecericha. Prihvati li ga, tad će sli-

jediti i potankosti. Odbije li ga, teško da će mu se ikada pružiti takova prilika. Treba je dakle iskoristiti. On zna, da ta pomoć zahtijeva i protuuslugu. Tek još nije na čistu, u čemu će se ta sastojati. Ali on zna i to, da je u slučaju prihvata te pomoći izručio sebe Kecerichu. Ipak se toga ne boji. Nije Kecerich vječan. Čemu već sada razmišljati o onome, što se tek može zbiti, i o načinu, kako bi se to dalo zapriječiti ili odstraniti?! Bit će za to vremena. Srečić se uzda u se.

— Kad bi se njemu dala prilika, sam bi se uništio — reče Srečić posve otvoreno i sigurno.

— Dat ću mu je ja, a dajte mu je i vi.

— Ne ću se žacati, kad znam, da radim u interesu stranke i domovine.

— A ja ću vatru, koja već tinja, potaći. Razumijte me! Raspustit ću organizaciju vaše stranke u izbornom kotaru odmah iza Malinićeva pada, svaki ću dan dati plijeniti glasila vaše stranke. Dalje treba da vi radite. Skupština, glavni govornik Malinić, kako rekoh, to je vaš posao.

— Posve vas dobro razumijem.

— Salus reipublicae suprema lex. Moja je dužnost velika i ja joj se ne otimam. Svijest velikoga čina daje mi jakost.

— Meni nije do pojedinca. Meni je do uspjeha. Taj će sve opravdati.

— Onomu, koji ima ovakova načela, smiješi se budućnost, — polaska Kecerich Srečiću. Uistinu pak bijaše zapanjen ovim izjavama Srečićevima. Ove ga izjave sile na veliki oprez. Ali savez je savez, — pomisli Kecerich, pa je ovaj oprez na mjestu, tek kad će se biti odlučna bitka. Srečić se ni te bitke ne boji. Koraca snažno naprijed pa pri tom ne zaboravlja, da je i korak Kecerichov snažan i siguran.

Njih dvojica koracaju sada uporedo. Kako dugo? Hoće li se kada sukobiti? Ne znaju i ne misle sad na to. I jedan se i drugi pozivaju na svoja djela za dobrobit domovine i zato mogu jedan drugome pružiti ruku krijući svaki u sebi svoju tajnu.

Tako misle oni.

Ali tako misli i Ivanich.

X

I zbilo se: izbor narodnog zastupnika u n-skom kotaru odgodiše. Ne izradivši ništa, morajući se zadovoljiti svečanim prosvjedom Milan se vratio u Zagreb.

Čim je saznao, što se zbilo s Ljubom, zaputio se do mladoga grofa Samboleka da mu zahvali za njegovo lijepo držanje spram njegove zaručnice.

Kad je ušao u starodrevnu palaču grofova Samboleka, nehotice mu pade na pamet ona mala siromašna kućica, iz koje je on potekao i onda umah ona opreka izmedju ljudi, što u ovim palačama obitavaju i onih dolje. I ova opreka je veoma brzo izbrisala ovaj prvi dojam dostojanstva. Ali Milan nije imao vremena, da se time podulje pozabavi, jer mu je mladi grof Sambolek pošao ususret dugim koridorom.

Pozdraviše se gledajući jedan drugome otvoreno i jasno u oči, i toplo stiščući desnice.

Kad su ušli u sobu, Milan iznese preda nj svoju toplu hvalu, a grof će:

— Molim, učino sam svoju dužnost. Dvostruko mi je drago, jer ovako mi se brzo pružila prilika, da vas upoznam. To sam već odavna iskreno želio.

Milan je bio presenećen; gledao ga je začudjeno.

Grof to opazi, pa odmah nastavi:

— Ja se osjećam dobrim Hrvatom. Zar ne, i vama se čini, da to moram napose istaknuti? Vi me razumijete. Vjerujem u snagu našega naroda i

zato sam već davno htio upoznati njegove težnje, čiste i nepatvorene, baš od onoga, u koga su se sačuvale i usredotočile, a koji je baš niknuo neposredno iz naroda.

Mladi je grof bio Milanu zbog svog kavalirskog ponašanja veoma simpatičan. Čuo je o njemu u nekoliko navrata, da je odgojen u rodoljubnom duhu. Pa ipak nije tome pripisivao veliku važnost s obzirom na mileu, u kojem je grof boravio. Zato je i ovaj put riječi grofove držao izlivom puke znatiželje. Odvrati:

— Stojim na dispoziciju.

A grofu to nije izmaklo. Stoga nastavi:

— I sam bih htio, da doprinesem ostvarenju narodnih težnja.

Milan se trže i raskolači oči. Oštrijim pogledom stade pomnjivo promatrati lice, ruke, stas svojega vršnjaka. Kao da je vidio potpuno jasno opreku izmedju sebe i njega.

Milan jak, širok, izrazitih kosti, široka lica, zagasite tvrde kože, bujne crne kose, — a onaj visok, tanak, dugoljasta lica, fine, gotovo mliječne puti, prerijetke plave kose. I Milan brzo pomisli: zar iz ovih crta lica da izbija takova želja? Ali u očima, u ovim smedjim očima, — doda u sebi — jest nešto, što kao da opravdava riječi govornika. I pod tim dojmom kliknu Milan:

— Kojih li riječi iz istiju jednoga — —

Onda stane.

— Nastavite — živo će a i ozbiljno grof — to je posve opravdana primjedba. Vi se čudite; čudili bi se i drugi. Činjenica se ne da poreći, da uz malo izuzetaka većina članova moga stališa nema shvaćanja za taj narod. Ali nije dosta, da se to samo konstatira. To bi samo onda bilo dovoljno, kad o tom ne bi ništa ovisilo. A to nije tako. Ima silâ, koje bi trebalo upotrebiti za naš narod. E, onda je nužno istražiti uzroke ovoj pojavi. Tada će se vidjeti, dade li se tome doskočiti i kojim načinom. Eto, tu sam zadaću uzeo ja na

svoja slabašna ledja i od nje se ne dam odvratiti ni za koju cijenu.

Oči mladoga grofa zabljesnuše, jedan čas zatitra u njima energija. Milanu se ukaže ta energija mirna, tvrda, ničim nepomućena. On mu povjerova pa se poveseli.

A grof nastavljaše mirno i polagano, no ponešto zamišljeno:

— Dakako, da tu ima za mene velikih poteškoća. Ali ja ih se ne plašim. Ja znam, da ne mogu odmah postići velikih uspjeha. No to me ne će smesti. Konačno, ja na sve i ne računam. Ali sad vas molim, razložite mi svoje nazore. Tako ću moći prosuditi, koliko od tih mogu i smijem usvojiti, da za njih predobijem druge.

Sad stade Milan da razlaže načela, kojima on naginje i koje zastupaju njegovi sumišljenici. Mladi ga je grof pozorno slušao govoreći u sebi, da se u Milanu nije prevario. S dubokim je uvjerenjem i punim žarom Milan govorio. Mladom se grofu činilo, da iz Milanovih ustiju čuje snažno, otvoreno, muževno zboriti narod, koji traži svoje pravo neumorno, odlučno, gotovo prijeteći se.

I on sam vidi, kako je lijepo ovako zboriti. I njega samoga privlači to, i on bi sam . . . . Ali to bijaše tek sjena, koja je prošla kraj njegovih očiju.

— Ja — reče Milanu — potpuno shvaćam vaš program, i ja bih ga bio spreman zastupati medju članovima svoga stališa.

— I vi se nadate uspjehu?

— Nadam se, borit ću se.

I onda će opet iza kratke šutnje:

— Ali svakako bi trebalo, da se to moje nastojanje iskreno shvati, jer inače ne bi ni donijelo ploda. Eto, ja sam bit ću potpuno iskren, i kao posjednik velikog kompleksa zemljišta, prema narodu. Ja nemam razloga — a ne bih ga ni htio imati — da mu

bilo čime zamažem oči, te ne upozna sam svoj pravi i istinski položaj. Uostalom prije nego što započnem akciju, ja ću vas potražiti, da se s vama posavjetujem i da nadjem dodirne točke u radu. Da me vi danas nijeste počastili svojim posjetom, ja bih vas bio potražio za koji dan. Tako sam bio odlučio.

— Evo, što ste mi danas saopćili — Milan će — smatram novim svijetlim momentom u našem političkom životu.

Odilazeći Milan svratio je svoj pogled onamo, gdje su se nalazili po stijenama mnogobrojni portreti i zadržao ga ponešto dulje na njima. Grof to opazi, nasmiješi se, i zaustavi se pred slikama govoreći:

— Ah, moji predji!

I Milan je stao te se zadubio u ta lica, koja su već na prvi pogled pokazivala toliko sličnosti, te bi pomislio, da su to sve braća koja su živjela u isto doba.

— Nisu bili svi jednaki. Bilo ih je, koji su bili ljudi u potpunom smislu riječi, učinili su mnogo dobra, naravno, prema tadanjim prilikama i shvaćanju. Velikana nema medju njima.

Srdačno se smijući rastao se grof s Milanom.

Dok je Milan prolazio koridorom sreo je neku gospodju. Milan ju je pozdravio, no nije se na nju obazirao. Ona ga je pozorno promatrala, pače je zastala gledajući za njim. Taj joj se muškarac činio vrlo zanimljiv i njegova je pojava uistinu napadna. S obzirom na pravac, odakle je dolazio, morao je biti kod mladoga grofa.

Bila je to grofica Sambolek. Znatiželja i neki čudni nemir, neka silna sumnja, da njezin sin ima potajnih veza, koje krije pred njom i svojim ocem, pa onda lagana bojazan, da bi se on mogao upustiti u nešto, što bi naškodilo ugledu obitelji grofova Sambolekâ, gonila ju je, da potraži svoga sina.

Ušavši u njegovu sobu nadje ga pognuta nad pisaćim stolom, zabavljena pisanjem. Gotovo nečujno mu se približila. Tek kad je bila pred njim, on digne glavu.

— Ah — ti majko! — reče začudjeno.

— Ich bin's. Wer war das bei dir, Ivo?

A on će posvema prostodušno:

— Dr. Milan Malinić.

— Was?! — kliknu ona preneraženo. — Bist du den verrückt geworden?!

— Majko, — reče on mirno, ozbiljna lica — izvoli to uvažiti: ja sam zreo čovjek i znam što činim.

— Ah was, ich verstehe dich nicht. Im Übrigen übersteigt dein Benehmen alle Grenzen. Nun, wir werden ja sehen — —

I kao izvan sebe poleti k vratima i ravno u odaju svoga muža.

Stari je grof Sambolek sjedio u naslonjaču i pušeći čitao hrvatske novine. Čim opazi svoju ženu, odloži novine i ljubopitno se zagleda u lice svoje žene. Opazivši na njoj veliku uzrujanost, progovori:

— Što se zbilo?

— Denk' dir diesen Skandal! Dieser Maranić, Malanić, oder wie er schon heisst, war eben bei Ivo!

— Pa onda?!

— Tako? — predje ona u hrvatski govor kao uvijek kad je bila u afektu. — Doskora će to čitav grad znati.

— Neka zna.

Ona da pobijesni. Stade vikati, bacati spise po stolu svoga muža.

— Unerhört, so was! U palači grofa Samboleka jedan Malanić! Skandal! Sramota!

— Izvoli se primiriti — oštrije će grof. — Najprije treba razmisliti, a zatim —

— Dakle i ti — ne dade mu ona da dovrši. — To je divno! To je krasno. Terrible, c'est terrible!

Uzalud joj je nastojao predočiti, da je taj posjet samo informativne naravi, da inače nema znamenovanja, da se njihov sin kani posvetiti javnom životu, pa mora doći u doticaj s ljudima, koji se u politici ističu — ona se nije dala primiriti. Nije bila pristupna tim argumentima. Pustila ga je doduše da dovrši svoje razlaganje, no onda mu reče:

— Dakle i ti to podupireš? Dann ist es meine Pflicht Ordnung zu machen.

Rekavši to ljutito izidje iz njegove sobe.

Stari grof Sambolek ostade sam. Odloži cigaru, ustane i ušeta se sobom gore dolje, skupivši na krstima ruke. Kadikad bi stao pred prozorom i odmaknuvši zastor zagledao se na ulicu. Njemu su već dozlogrdile ove razmirice sa ženom, koje su naročito u posljednje doba bivale sve češće, a to uvijek zbog njihovog sina. Popustiti joj nije htio ni ovaj put, jer je posve odobravao držanje svoga sina. Ipak je odlučio, da tim razmiricama po mogućnosti izbjegne. Zato htjede da se porazgovori sa svojim sinom.

I dade ga dozvati po sluzi.

Čim je sin ušao, podje mu otac u susret i obuhvativši ga desnicom oko pasa povuče k svome stolu.

— Ti si me zvao oče, — reče sin.

— Da, zvao sam te, — odgovori otac ponešto zlovoljno.

— Slutim, o čemu se radi.

— Ti znaš, sinko, ne branim ti — — Pače, radujem se, da toliko interesa pokazuješ za našu domovinu. Tek jedno te molim, ne izazivlji mater — — Ti znaš, da te ona ne može nikako shvatiti. Ti se varaš, ako misliš, da te ona ne će da shvati. Ne! Ona je odgojena u drugo doba, po drugim ljudima, u tudjoj zemlji. Njezini su nazori oprečni tvojima ne zato, što bi ih ona stvorila, već jer su joj ih drugi usadili. Nije ona toliko ni kriva. Ne snalazi se svaka biljka na svakom tlu. Krivi su drugi — —

Otac stade u govoru. Vidjelo se, htio bi reći više, no što drži, da bi smio reći. Mislio je, da ovaj čas nije podesan, da mu pripovijeda svoju prošlost i svoju mladost. Napokon je htio, da nekako izgladi opreku, u koju je došao sin s materom. I on nastavi:

— Zato gledaj da izbjegavaš sukobe s materom, koja te ustinu voli. Rekoh, ne branim ti tvoj rad, ali radi tako, da ona za sve ne sazna. S vremenom će se i ona sprijateljiti s mnogo čim, što joj se sada čini nemogućim. Dakle budi spram nje oprezniji, delikatniji.

Sin ga je pozorno slušao, zamislio se i nije odmah odgovorio. Tek kad ga je otac zapitao, da li ga je shvatio, on odgovori:

— Jesam, oče, i učinit ću, kako ti želiš.

Otac potrepta svoga sina po licu gledajući ga sa zadovoljstvom.

— A sad mi reci, što ti je Malinić govorio. Htio bih čuti tvoje mnijenje.

Otac i sin zavedoše se u razgovor o budućnosti domovine.

XI

Medjutim je grofica izdala nalog, da se spremi kočija. Bila je odviše uzbudjena a da bi mogla ostati kod kuće. Osjećala je potrebu da se izjada nekome, tko bi je bio kadar shvatiti, tko bi eventualno bio voljan, da joj pomogne. Odmah je pomislila na svoju prijateljicu barunicu Ivanich. I odluči da se odveze k njoj. Ali je ne nadje kod kuće. Vratar joj saopći, da je otišla gospodji Budićki. Grofici je i to bilo pravo, jer je i Budićka njena prijateljica, ako i nekako podredjene vrste. Uostalom već davno nije bila kod Budićke. Svakako će potražiti barunicu Ivanich, a Budićka će se ponositi time, što je posjet njoj namijenjen.

Budićka stanuje u donjem gradu na Zrinjskome trgu u svojoj kući. Ta kuća nije grofici nimalo simpatična. Nekako je posve drukčije gradjena i smještena nego njezina stara palača u gornjem gradu. Sve je novo, srazmjerno, čudno nakićeno i neprijatno. I pomisao na tu kuću rodi u njoj neku zlovolju.

Polagano su se spuštali teški vranci niz Dugu ulicu u donji grad. Ona obično, kad se vozi donjim gradom, uzme zatvorenu kočiju. Ne voli ove ljude, stanovnike Zagreba. Uopće nerado boravi u ovom gradu. Najradije je ljeti na prekrasnom imanju svoga muža, u jeseni i zimi u Beču ili Parizu. Pa da, što će ovdje zimi? U kazalište ne ide tvrdeći, da dramu, koja se glumi hrvatski, ne razumije, a opera da ne stoji na dosta visokom niveau-u. Od plesova dva su, koje posjećuje: banski ples i ples crvenoga križa. Pa što da radi u tom dosadnom gnijezdu, kako ona zove Zagreb, gdje ima tako malo njoj ravnih ljudi, gdje je svijet neprijateljski protiv nje raspoložen?

Ovu jesen i zimu boravit će u Zagrebu, jer joj tako želi muž i sin.

Danas je otvorena kočija nekako ne smeta. Odviše je zabavljena sama sobom. Kad prvi put baci pogled oko sebe, obidje je osjećaj sumornosti. Ulice su prazne, premda je još dan. Zahladnilo je.

— Es herbstelt — šapnu sama sebi. I njenim tijelom prijedje hladni mlaz. Sjeta, koja ju je bila snašla, ponaraste.

Sjeti se svoje mladosti, svoga djevojačkoga doba. Ona topla briga njezine matere, onaj mirni pogled njezina oca, oni jasni proljetni dani puni sjaja i mirisa, onaj bezbrižni život padne joj na pamet. I neko čeznuće je obuze za onim intimnim časovima tamo na imanju očevu.

A ovo je jesen, prava jesen. Mirna i tiha. Sumorno i tupo stoje kuća do kuće; bez milosrdja, bez osjećaja, bez topline stanovnici su njihovi. I ako ih je

ta jesen iznenadila, oni kao da su spremni, da je dočekaju. Brzo su se snašli. Njima je nebo sve: i onda kad udaraju s njega strijele, i onda kad s njega tuča hara, i onda kad kiša lije i onda kad je tek sivo i jednolično, opustjelo natkrilo njih i kuće njihove. Kako su to čedni ljudi!

— Pa zašto da ja živim ovdje, gdje se osjećam toliko nesretnom?! Moram li? — pomisli grofica.

Kočija je zakrenula na Jelačićev trg. I on je prazan. Spomenik Jelačićev kao da danas stoji prkosniji nego inače. Kud je to upravljen mač? — gleda grofica. Zar prijeti sivom mutnom nebu, na kom se ništa ne razbira? Ah ne, reče sama sebi, k sjeveru se upravlja a sa sjevera dolazi led i zima. Uzalud prijeti mač taj — pomisli grofica, osmjehnuvši se.

— Potjeraj konje, — dovikne kočijašu. Opazila je, da iz ulice Marije Valerije dolazi mnoštvo ljudi, koje je jesen protjerala sa šetnje Zrinjevcem, Akademičkim trgom i trgom Franje Josipa. Ona bi da što prije prodje pokraj njih, da ih ne vidi i da oni nju ne vide. Uistinu, ljudi su vrlo malo marili za nju i za njezinu kočiju.

Brzo je i nesmetano prispjela pred Budićkinu kuću.

Lakaj joj potvrdi, da je Budićka kod kuće kao i to, da su barunica Ivanich i još neki u posjetima kod gospodje.

— Merkwürdiger Geschmack — reče grofica sama sebi opazivši odijelo lakajevo.

Budićka je bila iznenadjena dolaskom grofičinim. Da joj je taj posjet neobično laskao, toga nije mogla sakriti. Vanrednom je ljubezljivošću primila novu gošću i uvela ju u veliki salon.

Dašto, da je grofica opazila, koji je dojam na Budićku učinio njezin posjet. Grofica ju pomiluje po licu kao da htjede da je izbavi iz neprilike.

— Da, moje dijete. Već odavna se spremam k tebi. Kako ti je?

Budićka ju je uvjeravala, kako je sretna, što ju je opet jednom posjetila.

U salonu se grofica posadila do barunice Ivanich. Kad su se ostali počeli baviti svojim razgovorom, mogla je grofica da se nesmetano porazgovori sa barunicom. I onda joj uzbudjeno ispripovjedi današnji dogadjaj i gorko joj se potuži:

— Ich bin dir so unglücklich!

Barunica Ivanich dijelila je mišljenje svoje prijateljice. Potvrdila je grofičino mnijenje, da je njezin sin pošao stazom, koja je vrsna da okalja porodicu grofova Sambolek i koja bi znala njega samoga dovesti u neodrživu situaciju. Ni ona ne pojmi, kako se mladi grof mogao tako zaboraviti te Malinića primiti u palači svoga oca. Mislila je, da bi otac trebao i mogao takovo što zabraniti. To je rekla grofici. No ova mahne rukom i reče, da je grof tako zaljubljen u svoga sina, te mu sve dopušta. Ona da uopće ne zna, što njezin muž o svemu tomu misli.

— Also niemand kann mir helfen, — uzdahnu konačno grofica.

Na to će joj barunica potiho:

— Poslušaj me, Mary! Strpi se još kratko vrijeme. Ovo, što ću ti reći, zapravo je još velika tajna i ja ti to ne bih smjela odati. Ali sam uvjerena, da ćeš ti umjeti tu tajnu u sebi čuvati. Dakle: ovo je! Kako se sada političke prilike ovdje razvijaju, gotovo je sigurno, da će doskora moj muž postati banom. Tako mi javljaju iz Pešte. Zato sam ja i preuzela protektorat nad predstavom u dobrotvorne svrhe u kazalištu, radi čega sam ovamo i došla. Moram se, veli moj muž, istaknuti. Sonst wäre mir ja das ganze vollkommen Wurst. A onda, zacijelo će biti prilike, da se obračuna s Malinićem.

To je groficu donekle umirilo.

Medjutim je Budićka boravila u krugu mladeži, gdje se raspravljalo o predstavi i razdiobi uloga. Budićka je naoko svemu tome pokazivala velik interes. Ipak bi se na njoj moglo opaziti, da je sve to još ne zadovoljava. Njoj kao da još nešto nedostaje ili kao da još nešto očekuje. To je doduše brižno krila, bojala se, da to ne bi tko opazio. Drago joj je bilo, što se grofica i barunica upustiše u tako intimni razgovor. Kadgod bi se lakaj pojavio u sobi, okrenula bi se k njemu kao da čeka, da joj saopći ime novoga posjetnika.

Kad se već bilo smračilo te salon zasjao u svijetlu, došao je on, — Srečić.

Domaćici je odlanulo, osmijak se zadovoljstva pojavi na njenome licu. Srečić je doduše obećao da će doći, no ipak se bojala, da ne bi bio nenadano zapriječen.

Srečić je česti gost u Budićkinoj kući u posljednje vrijeme. Premda je u nekom dalekom srodstvu s Budićkom po svojoj pokojnoj materi, nije doselе podržavao veza s njenom kućom. S jedne je strane tome bio uzrok odulja odsutnost njegova iz domovine, a s druge je opet strane osjećao neku antipatiju spram te svoje rodjakinje. Sada joj se približio. Kad se onomadne nakon dulje vremena prvi put s njom sreo kod barunice Ivanich, izmijenio je s njom tek nekoliko riječi bez ikakovog znamenovanja. Dva dana iza toga učinio je svoj posjet, onako posve formalno. Zatim ju je sreo na ulici, te ju otpratio do njezine kuće. Dan iza toga pozvala ga je ona na objed. Govorili su o običnim stvarima, tek je kadikad Srečić zasegnuo u prošlost, što se njoj nije činilo neobičnim. Upalo joj je u oči jedino to, da je Srečić s njom vanredno ljubazan. A ona je morala na to pomišljati, kako je Srečić nekoć ludovao za Ljubom. Što znači ovo držanje Srečićevo? Da nije Budićka sama u njemu pobudila

interes? Napokon, ona je još mlada, trideset joj je i osam godina, a zdrava je, ljepušasta i zrela žena, koja bi umjela uzvraćati ljubav. I ona stade da svojoj toaleti posvećuje neobičnu pažnju.

A Srečić?

Znao je, da su Budićka i Ljuba nekoć bile prisne prijateljice, i to kroz dugo vremena, počevši od djevojačkog doba pa sve do pred tri do četiri godine. Odjedared to je prijateljstvo počelo jenjavati, hladnjeti, pa se napokon posve prekinulo. Onomadne, kad je bio kod baruna Ivanicha, pa se izmedju njega i baruna poveo razgovor o Ljubi i o ponašanju grofa Samboleka, primijeti Ivanich onako povjerljivo:

— Prošlost te žene nije posve čista. Tačno se doduše ništa ne zna i nije se moglo ništa saznati. Zabašurili su. Ona je, čini se, rastrovala Budićkin brak. Moja me žena uvjerava, da je izmedju Budića i Ljube postojao nedozvoljen odnošaj. Da li je to istina, ili nije, ne znam, tek nešto se naklapa.

Srečić je pokušao vanredno oprezno da o tom povede riječ s barunicom Ivanich, no ona je odlučno porekla mogućnost kakovog nedopuštenog odnošaja izmedju Ljube i Budića. Dašto, Srečić nije barunici povjerovao. Napokon, ona je prijateljica Budićkina! A onda, ponašanje baruničino, kad joj je on natuknuo o Ljubi i Budićki te o njenom mužu — bilo mu je sumnjivo. Usplahirila se i poricala je odviše odlučno.

Srečić toplo poljubi Budićku u ruku pa pozdravivši sve ostale sjedne pokraj kćeri domaćice. Ova se bila dosad zabavljala s činovnikom-plemićem, koji se nije micao od nje. Upravo je bio neumorno napadao srce njezino. Jutros, kad se češljao, opazio je sa zebnjom u srcu, da mu se kosa na tiemenu prorijedila. Krajnje je vrijeme, da se oženi. Čim je Srečić sjeo kraj mlade Budićke, ona, fascinirana njegovom pojavom, kao da je oživjela. Činovnika plemića posve je odnemarila, obrnula mu paće ledja.

Činovniku to plemiću nije bilo pravo, ipak je držao, da to ne će dugo potrajati. No prevario se. Povrh toga mu se činilo, da su sve to i ostali opazili.

— Nije moguće, — pomisli, — da sam i ovdje propao.

Ali doskora se morao o tom uvjeriti. Kratko je vrijeme još ostao i onda se oprostio s domaćicom i s ostalima.

Dašto, da je nastojao prikriti svoje raspoloženje. Priznati su morali svi, da se junački držao.

— Durchgerasselt mit Pomp — reče usidjelica s lorgnonom mladoj barunici Semeraj, — kad je činovnik plemić izišao.

I ostale su se djevojke porugljivo smiješile.

Srečić je ostao, premda su svi već otišli.

Budićka je razumjela njegovu želju. Pa kad su prijateljice njezine kćeri zamolile, da je pusti s njima u kazalište, udovoljila je njihovoj molbi.

— Da ti pravo rečem, Emmy — Srečić će svojoj rodjakinji — ovaj nam salon pruža malo udobnosti.

— Imaš pravo. Podjimo u moj boudoir, — reče ona.

Ušavši u boudoir zapadoše u neugodnu šutnju.

Sad je tek Srečić opazio, da je ona posvetila neobičnu pažnju svojoj toaleti i frizuri. Ali je podjedno opazio na njoj i neku nesigurnost, koju je nastojala dosta nespretno da sakrije. Najednom će ona:

— Da, ti ne znaš ništa novo. Ali ja ću ti reći. Danas je Malinić bio u palači grofa Samboleka.

Srečić se iznenadi.

— A mati — ona je izvan sebe — —

Srečiću je ovaj predmet razgovora bio posve po ćudi. Odatle će preći na razgovor o Ljubi, a to mu je i glavno.

— Pa ono s gospodjom Radonićkom —

— Ljubom, — reče ona odvrnuvši lice od njega kao da nešto traži, a zapravo da sakrije svoju smetenost, što je na ovaj način ispravila Srečića.

— Ne družiš li se ti više s njom? — upita on i oštro je pogleda.

— Ne, — hladno odvrati gospodja Budićka.

A Srečić se zagleda preda se i ponešto rasijano reče:

— Bože moj, što li sam se ja u toj ženi prevario!

Ova iskrenost njegova nje se duboko dojmila. Upravila je pogled u njega začudjeno ga gledajući. Pričinilo joj se, da je on uzbudjen, što više, da iz njega izbija neko razočaranje, da, ogorčenje. Ovo iznenadno približenje, ovo otvoreno priznanje, ova ispovijest osvoji ju. I nije bila kadra da mu odmah odgovori. Šutjela je. A ta je šutnja još povećala njezino raznježeno raspoloženje. Napokon mu reče blagim glasom:

— Reci mi, Božo, zar si ti nesretan?

On mahnu rukom kao da time odbija od sebe ovakovu misao.

— Zašto? — progovori dalje gledajući preda se. — Ta je žena meni posve irelevantna. Krivo si me shvatila. Vidiš, tako ti je u životu. Ima ljudi, ženâ htjedoh reći, naravno malo, pred kojima si odmah spreman razgaliti svoju dušu. Najgore je, ako to nije tvoja supruga. A to biva često.

— Ja se cijenim sretnom, da uživam tvoje povjerenje, — reče ona uzbudjenim glasom, a uistinu joj je vanredno godila njegova ovakova otvorena odreka Ljube.

— Znaš, što sam mislio? Eto to: Što ta žena sada čini, nije i ne može biti nešto, čemu se mi svi nismo mogli i smjeli nadati. Na nas to ovako djeluje samo zato, jer nismo imali prilike ili pobude, da pobliže pratimo tok njenoga života. Ta je grozna njena

lakoumnost morala već prije kadikad izbiti u njenom životu. Ja tako držim — —

— Lakoumnost, veliš? Zloća! — reče ona —

Srečić je hotice nije gledao. Ali ga zvuk njezina glasa poučio, da u njenoj duši ima nešto, što živi i govori velikom snagom protiv Ljube.

— Da ti iskreno rečem, Emmy, ni s kim ovako nisam govorio. Ali te pitam, zar nikada tu ženu za njezina djela ne će stići kazan?

Ove je posljednje riječi izrekao potisnutim glasom pa ih je popratio plamenim očima. Pri tome prihvati Emmu za ruku.

Ona se uzrujala, grudi joj se uzbibale; nogama joj se vukla neka omamljujuća težina. Ne samo da je pomislila na osvetu proti toj ženi, nego je i snažno osjetila doticaj njegove ruke. Iznenada joj se prividi, da joj se Srečić intimno približio. I pomisao, da bi joj Srečić poklonio svoju ljubav i podjedno bio osvetnikom te žene — a ta se pomisao sada, danas, smjela u njoj pojaviti — velikom ju je milinom zalila. Bilo joj je kao da će ju sada Srečić privući k sebi i utisnuti joj cjelov na usne, koje već godinama ne ovlaži i ne ogrija muškarački poljubac.

Srečić je opazio njezinu uzrujanost. Ruku joj je zadržao u svojoj, stao ju milovati i onda je žarko poljubio.

— A ima u svijetu tako dobrih žena, — šapnu Srečić.

— Ja bih tebi umjela biti tako dobra, — odvrati ona tiho.

— Znam, — vjerujem, — konačno ti si zavrijedila da budeš štovana i ljubljena. Tvoj dosadanji život —

On umuknu i ona poniknu.

— Ah — čemu o tom?! — šapnu ona jedva čujno.

— Ne voliš li računati sa svojom prošlošću?!

— Ja sam s njome obračunala.

— Ti nisi bila sretna.

Ona ne odvrati ništa. Pomisao na prošlost sad ju je ovdje u prisuću onoga, koji je se toliko dojmio, uistinu snažno uzrujala. I sve ono, što je bilo u njenoj duši, sve ogorčenje, jad, što ga je pred drugima krila, sad se uzburkalo u njoj. Slike neke zaredaše pred njenim očima, slike, koje su već davno poblijedile, sad žive i jasne, kao onda, kad su bile pravi pravcati goli život. Nije mislila, da će se još jednom u njezinom životu te slike pojaviti takovom snagom. I zato je bila toliko iznenadjena i potresena.

Srečiću to nije izmaklo. I on proslijedi:

— Ti šutiš?! — reče kao da izriče neki prijekor.

Ona ga pogleda pogledom, koji kao da je utonuo u prošlost.

— Bila sam sretna u početku svoga bračnoga života, a onda —

— Nadošlo je razočaranje, — nadoda Srečić s pritrunkom blage sućuti.

— Ah da, — uzdahnu ona, — grozno je to bilo, ah, grozno — kad pomislim na to, srce će mi stati, to je bio grom iz vedra neba!

— A je li on bio svemu kriv? — natukne Srečić oprezno.

— Tko? Moj pokojni muž?! — Ah Bože! — Ti znaš, ili možda i ne znaš, koliko sam se za toga muža borila. Izmedju tolikih prosaca njega sam odabrala. Sve sam predrasude svojih roditelja prezrela. Tražila sam samo čovjeka značajna, dubokih osjećaja i velike inteligencije. Tako sam našla njega i radi njega sam prekinula sa svima, pače i sa svojim roditeljima. I bila sam sretna sve dok se nije u moj bračni život uvukla ona —

— Ljuba, — šapnu Srečić.

— Ljuba, — prihvati Budićka — nesretnica! Tobože prijateljica! Bila je već tada udovicom — — I ja nijesam ništa vidjela i ni o čem sumnjala!

— Ali možda nije on toliko kriv?

— Nije?! Dašto, vjerovala sam mu, dok je bio živ. Ali kad je umro, — smrt ga je stigla kad joj se nije nadao, skršila ga je u naponu njegove snage, udarila ga kap. I tako nije dospio da uništi tragove svoga grješnoga odnošaja spram Ljube.

Budićka ustane, podje do svoga pisaćega stola, otvori jedan pretinac te iz njega izvadi svežanj pisama. Bacivši ih na stol reče:

— Evo, tu su — našla sam ih nakon njegove smrti u tajnom pretincu njegova pisaćega stola. Ona ih je pisala. Tada sam tek saznala sve, — saznala sam i više, nego što sam mogla naslutiti! Uostalom bilo je i drugih listova. Nije bila samo ona, s kojom me je varao. Bilo ih je više njih prije i poslije nje. Božo, reci, zašto sam sve to morala saznati?! Reci, zašto je sve to tako ogavno, tako infamno?! I ja, baš ja sam morala toliko trpjeti. Ili zar ima još mnogo takovih, kakva sam ja? Mislim tako nesretnih žena?! U meni je sve uništeno, zgaženo, popljuvano! Stid me hvata, kad se sjetim svojih osjećaja prema njemu i užitaka s njime, svih onih mojih teških i žilavih borba. Pa onda moja tuga, moje ogorčenje, koje sam morala kriti pred drugima! Ponos mi je tražio da zašutim i da sakrijem odnošaj mog muža spram Ljube. Velim ti, za me nema više života.

— Ne, ti ne smiješ tako da zboriš, Emmy! Baš zato, jer ti je on mutio prošlost, smiješ da sebi budućnost stvoriš posve slobodno i nesmetano. Danas si mnogo ogorčena i ojadjena. Kad se opet smiriš, pomisli, da život pozna samo: naprijed! Budi jaka, ti imaš pravo na život i na sreću. Smiri se i onda misli na mene — —

Srečić pograbi obje njene ruke i zagleda se u njezine oči, koje su bile suzama zasjenjene.

— Hvala ti, Božo, — šapnu ona.

A on posegne za onim svežnjem listova, zagleda se u njih pa ih stade prebirati. Bila mu je posve jasna zadaća tih listova. Tražio je samo način kako da ih se dočepa. I uze jedno pismo, da ga čita. No ona pokrije list rukama rekavši:

— Ne — ne —

— Smeta te to?

— Ne u mojoj prisutnosti — —

— Pojmiš li, Emmy, da bi me zanimali, mnogo zanimali!

— Pojmim. Ali čitaj ih kad mene ne bude. Idem u salon.

Ona htjede da se udalji. On je zaustavi.

— Ostani! Ti si varedno uzbudjena. Treba da se smiriš, da se rastreseš. Ajdemo zajedno u kazalište, hoćeš li?!

Budićki bijaše to s voljom. Za nju je taj predlog imao mnogo čara. S njime ostati i nadalje u društvu, pa pred svima —

— Hoćeš li u moju ložu? — zapita ga ona.

— Vrlo rado.

— Ah, to je krasno!

I ona se oduševila. Eto, sad će napokon svi znati, da se on za nju zanima.

— A te listove — reče on — uzet ću ja sa sobom.

— Ti ćeh mi ih povratiti, zar ne? — ona će ponešto nemirno.

— Parole d'honeur!

Srečić strpa pisma u džep.

XII

Budićka je htjela, da se odvezu do kazališta njezinim automobilom, no Srečić joj je predložio, da podju zajedno pješice tvrdeći, da će šetnja i svježi

vazduh povoljno djelovati na njezine živce. Prikazivanje da se i onako već otpočelo pa da na vrijeme više ne mogu stići.

Srečić i Budićka koracaju brzo. Ne govore ništa. Kao oni, koji su jednim svojim činom dovršili odsjek svoga života.

Ona se osjeća lagana. Osim toga joj je nekako neobično voljko u duši. Podaje se nekim velikim ako i još ne posve izrazitim nadama. Njezina joj se budućnost ukazuje u ružičastom svijetlu.

I Srečić je vanredno zadovoljan sa posljetkom svoga današnjega posjeta.

Kad su ušli u ložu, predstava se bila već započela. Tama je u gledalištu u prvi mah priječila, da se raspoznadu posjetitelji.

Ali kad se oko priviklo polumraku, mogao je Srečić prepoznati bližnje osobe.

Nasuprot lože Budićkine u mezzaninu loža je Ljubina. O nju je zapelo oko Srečićevo a i Budićkino. U isti čas, kad je Budićka onamo uperila svoje staklo, pogledao je onamo i Srečić.

— Ona je, — šapnu Budićka, te pruži Srečiću staklo i u onaj tren, kad ga je on stavio na oči, spusti se zastor i gledalište zasja u punom svijetlu.

— Ona je — potvrdi on.

U svojoj je loži bila Ljuba sama. Otkada je zavoljela Milana, dolazila je u kazalište samo onda, kad bi on u cerclu sjedio. Ovaj put je u kazalištu, a da Milana nema. Milan je u svom izbornom kotaru, gdje je raspisan ponovni izbor, i bori se za pobjedu. Njega prate neprestano njezine misli i vruće želje. A ovamo je došla samo iz prkosa, samo da pokaže onima, koji su prisustvovali onomadne jouru kod plemkinje Rodich, da ju njihov postupak nije smeo, te da i dalje polazi svojim putem. Poznavala je ona te žene i nije se prevarila.

U jednoj loži, nedaleko od Budićkine, sjedjela je barunica Ivanich sa svojim mužem. Oni ne dolaze redovno u kazalište. Ovaj put su došli, jer je tako htio barun Ivanich. Treba da se istaknu, jer je blizu njegovo imenovanje banom. Današnji su dan odabrali zato, jer se danas pjeva opera, dašto: ne hrvatska.

Opazivši Ljubu reče barunica svom suprugu:

— Što veliš? Koje li impertinencije.

On odvrati:

— Ako ju dosele nije ništa smetalo, ne će je ni odsele.

Budući da njegova žena nije naišla u njega na pravo razumijevanje Ljubina ponašanja, ogledala se, da nadje nekoga, tko će je bolje shvatiti. Do nje je u svojoj loži sjedjela barunica Semeraj sa svojim kćerima. Ni ona ne posjećuje redovno kazalište. Došla je ovamo, jer se tako dogovorila sa barunicom Ivanich. K njoj se okrene Ivanichka i reče:

— Pogledaj je, kako naduveno sjedi!

Semerajka pogleda Ljubu pa će:

— Ta žena nema stida. Duboko li je pala!

— Tako je!

Barunica je Ivanich sada bila zadovoljna. Njezina se duboko uznemirena savjest opet smirila. Bojazan za javni poredak i moral naišla je na potpuno shvaćanje u njene prijateljice. Tako su obje dale oduška svome gnušanju.

Podalje sjedjela je u svojoj loži sa svojom dvorskom gospodjom (kako su njezinu »društvenu gospodju« zvale zlobne žene) plemkinja Boxich. Ona je stalna posjetiteljica kazališta. Voli uistinu glazbu, a kad se daje drama »prodje joj vrijeme«. Ali danas joj glazba ne godi. I ona se zgraža zbog Ljubina ponašanja. Grize se i jedi. Nikoga nema da se izdaja. Njezina družica nema za to ono pravo shvaćanje. Često gleda onamo, gdje se Ivanichka i Semerajka razgovaraju. I odluči, da ih potraži poslije drugoga čina. Mora da se umiri. Inače je sva noć izgubljena.

Dolje je u cerclu onaj konjanički časnik, koji usto i pjeva. S njim očijuču obje mlade Semerajke pa i mlada Budićka, koja je s njima u loži. Do njega je pukim slučajem činovnik plemić. On proklinje taj slučaj. Ovo koketiranje djevojaka s njegovim susjedom, koji ga ktome još i zaveo u razgovor, izazivlje u njemu bijes. I odjedared poče da mrzi djevojke uopće. I bilo mu je, da im se osveti kojim god načinom. Tad se sjeti Ljube i on uperi svoj pogled u nju, hotice, napadno, tako te su svi to mogli opaziti. Dašto, da se Ljuba na nj nije osvrtala. Ali on se okrenuo k svome susjedu časniku i reče mu:

— Kako bilo da bilo, Radonićka je sjajna žena!

A časnik diže svoje staklo, zagleda se u Ljubu i dugo ne skinu stakla sa svojih očiju. Činovnik se plemić radovao tome od srca, jer je znao, da to moraju opaziti djevojke, pa će se ljutiti. I nije se prevario. Mlada Budićka upozori svoju prijateljicu:

— Svi su muškarci jednaki! Ne vjeruj ni jednome!

— Ne rekoh li ti?! Šta ljubav! Neka bude i star, glavno je, da je bogat i da ti je socijalno ravnopravan, — primijeti starija.

I barunica je Ivanich to opazila. Ona će svom mužu:

— Pazi, kako koketira, diese infame Person —

Medjutim je časnik prestao da gleda Ljubu. Odvrati činovniku plemiću:

— Wahrlich, ein herrliches Weib — — —!

A sad se zbi nešto, što je uzbibalo cijelo to društvo. U pokrajnjoj loži, onoj tik do kraljevske, pojavi se iznenada mladi grof Sambolek.

Ljubina je loža s druge strane Sambolekove lože. Čim je mladi grof opazio Ljubu, duboko joj se poklonio, poljubio joj ruku pa se upustio s njome u razgovor. Pitao ju za Milana te primijetio, da će se vrlo radovati, bude li Milan izabran.

— Milo mi je, da sam ga upoznao — govoraše. — Za mene je on slika teške gotovo očajne borbe našega naroda za slobodu. Jak je. Tek treba da bude na oprezu. Ima ih, koji se boje njegove žestine, jer se boje posljedica; ima ih opet, koji bi željeli te posljedice pa će izazivati njegovu žestinu.

Medjutim je šapat prošao ložama i gledalištem.

— Skandal — izbaci barunica Ivanich blijeda od uzbudjenja.

— Lausbüberei! — reče Boxichka svojoj pratilici. Potonja se nagnula k njoj očekujući razjašnjenje. Kad Boxichka ništa više ne reče, povuče se pratilica u pozadinu i zauzme svoj prijašnji položaj dostojanstva.

— Eto, to vam je odgoj, — reče zlorado barunica Semeraj svojim kćerima.

Ali su one bile uvjerene, da je mladi grof Sambolek zaljubljen u Ljubu. Isto bijaše i mnijenje nekih žena, koje su u parquetu sjedile. Jedna je izmedju njih pače ustvrdila, da je čula iz posve pouzdana vrela, da izmedju grofa Samboleka i Ljube postoji formalni ljubavni odnošaj. Druga ju je ispravila, da taj odnošaj ne postoji izmedju mladoga grofa, već izmedju staroga grofa i Ljube. Treća je napokon ustvrdila, da Ljuba podržava — što da je užasno — ljubavni odnošaj u isto vrijeme s ocem i sinom. To je izazvalo veliko zgražanje.

— Božo, jesi li opazio? — upita Budićka Srečića.

— Takova je ona, da — da — odvrati Srečić ponešto zamišljeno.

Kratko je vrijeme prošlo od razgovora sa mladim grofom, kad je Ljubin pogled pao na Budićku i Srečića. Njih dvoje, zajedno! Ona se preseneti. Zatim je stisnu nešto kod srca, neki je neugodni osjećaj prodje. Nikada još nije vidjela njih dvoje zajedno. Njoj se prividjelo, da su u nju neprestano uperene oči Srečićeve, pune zlobe, zloradosti, a i oči Budićkine, pune neke potajne prijetnje. Začas je ostavi sigurnost i bude joj onako, kako joj je bilo onomadne u salonu kod plemkinje Rodich. U taj čas pane tama na gledalište, glazba zasvira — Ljubi odlane.

Ali mira više ne nadje. Neki potajni crv uvukao se u njenu dušu i stao ju gristi. Niti je slušala glazbu niti se obazirala na ono, što se zbivalo na pozornici. Nemir je zasjeo u njenu dušu i uzalud je nastojala, da se oporavi i da bude kao i prije. Nije mogla.

Prije svršetka predstave izišla je iz kazališta i odvezla se kući. Tu se nadala da će se opet smiriti.

Ali se prevarila.

Ova samoća još je samo povećala njezin potajni nemir. I u njoj se pojavi čežnja za Milanom. Jutros je otišao u svoj kotar. Ali kad sebi dočara njegov pogled, obuze je neka bojazan i neka zla slutnja. Sve, što se dosad zbivalo, kao da ju je omamilo i kao da je sve to proživjela u nekoj vrtoglavici.

Onda se donekle sabere i stade da misli. Budićka zna, no dosele je to tajila. Da li je rekla o tom što Srečiću? Možda se zaljubila u Srečića? A ako to Srečić zna, što će biti onda? Milanu reći — —?! A Milan? Zašto mu ona sama nije priznala, da je ljubila? Ah, ne, to nije bila prava ljubav. Taj Budić bijaše nevrijednik. Varao je i nju baš kao i svoju ženu. Ali ipak, — ipak. — Ona zna, da je pogriješila, ona zna, da nije čista.

Konačno, sve je pitanje dokaza, — završi ona. Dakle je odlučno: da li je Budić uništio njezine listove, kako joj se kleo?

Zacijelo jest, Da. Zacijelo, Nije bio krivokletnik. Tâ on je bio inteligentan i bar u tom kavalir.

I to ju je umirivalo, ako i nije umirilo.

Stala se boriti za svoju sigurnost. A onda se pojavi nada, da će biti doskora Milanovom ženom. Onda bi i onako svaka denuncijacija bila suvišnom. Ali onda ju je na časove hvatala bojazan za Milana i za njegov uspjeh u izboru. Zle je slutnje stadoše progoniti.

Uzalud.

Mir njene duše je izgubljen.

XIII

Kecerich je bio dobar prorok: Malinić je u ponovnom izboru pao.

Pristav je sebi osvjetlao lice. To mu priznadoše i veliki župan i službene novine i vladina stranka. Njegovo je unapredjenje uslijedilo dva dana iza izbora. Ali i njegova je karijera osigurana, ovim uspjehom postavio joj trajan temelj. Tome se radovala i njegova žena. Taj je uspjeh bio eklatantna potvrda njegovih sposobnosti, a za njega samoga podražaj samosvijesti. Dašto, da je padu Milanovu mnogo pridonio Mirčić. Ali taj je svoj cilj postigao, postao je narodni zastupnik, pa je vrlo rado zaslugu za svoj izbor pripisao pristavu. A pristav tvrdi, da mu se ne može prigovoriti kakovo nasilje. Da je on prviput odgodio izbor, to je bilo opravdano. Nije on izbora odgodio zato, jer je bilo jasno, da će Milan dobiti većinu. Doduše su ga tobožnji vladini izbornici prevarili prodrijevši s poklikom »Živio vladin kandidat!« kroz vojnički kordon u dvoranu, da glasuju za Malinića. Ne! On ga je odgodio, jer je postojala bojazan pred formalnom bunom. Zar za to nije bilo dovoljno zna-

kova? Tintom i blatom nabacane kuće vladinih pristaša, polupani prozori na njima, poderani plakati, oštećeni vinogradi, zapaljena staja, općeniti teror.

Uzalud je Milan dokazivao, da su sve to počinili naručeni i potplaćeni ljudi pristavovi odnosno Mirčićevi. Dvojicu su Milanovi izbornici i uhvatili, pa su ta dvojica priznali, da su naručeni za ta djela. Uzalud je Milan upozoravao na to, da on sam svoje izbornike odvraća od nemira, pa da mu je to u više navrata i uspjelo. Sve je bilo uzalud.

A kod ponovnoga izbora ostao je Milan u manjini.

Mnogi njegovi izbornici ovaj put otpadoše od njega, te su ili od izbora se sustegli ili su protiv Malinića glasovali. Na to ih navedoše dijelom neprestani žestoki napadaji na Milana u novinama te raznovrsne medju izbornike rasijane klevete, dijelom koristi, što ih je trgovištu donio kandidat vladine stranke: položen je temeljni kamen za novu malu realnu gimnaziju, počeli su graditi novu cestu, koja će spajati trgovište s jednim vanredno plodnim područjem zemlje, obećali su novu željezničku prugu pomaknuti bliže trgovištu. A od izbornika seljaka glavni je dio morao biti uhapšen zbog izgreda i tučnjave. To se zbilo ovako: kad su se izbornici vozili pod vodstvom dvojice svojih župnika u trgovište, na cesti ih nedaleko trgovišta zaustaviše neki seljaci neizbornici te zametnuše s njima kavgu. Uzalud mirenje župnikâ, koji su znali, što to znači i kud to smjera. Strasti su bile raspaljene. Tučnjava postade općenita. Najednom se ukazaše orúžnici te ih opkoliše i sve proglasiše uhapšenima.

Intervencija Milanova, koji je znao, da je sve to naručeno, ostala je uzaludna. Varka je pristavova uspjela. Uapšeni izbornici nisu mogli glasovati jer

je već izbor bio zaključen; sudbina je Milanova bila zapečaćena.

Milana je pad na izboru silno uzrujao. Bio je duboko uvjeren, da ga nitko ne će moći srušiti, pa ni Mirčić ni pristav. Obećanja njegovih izbornika i njihova značajnost bila su najbolji zalog njegova uspjeha. I da se baš u tom pogledu u mnogome prevario, najviše ga je boljelo. To razočaranje duboko ga se kosnulo, veoma ga ozlovoljilo. U prvi je mah bio silno potišten. Ali je nastojao, da uzdrži jakost svojih živaca i da očeliči svoju volju za dalju borbu. I Ljuba je tome mnogo pridonijela bodreći ga i sokoleći. Često bi mu znala reći:

— Samo će onome pripasti pobjeda, tko borbu izdrži do kraja, i tko tačno zna, što hoće. To je značajka velikih ljudi.

Uistinu su se ti dogadjaji i nje same neobično duboko dojmili. Ali je to pred njim brižno krila. Taj pad u izboru bio je za nju koban znak. Uz njeno je srce sada još jače prionula želja, gorjela je u njemu, da što prije postane njegovom ženom. Tada će biti posve i neprestano u njegovoj blizini te će mu moći istom tada potpuno posvetiti svoju pažnju i brigu pa će nestat svih slutnja.

I vodja ga je znao upozoriti:

— Za onoga, tko je preuzeo na se takovu zadaću, kao ti, sinko, to su sve malenkosti.

Ali je onda uslijedio raspust organizacije Milanove stranke u onom izbornom kotaru. A tu je organizaciju s toliko truda i mara tako lijepo proveo Milan. Zatim se stalo svaki dan plijeniti glasilo stranačko. Napose je bio zaplijenjen svaki članak, za koga se saznalo, da ga je Milan napisao. To je Milanovu uzrujanost dotjeralo do vrhunca.

To je razdražilo i sve vidjenije pristaše stranke. Napose je svakom zgodom žigosao i osudjivao te vladine mjere Srečić. Šta više, on je — znajući

za postojeću opreku izmedju Kecericha i Milana — svaljivao krivnju na Kecericha, osobito u prisuću Milanovom. Srečić bi znao reći:

— To je maslo Kecerichevo. Taj »štreber« hoće pošto poto da postane banom.

Dobro je računao, kad je držao, da će Milan konačno ipak potražiti nekoga, na koga bi svalio svu krivnju za svoje nedaće, i u koga će uperiti svu svoju mržnju. Tada će njegova mržnja porasti, jer će dobiti stanoviti odredjeni cilj. Postat će svjesniji svoje mržnje i prezira, te će postati razdraženiji. To će ga siliti, da nešto poduzme i učini.

I doista kad je odsele Milan sretao Kecericha, zadrhtao bi čitavim tijelom. I u posljednje ga je doba tako često sretao kao nikada prije. Ili ga je lakše i prije opazio?! Ali njemu se pričinjalo, da je taj čovjek naduveniji i bahatiji nego prije. U njegovom držanju, hodu, kretnjama, vidio je Milan veliki izazov, kojim kao da se Kecerich ponosi. Iz crtâ njegova lica razabirao je beznačajnost, kakove nikada prije na njemu ne opazi. Povrh toga kao da je napose Kecerich spram njega isticao svoj prezir i omalovaženje.

— Hm — mišljaše — pravo veli Srečić, to je sve Kecerichevo djelo. Poznam ja tu odurnu štrebersku dušu. Pa takav mu je i sin. Ali čekajte! Pokazat ću vam ja!

Milan stade najoštrijim načinom da napada Kecerichevo političko djelovanje u stranačkom glasilu. U tim je svojim napadajima pošao tako daleko te je Kecericha objedjivao s izdaje prema narodu, a sve radi njegove sebičnosti. Pače je zabadao u privatni njegov život ne mareći, da li sve ono, što je napisao, doista odgovara istini.

No Kecerich se nije javio i nije na osobne invektive reagirao.

Kad je Milan vidio, da ovim putem ne postizava željenog cilja, stao je pomišljati na drugo. Borbu treba najbezobzirnijim i najžešćim načinom nastaviti — bijaše njegovo geslo.

O tom je govorio i vodji, koji je bio istoga mišljenja. Tek nije bilo Milanu posve jasno, što bi valjalo poduzeti protiv svega onoga što je vlada odnosno Kecerich učinio da stranku uništi. Jer o tom nema dvojbe, da njegov rad baš za tim smjera. Tada je iz ustiju Srečićevih pala riječ »skupština«. Milan ju je prihvatio i precizirao: prosvjedna skupština, impozantna, u Zagrebu. U razdraženoj i nabujaloj mašti svojoj vidio je Milan u toj skupštini jedan moćni, silni, krepki, a jednostavni poklič hiljadâ za pravicom, potresnu prijetnju onima, koji tu pravicu uskraćuju, jasnu i sjajnu manifestaciju jačine stranke i ideja, kojih je ona lučonoša. Pa kad se u sjednici izvršnog odbora povela riječ o dogadjajima posljednjega vremena, prvi je Milan opširno razlagao, što treba učiniti.

— Mi moramo sazvati skupštinu, — govoraše uzbudjenim glasom Milan. — Mi moramo jedamput zauvijek pokazati, da je pojedinačka bolesna ambicija pogubna, ako joj se ne suprostavimo, no da ne dosiže stranke ni naroda. Ako Kecerich po tom hoće postati banom, da uništi našu stranku, onda je na nama, da mu dokažemo ludost i smiješnost ovakvih osnova. Ali tu se ne radi o Kecerichu. Radi se o našim pristašama, o nama samima, o našem narodu!

Vodja se složio s Milanom.

Petrinić je držao nužnim, da istakne i u tom pogledu svoje posebno shvaćanje. I to je učinio zato, jer je u Milanu vidio svoga najodlučnijega suparnika o prvenstvo u stranci. Zacijelo ne bi bio ustao protiv saziva prosvjedne skupštine, da to nije predložio Milan. Njemu je posve jasno, da bi to bilo dobro. Ali taj uspjeh ne smije biti zasluga Milanova. Zato Petrinić reče:

— Prosvjedna skupština? To mi je premalo. Trebalo bi zasnovati daleko jači i odlučniji prosvjed nego je obična skupština. Ja nisam sam o tom na čistu, — zasada. Ali u narednoj ću sjednici biti u stanju gospodi predložiti posve konkretni predlog. Svakako bi se naša akcija imala osnivati na široj podlozi. Možda akcija u saboru, možda adresa na kralja.

Dr. Sučić je šutio. Nije se pravo snašao. Čekao je, što će Srečić.

Srečić je držao najpodesnijim, da progovori posljednji. Htio je čuti prije mnijenje sviju.

Uistinu se javio još Sivić. Mršteći čelo i tuckajući prstima po stolu progovori:

— A molim vas, čemu sve to?! Zar je to prvi slučaj, da je jedan naš kandidat pao u izboru? Zar je to prvi put, da nam plijene glasilo? Vi ćete se svi posve dobro sjećati, da smo proživjeli daleko crnje dane u životu naše stranke. Uostalom mi se čitava rasprava o tom čini suvišnom. Tko od vas vjeruje u to, da će vam oblast dozvoliti obdržavanje prosvjedne skupštine? No onda! Pa sve da dodje do skupštine, što će biti posljedica: rezolucija!? Istom štogod. Pao u izborima — pa pao! Sudbina tih rječitih rezolucija svima nam je predobro poznata. Ja to sve smatram neoslidnim, nerealnim poduzećem!

— Sad — držaše Srečić — došao je čas, da se on javi.

— Moje je mnijenje — prozbori — da gospoda nisu spoznala potajnu svrhu ovih mjera vlade. Eto, to je! Treba samo jasno uočiti položaj naš i onda mjere, koje se protiv nas poduzimaju. To mi ne ćemo, to mi ne smijemo mirno podnijeti. Jedan jasni i otvoreni prosvjed naroda, opetujem: naroda, i to sada, dok sabora nema, djelovat će silno pa i u Beču i Pešti. Ja se slažem s Malinićem i potpuno odobravam njegov predlog. Gospodo, budimo spremni.

Još danas čitat ćete imenovanje baruna Ivanicha banom.

— Tako dakle?! — poviče Milan. — Razumijemo.

Ovaj put je progovorio i Ključić. Svi se iznenadiše. Ne pamte, kad je ono posljednji put Ključić uzeo riječ. I svi upraviše svoj pogled u nj.

— U meni vrije — govoraše otegnuto pocijepanim glasom. — Osjećam, čas je ozbiljan. Odlučna se i silna riječ javlja, da zagrmi poput groma. Dovle, i dalje ne!

— Izvrsno — kliknu Srečić.

Milan stisnu krepko Ključićevu desnicu.

Iza kako je vodja ponovo ustao za prosvjednu skupštinu, zaključeno je, da se sazove.

Srečić pobrza, da za glavnoga govornika predloži Milana.

— Boljega i rječitijega branitelja prava našega naroda i istinâ naše stranke pred širokim masama nego je Malinić nemamo. Ja pače držim, da nam jedino on zajamčuje uspjeh.

Vodja pristade.

S njime i ostali.

XIV

Odmah drugi dan iza te sjednice pozvao je Srečić Ivanušića u svoj stan.

— Prijatelju — govorio je Srečić — približava se čas odlučne bitke. Moja pobjeda donijet će i vama velikih koristi. Ja ću održati riječ. Eventualna pobjeda Milanova ne bi vam donijela ništa. Da — izgubili biste mene. A pobjedimo li, eto vam budućnosti. Ja sam u parnici za nasljedstvo moga strica sklopio vrlo povoljnu nagodu. Vi ćete ostaviti Zagreb i preseliti se na moje imanje — —

Srečić je oštro upiljio svoj pogled u Ivanušića. Htio je da sazna, da li mu je potpuno i bezuvjetno

odan i ne bi li morao još što poduzeti, da ga sasvim priveže uza se.

Bilo je suvišno. U najdubljoj odanosti i poniznosti odgovori Ivanušić:

— Ja sam vaš, zapovijedajte mi, ja vas slušam!

— Doskora održat će se prosvjedna skupština. Vi ste uostalom o tom već čuli. Imate li pouzdanih ljudi?

— Imam.

— Posve pouzdanih?

— Tâ to su moji dužnici.

— Aha, dobro.

Srečić je sa zadovoljstvom ustanovio, da se Ivanušić razvio do potpunog lihvara. — Na plodno su tlo pale moje riječi — pomisli Srečić. I promatrajući lice Ivanušićevo posve je jasno razabirao tipične crte beznačajnosti. Da, to je njegov čovjek. On nastavi:

— Na tu ćete skupštinu doći sa svojim prijateljima. Porazmjestit ćete se u dvije grupe na raznim stranama. Zadaća je vaša: podstrekavati Milana u govoru, a opet ga prekidati i onda ga iznenada brutalno napasti, jednom riječi izazvati smutnju i nemir.

— Za tu svrhu napose su trojica podesna: to su pravi razbijači. U mene vise, znate, svaki sa par stotina. Imam ih u rukama.

— Izvrsno. Dakle vi ste me shvatili? Do nemira i gungule mora doći. Mora! Ustrajte i ne popustite!

— Razumijem vas. Jamčim vam: bit će tako.

— Dobro. Spremite se i čekajte.

Srečić se zamislio.

— Ovo bi bilo u redu, — mišljaše. — Izazovu li ovi nemir, zlo je neizbježivo. Milan je razdražen do krajnosti. On će se, da, on se mora zaboraviti. A sad dalje.

Obrnuvši opet glavu k Ivanušiću, zapita ga:

— Imate li kod sebe one podatke iz Milanovog izbornoga kotara?

Ivanušić posegne u džep te izvadi iz njega neke brižno zamotane papire i pruži ih Srečiću. Taj ih stavi preda se na stol, stane ih redom pazljivo čitati. A kad ih je sve pročitao — reče još uvijek zamišljen:

— Dakle ona je platila iz svoga džepa neke račune?

— Tako je. Tu je sve tačno zabilježeno. Ali računi ne glase na veliku svotu.

— To je svejedno — —

Da, za ovu svrhu, u koju je Srečić te podatke htio da upotrebi, bilo je to uistinu svejedno. Srečić je uvjeren, da će javno priopćenje tih podataka uz ostale klevete porazno djelovati na široke mase.

A sad na glavno — pomisli Srečić.

— Koliko vam duguje Malinić?

— Nekoliko hiljada kruna na mjenice.

— Bravo! Kad dospijevaju?

— Kad ih ispunim — —

— Izvrsno. Ispunite dakle za danas dospjetak i zatražite isplatu.

Ivanušić raskolači oči, onda se nasmije iscerivši svoje duge iskvarene zube:

— On nema novaca —

— Tim bolje. Ali ona ima —

— Ona? Ljuba Radonić —

— Naravno! Budite na oprezu! Tja, pomislite, padne li on, ostave li ga svi, valjda i ona, — tko će vam platiti tu svotu?

Ivanušić se prestraši. Srečić to opazi, pa će:

— Dakle vidite. Što vas se tiče, tko plaća. Glavno je, da vi dobijete svoje novce. Podjite dakle k njoj. Recite joj, da vam momentano treba novaca, da Milanu ne ćete praviti neprilika napose ne sada, u ovo vrijeme, gdje on ima toliko briga, jer ga odviše volite, da o svem tom ne ćete ni drugome kome išta kazivati, da se obraćate na nju, jer je ona njegova zaručnica i buduća žena. Ali pazite, da sve to tako rečete. Onda se vratite k meni.

Ivanušić se dao umah na put do Ljube. Pomisao na novac tjerala ga je naprijed. U njemu je bilo straha, da će izgubiti novac, a u isti čas veliko veselje, da će novac još danas dobiti. Ta da, Srečić ima pravo.

Glavno je pak, da će dobiveni novac opet uložiti na lihvarske kamate. Sve u svem, on je već danas imućan čovjek, a bit će s vremenom bogat.

Ne oklijevajući nimalo stupi ravno pred Ljubu i pruživši joj obje mjenice reče onako, kako mu je kazivao Srečić.

Ljuba se začudi. Promatra mjenice, promatra njega. Pozna podpis Milanov, taj je istinit.

— Vi ste njegov stanodavac?

— Jesam.

— A on vam to duguje titulo stanarine?

— Stanarine i višekratnog zajma.

Ljuba je neodlučna.

— A treba li vam odmah novac?

— Odmah. Ja sam uostalom dosta dugo čekao. To ne bi nijedan vjerovnik učinio. Dulje ne mogu čekati, i ne ću podnipošto. To mi ne će nitko zamjeriti.

Nju je ovaj korak Ivanušićev vrlo uznemirio. Vidjela je, da bi taj dogadjaj znao Milana još više uzrujati. Baš ta njegova uzrujanost i razdražljivost zadaju joj mnogo briga. Ona nastoji, da ga umiri i obodri, da ga rastrese. Ali kad on ode od nje, pa ona ostane sama i o tom misli, javljaju se u njoj opet slutnje. Ona je izgubila svoje prijašnje bezuvjetno ufanje u život. Neka nesigurnost, neki nemir stalno i neprestano živi u njoj. Njoj se pričinja kadikad, da joj nešto prijeti. U tim časovima vidi ona svoju sreću, oživotvorenje ljubavi njihove, tako veliko, da je grabi strah, da toga ne će nikada postići. Svega bi se toga ona za čas bar otresla, kad bi s usana Milanovih primala cjelove.

Pod tim dojmom uze Ljuba mjenice iz ruku Ivanušićevih i pruži mu novac govoreći:

— Ovo vam plaća Malinić. Još danas vratit će mi što sam za nj predujmila. Uostalom o tome nikome ni riječi.

Ivanušić se značajno nasmiješi.

Veselo je dojurio k Srečiću i sav bez daha izlanuo:

— Platila je!

Srečić klimnu glavom. Upravo je dovršio neki sastav. Pročita ga još jednom i poda ga Ivanušiću.

— Ovo dajte tiskati u nekoliko tisuća primjeraka. Trošak ću ja nositi. Kad dodje na skupštini do nemira treba te letake bacati medju svjetinu. I onda poslije skupštine valja ih raširiti po gradu.

Letak glasi:

— Narode! Čuj i sudi! Koprena je pala s lica bestidnog kukavca, bezdušnika! Kao vodja ti se, kao prvi pobornik tvojih svetinja, kao lučonoša istine namiće čovjek, koji se sramotno stavio pod zaštitu ženske suknje!

— Taj se ponosni čovjek dao na politiku ne tebe radi, narode. ne da tebi izvojšti tvoja prava, već da podigne sebe i napuni svoje džepove — a sve to pomoću žene, koju je javno — za opsjeniti prostotu — zvao svojom zaručnicom! Ta ga je žena uzdržavala; plaćala mu je stan, jelo, krojača, uopće dugove njegove. Eto platila je dne i t. d. — — Taj se čovjek umio ulaskati vodji, zloupotrebljava njegovo povjerenje, dovodi svojom nesposobnošću, sebičnošću, nezrelošću stranku i tebe, narode, na rub propasti! Taj se čovjek zove Milan Malinić. Dolje nedostojni! Van s njime iz stranke!

Srečić će dalje:

— Pratite tok skupštine i pazite, da naša osnova podje za rukom. Nakon dovršene skupštine dodjite k meni. Ja ću vas čekati u uredskoj sobi Kecerichevoj. Šutite kao grob! I nadajte se — —

Još je Srečić pružio Ivanušiću svotu novca pod izlikom da pokrije troškove potrebne za ostvarenje njihove osnove.

Ivanušić je jurio kući.

Pred njegovim su očima skakutale bankovne note, što ih je imao u svom džepu, veće i šarenije nego što su u zbilji. One su se množale i slagale jedna na drugu u jedan veliki kup. Zatim su se pretvarale u zlato, u suho žuto zlato, koje je raslo i raslo ispunjujući sav prostor oko njega. A on bi najvolio turiti svoju glavu u tu skupinu zlatnoga novca i ostaviti je ovdje i ne maknuti je pa sve da se uguši i udavi.

Ivanušiću se zacakliše oči od toploga da vrućega sjaja zlatniša. On tura instinktivno svoje ruke naprijed, pruža duge koštunave prste — on bi posegnuo za zlatom.

Ivanušić brza i brza svojoj kući. Ne, pred njima nije ona prizemna priprosta kuća. Ne, to je elegantna zgrada na tri sprata, puna sjaja i bogatstva. Slika je ta neodoljiva, zamamna i čarobna.

Eto, to je taj Modri Brijeg, Ivanušić je našao u njemu zlata.

DIO TREĆI

I

Na sveučilišnom su trgu Milan i njegova dva pratioca, pravnik Jelavec i filozof Milić, čekali već medju prvima na početak skupštine, koja je bila urečena u jedanaest sati prije podne. Pomalo su i polagano s raznih strana dolazili ljudi, pojedince, po dvojica, u skupinama.

Šuteći promatrali su Milan i njegovi prijatelji ljudstvo, koje je od časa do časa raslo, ustavljajući se nadaleko od njih. Raslo je to ljudstvo poput vode, koja krljajući izvire iz škulja i pukotina, zauzimajući i osvajajući sve to više prostora.

— To će biti impozantna skupština, — reče pravnik.

Ni Milan ni filozof ne odvratiše mu ništa. Zamišljeni su gledali u masu.

Samo jedan poklič treba da danas zaori ovim prostranim trgom, mišljaše Milan; a taj poklič treba da bude: Pobjeda! Neprestano je u posljednje doba, od dana pada na njegovu izboru, bio uzrujan. Danas je ta uzrujanost porasla. Odlučna je bitka. Njegovi drugovi treba da upoznadu njegove sposobnosti u punom opsegu, a protivnici potpunu snagu stranke, neskršenu, ničim nepomućenu a ponajmanje posljednim dogadjajem: njegovim padom na izboru. Nasuprot, oni treba da vide tu snagu pojačanu i povećanu, usredotočenu u njemu. Treba da čuju veliko povjerenje, što ga narod goji za stranku.

— Da, pobjeda! — šapće Milan, osjećajući na časove u sebi neku potajnu silu, koja ga podstrekava i podbada.

— Mi moramo postupak naših protivnika najoštrije osuditi i ožigosati, najoštrije, razumiješ li? — govoraše filozof pravniku.

Milan klimne glavom odobravajući riječi filozofove.

— Slažem se — odvrati pravnik.

A filozof nastavi nakon kratkog razmišljanja:

— Gledajući ta lica nekako sam razočaran. Omladina je tu. Dobro je shvatila svoju zadaću. Baš ona treba da potencira ovaj momenat. Pa i radništvo je razmjerno brojno. To je svijest. Ali gradjani, oni starosjedioci?

— Hm, — prihvati pravnik, — pa ipak oni su uz nas.

— Što će nam to?!

— Da ti je večeras zaviriti u njihove domove i čuti njihove razgovore! Ovamo se ne dadoše. Zašto? Ovo i ono, trice i kučine, lijenost, časovita apatija — —

Medjutim je ljudstvo dolazilo u sve većem broju. Filozofu se razvedrilo lice i ne htjede više da protuslovi pravniku. Obuzelo ga je neko tiho oduševljenje, komu se rado podao.

A Milan razmišljavaše o onom, šta mu je danas reći. U pamet dozivaše najvažnije odsjeke svoga govora, najznamenitije izreke, pojedine riječi, koje treba da naglasi.

Kako je gledao u ljudstvo, pričini mu se ono kao more, koje se uzbibalo vjetrom, kao klasje, što se diže i što pada, kad ga dotiče zračna struja, kao lišće koje treperi kad kišne kaplje na nj padaju. A onda mu se opet ono ukaza kao jedno jedinstveno biće, koje je neobično gipko i zahvaća lijevo desno, na sve strane. On to biće pozna. Koliko je puta stajao pred njim,

gledao mu otvoreno u oči, pun samosvijesti, izazovne snage, smion, nebojša — —

Uto se s lijeve i s desne strana trga iznenada pojavi u velikom broju redarstvo i oružništvo, pa se postavi u gustom redu uz ljudstvo kao plot, koji ima da zapriječi bujicu s ove i s one strane. Zimsko je sunce dva tri puta provirilo kroz oblačje i onda nevoljko zadiralo u svijetle kacige redarstvenika i umorno odsijevalo od bodova oružnika.

Milan je vičan na tu sliku. Pa ipak ga danas smeta. U svemu tome, kako su ovi došli, kako su se postavili, u velikom broju njihovom vidi on neki izazov. Njihova osnova, da ljudstvo za slučaj potrebe stisnu slijeva i zdesna te ga rasprše, upravo ga je razdražila. Ta prijetnja, koja je izdaleka sezala čak do njega, neprestano ga je zadirkivala. A to se prijete njemu, pokretaču ove skupštine, glavnome govorniku, njemu, koji hoće da današnjim danom stupi naprijed i da stane tik uz vodju. Prijete se oni, protivnici njegovi, koji se ne usudjuju doći osobno ovamo, da uhvate njegov pogled, da čuju njegovu riječ. To su isti, koji su prouzročili njegov pad na izboru.

Kad se u uzornom dugom redu približila ljudstvu velika skupina mladih ljudi, izazva to u njemu veliko oduševljenje. Bura odobravanja provali iz ljudstva, zakruži zrakom, razlijevaše se ulicama. Tada je Milan opet uperio pogled u redarstvenike i oružnike. Mirni su i nepomični ostali oni. Od njih se sve to odbijalo kao od kamena, pećine, klisure i povraćalo se onamo, odakle je došlo. Milanu se pričinilo, kao da oni hoće, da to oduševljenje ograniče na ove ljude, na ovaj prostor, na ovaj samo čas, i da ga tu uguše. Izazovni smiješak zatitra njegovim usnama.

Medjutim će pravnik filozofu:

— Danas će biti burno. Ovakovog raspoloženja prije skupštine ne pamtim.

Kad je Milan čuo te riječi, zadovoljstvo ga obuze. Mnijenje pravnikovo i njegovo je mnijenje. Tu uzbudjenost u ljudstvu, koju su pojedinci sa sobom donijeli i odmah je ucijepili ostalima, i Milan je smatrao dobrim znakom. Na plodno će tlo, mišljaše, pasti snažne riječi, i odavle se raširiti diljem zemlje te ubrzo donijeti ploda. Tko to može zapriječiti? Čut će i vidjeti! I njega je ta uzbudjenost ljudstva zahvatila. Postaje nestrpljiv. Prepun je snage, otpora, žestine Ne može da dočeka svoga uspjeha. Već mu se unaprijed raduje u duši — —

Kako su oči filozofove letjele neprestano ljudstvom, otkri on iznenada dvije do tri omanje skupine ljudi, koji po svom držanju odavahu, da ovamo nekako ne spadaju. Njegov je pronicavi pogled dugo počivao na njima. Pričinjalo mu se, kao da se nešto potajno dogovaraju, da jedni drugima saopćuju neke nerazumljive znakove. Lica su se njihova toliko razlikovala od lica ostalih. Na njima je zamro već davno svaki trag oduševljenja: bila su blijeda, ozbiljna, mrka. Ta su lica odredjena i raspoložena, da u njih sjedne mržnja i prezir, duboka i hladna odlučnost. I bilo bi tako, kad se oni uz ovo mnoštvo oduševljenih ljudi ne bi trebali osjećati nesigurnima, — pomisli filozof. Šapćući saopći svoja opažanja pravniku, završivši riječima:

— Meni su sumnjivi.

Pravnik je slijedio poglede filozofove, te se upustio u promatranje. Držanju onih ljudi nije pripisivao nikakove važnosti. Odvrati filozofu:

— Bit će da se varaš. Pa kako bi drugčije i bilo moguće? Kako i zašto?

Filozof se smiri. Ali otvorenje skupštine nije odvrnulo njegovih pogleda od onih skupina.

Glavni je govornik Milan.

Vodje nema, prestar je i preslab. Petrinić se ispričao zaposlenošću, Srečić bolježljivošću. Ostali su članovi izvršnoga odbora prisutni.

Čim se Milan pojavio na govornici, zaore poklici i pljesak odobravanja zrakom. Filozofu ne izmače, kako nijedan iz onih triju skupina nije zapljeskao, kako je licima njihovima prošao smiješak ironije, omlaovaženja. Li mu se to samo pričinilo? Milan govori. Daleko medju ljudstvo prodiru njegove riječi. Mir je.

— Prepuna srca stupam danas pred vas, braćo moja. Slijedite i danas, zaklinjem vas, moje riječi, one su glasnice teških nepravda, ali vas one podjedno zovu u žilavu, žestoku, dosele nevidjenu borbu.

Kad je Milan ovo izrekao, stadoše nekoji iz onih skupina napadno kašljati.

Energični ih poklici ušutkaše.

Milan se ne osvrnu na njih. Nastavljaše živo, razglabajući posljednje dogadjaje, čine protivnika. Već je u početku njegova govora, u riječima njegovima, drhtala snažna odlučnost i izazovna otpornost. Ta je tečajem govora sve više rasla.

Tada je iz jedne od onih skupina proizašla zapovijed:

— Neka govori!

Dojavljenu im zapovijed razumješe ostale dvije skupine.

A Milanu je sad zaplamtjela duša. Sve jače, sve oštrije, sve žešće zvučile su riječi njegove. Tim se riječima podaje ovo ljudstvo; čita se to s lica njihovih, vidi se na kretnjama njihovih ruku, gibanju njihovih tijela. Milan to opaža; osjeća, kako iz njihovih očiju liže plamen vatre, koju je on zapalio u srcima njihovima. Vidi on lava kako se pomalo diže poslušno slijedeći pogled, volju, zapovijed svoga krotitelja.

— Plješčimo, što bolje možemo! — nalaže jedan iz onih triju skupina.

Ostali slušaju.

Pa kad zašumi pljesak sa svih strana i zaori uzvik iz tisuću grla, kad liznu plamen iz tisuću srdaca, pa se sve to dignu u vis, da poleti, pobrza i pojuri poput blijeska što se pojavi iz daljine, poput grmljavine, što se iz daleka čuje, poput šûma oluje, koja u daljini još bijesni, onamo, do onih, kojih se to tiče, kojima je to namijenjeno — u Milanu se porodi novi, dosele nepoznati žar. Ratne priče njegova djeda, propast njegova grunta, tragična smrt njegova oca, sva teška danomična borba za vremena njegovoga djakovanja, i onda pad njegov u izboru, sve ono ogorčenje, bol i jad, pokucaše iznenada na srce njegovo. Na sve je drugo zaboravio. Groznom silom provaljuju iz njega riječi, kojih on još nikad nije govorio, rekao, napisao, kojih on još nikad nije čuo od drugih, niti ih gdje uščitao. To su njegove riječi, potekle iz dubine njegove duše, izliv njegovoga uvjerenja, on sâm u svom pravom biću. Našao je sebe jednom, jednom u životu svome upoznao samoga sebe. Možda to iznajprije nije bilo u njemu posve svijesno, no kasnije bijaše to jasna, bistra, čista svijest. To je on, on, koji više ne zna i ne će da zna zapreka i opreka, bujica, što srlja niz strminu, rušeći sve, što joj se suprotstavlja, i onda ne zna i ne traži posebna puta, cilja, svrhe. To je dah slobode, one, koju je žudio u duši svojoj od početka zreloga života svoga, za kojom su uzdisali roditelji njegovi, drugovi, tisuće i milijuni. To je dah slobode, koji ga je omamio i sa sobom ponio. U njeno je široko, blago i toplo naručje legao prigrlivši je dušom svojom — — —

Izazovno su zvučile riječi njegove, buntovni i revolucijonarni im je sadržaj.

A oči ove mase gutaju kretnje i poglede Milanove. Duše proždiru riječi njegove; ruke posižu za onim, onim nečim sad još nevidljivim, sad još nedohvatnim, sad još neshvatljivim. Primaju sve to u sebe, kao neki dosele im još slabo poznati otrov, koji

ih žeže i pali i draži, truje; a oni ga dragovoljno primaju, jer u njima radja i slatkoću i gorčinu u isti mah.

Redarstveni povjerenik marljivo bilježi.

Već se uznemiriše članovi izvršnoga odbora. Milana ne shvaćaju. Ne mogu pravo da vjeruju, da je svijestan o onome, što govori. Približuju mu se oprezno i polagano, upozoruju ga šaptom i gurkanjem. No on ih ne čuje, ne vidi ih; on vidi samo ovu grdnu zvijer pred sobom, koju drži potpunoma u svojoj vlasti, on osjeća samo vatreni kucaj svoga srca. Napokon, videći, da se bujica više ne da zaustaviti, napustiše oni dalje opominjanje. Osjetiše se nemoćni jedan uz drugoga.

— Bit će zla, bojim se, — šapnu pravnik.

— I ja, — šapnu filozof, na čijem se licu ipak odrazivalo raspoloženje ove mase. Bio je blijed od silnoga uzbudjenja.

A ova masa?

Grči pesti, diže ih u zrak, valja oči; baca šešire, grozi se i prijeti.

A Milan grmi:

— Trebate li nekoga, tko će prvi srnuti u boj, tko će prvi žrtvovati sve, što ima, sebe, svoj goli život? Evo me, tu sam, vaš sam, za mnom, naprijed za mnom — —

Onda se nešto zbi, iznenada; kao kad nešto pljusnu u more i dignu valove; udarac noža u napeto platno.

— A poštenje? — prosuše se te dvije riječi zrakom, zafićuknuše kao kad oštrica mača zasvira uzduhom.

Kako se iznenada pojaviše, kako dodjoše iz neznanih usta, kako bijahu snažne i krepke, premda neshvatljive, nasta mir od jednoga hipa, kao da je tom biću, u toj masi, od udarca nestalo daha.

Milan problijedi i obrnuvši se k onoj strani, odakle te riječi prodroše, poviče iza glasa:

— Sve za obraz, obraz ni za što — —

Urnebesni pljesak, gromka vika.

Pa ipak opet nasta mir, kao da ta masa još nešto očekuje, dalji odgovor, razjašnjenje.

I u istinu onaj glas nije zamro. Prodirući poput tanane igle kroz najsitnije rupice, poput izvora, koji je jednom već našao svoj put, on se opet i ubrzo pojavi na površini te mase, zaskakuće njome od ušiju do ušiju.

— Smijete li vi to govoriti? Vi? — —

A taj glas umah nadje odjeka na tri strane. Odanle ponovo iskoči pojačan, povećan, sad već jednodušni glas mnogih grla.

Neshvaćanje svega toga draška ostale. I oni puštaju, da se glas razvije, da se izjasni.

— Vi o poštenju? Vi? Stidite se — — Pfuj!

Nato trgom zazviždi fićuk, zavitlan iz mnogo fućkalica.

I opet pogrdni poklici.

Sad se ostali obrnuše posvema k tim trim skupinama.

Nasta svadja, vika i graja, guranje, metež.

Blijed u licu govori nešto Milan. Ali se njegov glas gubi u sveopćoj buci. On uvidi prvi put u svom životu, kako mu je ta masa uskratila poslušnost te je on više ne može da vodi.

Buka raste groznom snagom.

Nasta tučnjava.

Uto ustaje redarstveni činovnik. I on nešto govori, ali ga nitko ne čuje.

Ipak! Jer sad se iznenada maknu redarstvo sa svoga mjesta i približi se ljudstvu.

Milan to vidi. U njemu uskipi. Obrnu se k redarstvenom činovniku. Kao da ga je nešto ubolo u srce. Sada ga istom prepoznaje. Kecerich — —

Kecerich Radovan — — — Milan mu dobaci nekoliko riječi.

Kecerich ga stade promatrati izazovno i smješkati se posprdno i porugljivo.

Redarstvenici se miješaju medju ljudstvo pozivljući ga, da se razidje te gurajući ispred sebe one, koji ih ne slušaju.

A u Milana kipi sve to burnije uzavrela krv. I ta učini te mu srce snažno zalupa, da mu se smuti mozak, da mu se zakrvare oči, da ga spopade trezavica. On diže pesnice suprot redarstva vičući kao pomaman.

Masa to opazi i shvati. Kao na jedan mig i znak baci se na redarstvo.

I Milan bi s njima, ali ga zgrabiše za ruke pravnik i filozof i ne puštaju ga.

Šake, batine, kamenje diže se na redarstvenike sa svih strana, izbliza i izdaleka. Oni, što su stajali daleko od redarstvenika, potiskivali su one ispred sebe u vrućoj želji, da dohvate redarstvo. A oni izbliza su se opet podavali gotovo besvijesno neznanoj sili, koja je iz njih provaljivala, paleći njihova srca, te ih odnosila sa sobom. Poput vala, koji se valja na obalu i opet vraća od nje, zahvaća masa redarstvo pa se od njeg otiskuje, uzmičući pred golim sabljama. Sad se opet povrati još većom snagom ma da se čas prije razbila na oštrici mača, otkinuvši od sebe po kojega člana, koji se okrvavljen srušio na tle.

A Milan se nateže i bori sa svojim drugovima; rad bi se oteti njihovim čvrstim rukama, ali mu nedostaje snaga. Oni su jači.

— Otale — — otale — — umirite se — — osvijestite se — Evo zla! — vikali su oni.

Uzalud.

Milan ih ne čuje. Blijed, raskolačenih očiju, držćući usnama, cijelim tijelom, gologlav, nastavlja borbu, da se oslobodi i da istupi naprijed.

Razorni je bijes zaskakutao njegovim srcem, udomivši se u njemu. Milan sad više ni ne može da što govori i reče; on bi samo da udara, po svemu, što mu se suprotstavlja, slijepo, ne gledajući kud bi pest zahvatila, bez prekida, dotle, dok je u njemu svijesti.

Uto se začu jedan hitac.

Tko ga izbaci, nitko ne zna. Ali nitko i ne pita za to.

Kao siktaj zmije, kao smijeh krvi, kao mlaz pare djeluje to na ljudstvo, grize ih za srca.

Novim navalama ljudstva više ne odoli redarstvo. Potisnuto do oružnika zastade nemoćno.

I sad —

Divlja vika pojuri zrakom i bijesno se, kao ludo, baci ta čeljad na oružništvo, kao provala pakla.

Hitac pada za hicem.

Meko je meso, krhka kost.

Onda jauk i lelek, plač i škripa zubi, hropac ovdje ondje — —

II

Brzajući vukli su pravnik i filozof Milana sa sobom. Strava se čitala s njihovih blijedih lica. A Milan im se zapravo nije više ni otimao. Tek bi, kao da je pijan, nagibljući se naprijed i opet natrag, umanjivao brzinu njihovih koračaja.

Čim su ušli u Milanov stan, klonuše sva trojica na sjedala.

Nisu bili kadri da sa svojih lica pročitaju svoje raspoloženje ni da naslute svoje misli. Tim lakša im je bila šutnja. Da je jedan od njih progovorio, tko zna, kako bi zvučio njegov glas, što bi izazvao u drugoga. Uistinu se nijedan od njih nije usudio progovoriti.

Ovako može svaki u sebi i za sebe kriti svoju bojazan pred riječima.

Veličina današnjeg događaja zatomljivala je u njima želju, da svaki ostane sam, da razmisli ono, što se zbilo, te ih silila, da ostanu na okupu. Pomalo se — što su dulje zajedno — sve to više radjala nada, da će ovako, u zajednici, radije potražiti i lakše naći prave riječi. Tko zna, koji će ih od njih željnije potražiti, a koji prije naći.

Prvi uzdahnu Milan i reče poluglasno:

— Što se to zbilo?

Na to bi pitanje radije odgovorio filozof nego pravnik. Ali on se pravo ne usudjuje. Ne zna riječi, koje bi smio i trebao izreći. Boji se navesti gole činjenice, a kamo li ih opisivati, istražiti i podvrći kritici.

Ni pravnik se ne usudi da odmah odgovori Milanu. Doduše se već prilično smirio, stvorio sebi već gotovu, posve jasnu sliku o onom, što se zbilo. Pa ipak bi najvolio, kad bi Milan sam o tom pitanju započeo razgovor. Odgovor je njegov zaustavljala i šutnja filozofova. Kad je opazio, da Milan svakako očekuje odgovor, reče:

— To je bilo naručeno — —

U tom su se složili sva trojica. Samo Milanu nije jasno, kako to, da on to nije umah opazio.

Filozof je u pravnikovim riječima našao ishodište za daljnji razgovor. Zato se razjunači i doda:

— To se vidjelo umah u početku skupštine.

Milanova je misao našla u ovoj izreci filozofovoj nove hrane. Sad uznastoja, da sebi predoči tečaj skupštine. Još zabavljen time izlanu:

— Zašto me na to niste upozorili?

Ali umah opazi, osjeti, da u njegovim vlastitim riječima dršće neki napadaj na samoga sebe.

Budući da je te riječi filozof shvatio kao neki prijekor, htjede da se opravda:

— Ja sam držao, to jest mi smo obojica držali, da vi to sami vidite. S druge opet strane nismo tome

pripisivali odviše velike važnosti. Napose nismo ni slutili — — —

Ne doreče.

Nasta opet muk. Dugotrajni muk.

Mrak se spušta. Šutnja im je sada neugodna. Jednom započeto razglabanje događaja ne da se zaustaviti, a da se to ne osjeti kao neko nasilje. Tek oni ne znaju, kojim bi riječima dalju šutnju prekinuli. Što je šutnja dulje trajala, to je teže ležala na njihovim srcima. Milan to ne može da podnese. Htio bi da nešto učini, kako da nastane neka promjena medju njima. On ustane. Tapka u mraku rukama, dok ne naidje na svjetiljku. Zapali je.

— Dobar veče, — reče plaho filozof.

Nitko od ostale dvojice ne uzvrati na riječi filozofove.

Nemir ponovo obuze Milana.

Što mu donije, otkri, pokaza ovo svijetlo?

Na licima njihovim počiva tupo bljedilo, a u očima njihovim —

On ne može da gleda u njihove oči, jer oni kao da se ne usudjuju da pogledaju ravno u njegove oči. Plahi su, kao da se nečega boje, kao da nešto taje, kriju, potiskuju u sebi. Što je to, ono nejasno, ono nečisto, ono mutno, što je u očima njihovim, a što on tek na časove otkriva, kad ugrabi poglede njihove? Zašto ne govore o tom? Zar o njemu misle nešto, što se ne usudjuju izreći? Prvi put je to, otkad ih znade. Ne usudjuju se govoriti s njim otvoreno, muževno, junački? On će ih zapitati. I on ih pita pogledom svojim. No to nije dosta. Pitanje mora biti posve jasno, opredijeljeno, tačno. Riječima? Pred tim preza — — — Ne zna, ne umije, ne može. Ne, to nije. On se ne usudjuje da bude jasan. I svijest o tome, da mu nedostaje snaga, čini, te sav koleba. A to ga

tišti. Onda se pojavi pomisao, da će isto to pročitati u očima drugih.

Neki se prkos rodi u njemu. Ali ubrzo nestane.

Da, k r i v n j a se zove ta riječ, taj pojam, ta potajna snaga, koja je potpuno uništila njegov prkos.

Krivnja! — On je kriv?!

Neka se vrućina razli mozgom i srcem njegovim, pritisnu mu mozak, sape mu grudi.

Zar će i vodja?!

Njegovi mu mladi prijatelji postadoše nesnosni. Najvolio bi, da ga ostave. Oni to i sami osjećaju. Njegova prisutnost otima im slobodu govora, pogleda, kretanja. A opet se boje, da ne bi za to odabrali nezgodan čas ili nezgodan način.

Iznenada postadoše sva trojica svijesni, da je došlo do neke promjene s njima i u njima. Nešto su izgubili, onu vezu, koja ih je uvijek dosele vezala tolikom snagom, te su je smatrali nečim prirodnim, držali je neraskidljivom.

— Povjerenje, — sinu taj pojam u Milanovoj duši.

I kao da je Milan taj pojam svojim pogledom prenio na ovu dvojicu.

— Povjerenje, — zazvuči ta riječ u njihovim dušama.

Ustadoše.

— Do vidova, — reče pravnik.

— Do vidova, — šapnu filozof.

Ne pogledaše jedan drugome u oči.

Milan ih prihvati za ruke: ljevicom pravnika, desnicom filozofa. Ali ih brzo pusti; toplu ruku pravnikovu, ledenu ruku filozofovu. Ne, on nije htio u njima izazvati pomisao, da još ostanu kod njega.

Odoše ne dočekavši više nijedne riječi iz njegovih ustiju.

A kad je Milan sjeo za svoj pisaći stol, hoteći se podati mislima, opazi medju papirima neko pismo. Brzo ga otvori. Bilo je od mladoga grofa Samboleka. Sadržavaše opomenu, da na današnjoj skupštini bude oprezan —

— Prekasno — šapnu Milan.

Svijest, da je okružen nepoznatim protivnicima, da su protiv njega djelovale neznane sile, kojima se nije znao oprijeti, zadržala ga je uz pisaći stol, zamišljena i duboko uzbudjena.

Milan sad čeka.

III

Mladi je grof Sambolek poslao svog vjernog slugu na Sveučilišni trg, da iz daleka prisustvuje skupštini te da mu saopći tok i posljedak skupštine. Dašto, za to nije nitko od njegovih znao. Mati mu se odmah poslije objeda izvezla. Mladi grof Sambolek doznao je od sobarice, da mati njegova nije otišla u šetnju, kako je bila rekla, već da se odvezla u bansku palaču, da posjeti barunicu Ivanichku.

Da se protiv Malinića nešto sprema, o tom je bio uvjeren već od onoga časa, kad je na čelo zemlje došao barun Ivanich. U posljednje su se vrijeme vanredno često posjećivale njegova mati i barunica Ivanich. Njegova je mati odjedared postala mirnija; nije više tako razdražljiva kao prije. Osim toga je i razgovorljivija, a naročito je posve promijenila svoje držanje spram njega. Bila je prijazna i često bi znala započeti razgovor s njime. O čemu se zapravo radi i što se namjerava protiv Malinića, to nije mogao nikako saznati. Od matere nije više čuo nijedne riječi o politici, a najmanje o Maliniću. Ni otac nije o tom ništa govorio. Taj ili uistinu nije ništa znao, ili nije htio da mu reče, bojeći se, da mu sin ne učini štogod,

što bi izazvalo mater. Ovako je mladi grof tumačio očevu šutnju. Tek je čuo onomadne, kad je iznenada banuo u salon svoje matere, u kom je ona bila sa barunicom Ivanich, kako je ova spomenula ime Malinićevo. Kad je medjutim dočuo, da se sprema održanje velike prosvjedne skupštine, i da će na toj skupštini glavnu riječ povesti Milan, umah je posumnjao, da nisu stavili Milanu zamke. Zato ga je pismeno upozorio, da bude na oprezu.

Napokon je sluga došao oprezno i stiha. Na licu mu se mogla opaziti velika uzbudjenost. Potisnutim je glasom ispripovjedio svom mladom gospodaru, što se zbilo.

Mladi je grof opazio zamku i uvidio opasnost, kojoj se Milan izvrgnuo. Kako to, da nije bio na oprezu? Možda nije primio njegovo pismo, ili se dao zavesti strašću?

Mladom grofu Samboleku bijaše glavna misao, da Milanu pomogne. Ščepa li Milana državna vlast, barun ga Ivanich ne će štedjeti. Što će stranka i Milanovi prijatelji, a naročito vodja? Sam nije bio na čistu sa situacijom, sebi nije bio kadar stvoriti prave slike. Ubrzo se odluči, da potraži oca. Znao je da je kod kuće. Ako Milanu treba pomoći, savjeta, onda treba da mu se dade što prije.

Odlučno stupi u sobu svoga oca. Kao uvijek, očevo se lice razvedri, čim ugleda svoga sina.

Sjedavši tik do oca, ispripovijedi mu današnji dogadjaj.

— A sad, — reče, — smijem li, oče, govoriti iskreno i otvoreno?

— Slušam te, — odvrati otac pozorno ga gledajući.

— Ja ću biti kratak: htio bih pomoći Maliniću!

Otac se zamislio. A sin nastavi:

— Ja ga znam, znam njegovo djelovanje, poznajem njegov značaj. Bez sumnje se u njemu ujediniše dobre strane našega patničkoga hrvatskoga naroda. Uvjeren sam, da je on od velike koristi po našu domovinu. Možda je mnogi zamah njegove desnice u borbi za prava naroda prešao granice onoga što je dopustljivo, a da se ne povredi javni poredak, možda se i ne slažem s politikom, koju on provodi, no da se uščuva svijest naroda, potreban je. Napokon on bi znao i promijeniti t. j. ublažiti svoj način borbe. Uobražujem sebi, da bi u mnogom poslušao napose mene.

Onako zamišljen odvrati otac svom sinu:

— Uzalud.

Sin se trže, ne povjerova i ne popusti.

— Držiš li, da će ga državna vlast lupiti? Mislim: barun Ivanich.

— Uvjeren sam o tome.

— Dobro. Ne mislim, da se ti eksponiraš za nj. Prepusti to meni, oče. Tek to te molim: svjetuj mi, koje korake da poduzmem? Ja znam, da ću opet doći u sukob s materom, ali moj je patriotizam veći i jači nego što ona misli. Pa, napokon, moja se mati mora s time sprijateljiti.

Sad se otac maknuo u naslanjaču. Gledajući bez prekida preda se opetovao je svom sinu:

— Uzalud.

— Možda nije. Konačno tu je čitava stranka, koja reprezentira velik dio hrvatskoga naroda.

— I tu se počinje tvoja bludnja.

— Ne razumijem.

— Držiš li, da će se vodstvo stranke bezuvjetno zauzeti za Malinića?

— Tà vodja ima u nj bezuvjetno povjerenje, — začudjeno će sin.

— Da, ali vodja je star, slab, boležljiv!

— Oče, ti znaš mnogo! — uznemireno prozbori sin.

— Više naslućujem nego što znam. Ne bih htio, da moje naslućivanje dodje u preveliku opreku s onim, što znači znati. Opazio sam nešto, nešto sam čuo —

— Pojmim, — sve mi ne ćeš i ne možeš reći. Možda da natukneš tek... Jedna riječ — jedan mig — putokaz —

Otac se zagledao u prekrasni sag, koji je resio pod sobe, i u one različite zavoje mnogih figura slijedeći neumorno njihov smjer. Ne odgovori umah. Kao da se nećkao izreći odlučnu riječ. Pa ipak, uozbiljivši se, reče:

— Srečić —!

I pogleda sina pronicavim pogledom.

— Srečić?! — raskolači oči sin.

Obojica zašutiše. Dok je otac s razumijevanjem mirnoga i nepristranoga gledaoca razmišljavao o borbi ljudskoj i ispraznosti njenoj, u sinu su s neobičnom snagom brzale misli. Sin je već znao, što mu je činiti. Neka ga je unutarnja žurba spopala i gonila naprijed. Ustane sa stolca i pristupi k ocu. Ali ga taj preteče. Reče mu posve mirno:

— Bojim se, bit će prekasno.

Sin se začudio miru i pronicavosti svoga oca. Stisnuvši mu čvrsto ruku, odvrati toplo:

— Hvala ti, oče.

S nijednom riječi ne htjede stari grof Sambolek da odvraća svoga sina od njegova nauma. Kakogod je bio uvjeren, da će jalov biti svaki njegov korak, pustio ga je, da sam steče iskustvo. To je jedina prava škola.

A taj Milan Malinić?

Uzalud je grof nastojao da ga pravo shvati. Čudaković je to, mišljaše grof, fantasta, nepopravljivi idealist, koji mora pasti. Što ga više tuče realnost, to joj se jače opire, to se većma približuje očaju. A u očaju svome —?!

Malinić mu je neobično simpatičan...

Medjutim je njegov sin izišao.

Ušavši u svoju sobu, dozove slugu te mu naloži, da iz ormara izvadi njegovo najstarije, već posve zaboravljeno odijelo. Kad se smračilo, obukao je to odijelo, i natuknuo na glavu neki stari lovački šešir. Opomenuvši svoga slugu, da o tom nikom ništa ne reče, odšuljao se na ulicu.

Tih je i miran gornji grad. Mrak se već spustio. Nigdje ni žive duše. Tek obilaze oružnici i redarstvenici. Jednolično ozvanjaju cestom njihovi koraci. Kadikad zabljesne u tami, uhvativši odnekale tračak svijetla, koji na pušku nataknuti bod, kao lutajuće svijetlo šaš-poljanom. Nebo je mutno. Zahladilo je. Kad je mladi grof prošao pokraj oružnika upraviše oni radoznalo svoje oštre poglede u nj. Jedan ga od njih prepoznao i na vojničku pozdravio.

Mladi se grof spustio Mesničkom ulicom u donji grad. I tu oružnici. — Gornji je grad zatvoren, — pomisli. Križajući Ilicu opazi mnoštvo ljudi u nekoj neobičnoj živahnosti. Žene i muškarci, elegantni i priprosti. Ali već se bližio jedan vod vojnika s nataknutim bodovima. Ispraznit će ulicu. Mladi grof pobrza Frankopanskom ulicom. Htio je na Sveučilišni trg. Ne pustiše ga. Tek izdaleka ga vidje zaposjednuta vojništvom, oružništvom i redarstvom. Lagani vjetrić kao da mu je donosio zadah mrtvaca. Mladom se grofu stislo srce. Stade i izdaleka se s prikrajka zagleda u onu polutamu. Činilo mu se, da ovdje vlada grobna tišina, a uistinu ozvanjahu trgom teški koraci. Zadubao se u misli i baš je posegnuo

rukom za šeširom da otkrije glavu, kadno k njemu pristupi jedan redarstvenik i upozori ga, da ne smije ovdje stajati. Mladi se grof prene i poslušavši redarstvenika polagano se udalji od toga mjesta. Potraži fijaker i naznači mu Milanovu adresu. Kad je stigao pred Milanov stan nadje kućna vrata zatvorena. Dugo je kucao dok se začuše koraci i vrata otvoriše. Bila je služavka.

— Gospodara nema kod kuće, — otpoče ona. — Starica spava, bolježljiva je. Djeca drijemaju.

— Malinić? — pita grof.

Služavka ga preplašeno pogleda. Da to nije tajni redarstvenik, pomisli.

— Nema ga. To jest zaključao se u svoju sobu. Ne pušta nikoga u sobu.

Izrekavši to naglo zatvori vrata i pobjegne.

Grofa je to prenerazilo. Bio je neodlučan. Bi li još jednom dozvao sluškinju i pokušao unići u Milanovu sobu? Tišina je svuda. Mladi grof zvoni. Nitko se više ne javlja.

Potišten krene opet ulicom. Znao je, da se mora vratiti kući ne obavivši ništa. Neke mu slutnje kazivahu, da je Milanova sudbina zapečaćena.

Idući ulicom sretao je malo ljudi. Ali je opazio, da pojedinci pa i rijetko posijane grupe čitaju pod plinskim svijetiljkama neke letke. Jedan je letak odbacio neki prolaznik. Grof podigne letak i pročita ga. Bio je upravljen protiv Milana.

Slutnje postaju izvjesnošću.

Grof je bio potresen. Odlučio je ostati na ulici, dok ne sazna što dalje.

IV

Oko četiri sata poslije podne toga dana ušao je Kecerich u uredovnu sobu Ivanichevu. Dvostruka se vrata za njim zatvoriše. Kecerich je ušao s odredjenom i izradjenom osnovom. Sve je tačno i dobro razmislio. U ruci mu je izvještaj o skupštini, što mu ga je uručio njegov sin.

Ivanich je očekivao svoga zamjenika. Ali mu je baš protivno pokazao; učinio se, kao da se zanima za neko pismo i kao da mu je Kecerich došao ponekuda nenadano i nepozvano.

— Ah vi, — reče opazivši ga pred sobom — što mi nosite novo?

— Excellentissime, ovo, što vam imam izvijestiti, vrlo je važno.

Kecerichu je posve jasno bilo držanje njegovoga pretpostavljenoga, vrhovnoga glavara zemlje. Posve je dobro znao, da taj spram njega ćuti nepovjerenje. Uvjeren je o tom, da bi ga Ivanich bio maknuo već prigodom svoga dolaska na čelo zemlje, da ga nije smatrao bezuvjetno nužnim. Ali da će Ivanich izrabiti prvu zgodu, da ga makne, o tom on nije sumnjao. Zato je bio u svakom pogledu vrlo oprezan. Glavnom je zadaćom svojom smatrao učvršćenje svoga položaja u vladinoj stranci. S toga su mu razloga bile u svakom slučaju mjerodavne želje narodnih zastupnika vladine stranke. Ispunjujući ih koliko jemogao stekao je velikih i odlučnih privrženika u stranci. Dakako, da je to Ivanich opažao i pokušavao omesti nastojanja Kecericheva. Ali je Kecerich često izdavao naloge i ne pitajući Ivanicha, a oslanjajući se baš na stranku. Da se Kecerich nadao postati njegovim nasljednikom, to je Ivanich znao. Kecerich je bio daleko bolji poznavalac političkih prilika od Ivanicha i bolji upravnik. Hoće li se vladina stranka održati prigodom skorih općih izbora, to je bilo težište čitave političke konste-

lacije. Kecerich je umio to pitanje vezati uz svoju osobu, kako je to dokazao padom Malinićevim. A to je pitanje bilo odlučno u stranci. To je pak znao Kecerich vješto izrabiti u Pešti i u Beču.

Imajući sve to pred očima, Kecerich je bio miran i sabran.

— Imam da vam izvijestim o tečaju današnje velike skupštine, — započne opet Kecerich.

— Supštine? Ah, da! Dakle?

— S potpunom jasnoćom izbiše danas tendencije državnog udara — odlučno će Kecerich podastirući Ivanichu izvještaj o skupštini.

Ivanich je nakon tih riječi Kecerichevih umah spoznao, da je stavljen pred važnu zadaću. Treba da bude na oprezu. Nije u prvom redu interes države, koji izazivlje njegovu opreznost, već osoba Kecericheva. Nepovjerenje spram njemu još je poraslo. Da ga Kecerich ne misli zaskočiti? I Ivanich se zadubao u izvještaj. Nakon pomnjivog višekratnog čitanja promrmlja:

— O tom nema sumnje!

Šuteći kratak čas, kao da o nečem misli, obrne se k Kecerichu pa će mu s nekom važnošću:

— Slušam vaše predloge.

Ivanich je u prvi čas o tom bio uvjeren, da treba u ovom slučaju željeznom rukom zamahnuti i udariti. Napose mu se činila vanredno podesnom ova zgoda, da uništi Milana Malinića. Mislio je, da i Kecerich mora biti istoga mnijenja.

— Ja vam predlažem, excellentissime, da se postupa s najvećom, dà, s bezobzirnom strogošću protiv krivaca.

— Slažem se, — odvrati Ivanich.

Čeka.

Kecerich nastavlja:

— A krivci su: čitava stranka, kojoj pripada Malinić! Predlažem: prijeki sud, raspust nekih organi-

zacija stranačkih, obustavu glavnoga glasila, uapšenje Malinića. Ovdje su odnosne pismene odredbe.

Kecerich stavi na pisaći stol svežanj spisa. Zašutio je. Sada on čeka, dašto, čeka naloge.

Ivanich se našao u nemaloj neprilici. Tà to su uistinu teške mjere. Ali on nije htio pokazati svoj nemir i nesigurnost. Zato je uzeo listati medju spisima te ih čitati. U sebi je pak ocjenjivao te mjere. Pitao je samoga sebe: što bi se moglo zbiti, ako te mjere ne odobri? A što onda, ako ih odobri? Ali je brzo prešao na to, da pitanje drukčije postavi: koju bi korist izvukao iz jedne ili druge situacije Kecerich. To nije mogao pravo da dokuči. Ne poprimi li te mjere, pa ako se te tendencije prošire, Kecerich je pokriven, a on — je pao. Poprimi li ih pa ako one izazovu veliku reakciju i ugroze mogućnost općih izbora, dakle ako izazovu obustavu ustava, on je i opet pao. A tko će onda uvesti mir i osigurati posjed stranke? Kecerich.

Ivanich postade neodlučan. I njega je najviše smetala odlučnost Kecericheva. U tren oka stvorio je odluku, da ga iz te odlučnosti izvuče na polje polovičnosti, a onda će s njime dalje raspravljati.

— Prijeki sud smatram suvišnim, — reče Ivanich.

Kecerichu je bilo posve po volji. To je nestrpljivo očekivao. Sad je mogao dalje raditi prema svojim osnovama.

— Ako, excellentissime, držite, da su te mjere preoštre —

— Što biste onda predložili? — zaskoči ga Ivanich.

Kecerich nije smio pokazati, da sam nije na čistu s onim, što on, kao odgovorni faktor, treba da predloži svomu pretpostavljenomu. Zato mu je odgovorio posve sabrano:

— Drugi je moj predlog, da se pogibeljne tendencije odstrane s jedne strane isključenjem pojedi-

naca, a s druge strane garancijama, da će stranka poći drugim putem.

— Vi preuzimate odgovornost za jedno i za drugo? — naglašuje Ivanich.

— Za jedno i za drugo — odgovara odlučno Kecerich.

Ivanich je razmišljao. Napokon u ovako važnom času odluka je teška. Ovakav dogadjaj, kao što je današnji, drma baršunastim stolicama. Ali ako bi on eventualno morao pasti, neka bar s njime zajedno padne i Kecerich.

— Mene napose zanima ono drugo. Kako biste vi to proveli? — zapita Kecericha.

— Za ono drugo molio bih nešto slobode u akciji. Posve konkretno ne bih još znao reći. Moguće je, da je to u svezi s onim prvim. Još ću večeras znati sve stalno. I tada ću doći k vama. Uostalom ne uspijem li, tada još uvijek preostaju energične mjere. Vi, excellentissime, vazda imate slobodne ruke. Nadam se, da ćete opet imati prilike uvidjeti, kako sam vam iskreno odan.

Ivanich je umah uočio, da je Kecerich pošao putem, koji krije u sebi mnogo opasnosti za Kecericha samoga. Prvi je put to, otkad su zajedno u uredu. Sad je eto zgoda, da ga dovede u stupicu i da ga se eventualno riješi. Bio je uvjeren, da će Kecericha nadmudriti i zavesti. Iznenada se osjeti vanredno jakim. Napadaj na Kecericha činio mu se sada posve neopasnim. Sve više je rasla u njemu nada, da se Kecerich zaletio i da će sebi skrhati vrat. Neka samo paktira s onima, koji su upriličili današnju skupštinu. Neka... Brzo prihvati riječ.

— Neka bude. Ali znajte! Ne uspijete li, pa se kompromitirate, ne tiče se ni stranke, a ni mene. Vi ste radili mimo moju punovlast, na svoju ruku. Tada ćete morati ostaviti vaše mjesto.

Kecerich ne odvrati ni jedne riječi. Nakloni se i izidje.

V

Iz svoje je uredske sobe barun Ivanich kratko vrijeme iza kako je izišao Kecerich, pošao u salon banske palače.

U salonu je njegova žena i njezina prijateljica grofica Sambolek. Sjede u kutu sučelice prozoru. Govore poluglasno i nemirno pogledavaju prozore. Kako nisu čule barunovih koraka, prepadoše se, kad se odjedared pojavio na pragu salona te tu stao. Gusti su zastori ispred prozora salona i nejako se svijetlo mutnoga dana teško provlači kroz njih u salon. Čim je kućedomačica prepoznala svoga muža, naglo je ustala, pohrlila mu ususret i onda ga zagrlila.

— Uplašila sam se — reče drhtavim glasom.

On se nasmiješio.

— Ti si nervozna — blago će potreptavši je po licu.

Uzeo ju za ruku i odveo k njenoj prijateljici.

— Zar ne — primijeti ova — koliku je nesreću izazvao taj Malinić!

Kućedomačina sleže s ramenima.

— Tä to je strašno! — opet će njegova žena uzrujano. — Tko zna, što će se još zbiti.

— Primiri se — odvrati njezin muž.

— Ah ne, ne — uleti mu ona u riječ. — Bojim se za tebe. Zar ne, da večeras ne ćeš izaći na šetnju? Ni sutra još. Ne ostavljaj me samu.

— Sind wir sicher? — nadoda grofica također uznemirena.

— Uvjeravam vas — barun će mirno — što je bilo, bilo je. U gradu je potpuni mir i red. Pobrinuli smo se za to. Uostalom je to i onako tek jedna upadica.

Barun se Ivanich ušetao salonom. U debelim se sagovima gube njegovi koraci.

Ugodna se toplina širi salonom. Duboki mir, koji vlada u ovoj palači, prija živcima. Ipak je zrak ovdje nekako težak.

Kućedomaćina je stao istiha fićukati. Htio bi, da ga žena i njena prijateljica vide posve mirna i sabrana. Dolikuje to pravome državniku. Neka one razaberu, kako lako shvaća današnji dogadjaj, kako mu pridaje malu važnost.

Pa ipak — hini on taj mir i nehaj.

Nije to bila tek upadica, taj današnji dogadjaj. Zna on to i osjeća. U tom se dogadjaju ispoljila ona negacija državnoga poretka, koja živi bez prekida u narodu. S tim se državnim poretkom narod nije sprijateljio. Kad se uzburka njegova duša i nezadovoljstvo poraste, provaljuje ta negacija silnom snagom. Potisnuta bude, no ne umire. Ovaj put je Malinić, prije je bio onaj drugi. Onda će se opet pojaviti onaj treći. Raskrinkani su ti veliki državnici, što su ih Beč i Pešta slali u Zagreb, da ukrote ovaj narod. Barun je Ivanich uvjeren, da te negacije nitko ne će iskorijeniti. Neslomljiva je težnja hrvatskoga naroda za slobodom.

Barun Ivanich sad razmišljava o svom položaju, o jakosti svojoj, o svom odnosu k državnicima monarkije. Kako će on još dugo imati vlast u rukama? Da, da, to je ono glavno, ono odlučno. Ivanich se ne da s banske stolice. Sjeća se riječi jednog svog znanca: više vrijedi prst vlasti, nego lakat zakona.

— Dakle, fortvuršteln — šapnu — To je geslo svih državnika u ovoj monarkiji.

Zabrinuto je promatrala kućedomaćica svoga muža. Kad je ustanovila, da je neumoran u šetnji i da uporno na nešto misli — ona ga zna — obrnula se k svojoj prijateljici pa će joj tiho:

— Ah da znaš, kako se nevoljko osjećam u ovoj zgradi. Već sam u više navrata pokušala sklonuti svoga muža, da ostavi ovo mjesto i da prepusti dru-

gima. Tä toliki se za to mjesto otimaju. Uzalud je i onako njegov trud i muka. Es lässt sich einfach hier nichts machen. Neka drugi pokušaju ukrotiti te buntovnike! Da vidimo!

I prijateljica se njezina pokunjila.

— Pravo veliš — reče.

Barun Ivanich se prenuo iz misli, stao je pa se uspravio. Okrenuo se gospodjama opet spreman da odgovara na njihova pitanja.

— Zar ne, — upita ga grofica — Malinić je svršio.

— O tom nema sumnje — odvrati on.

— Hvala bogu. Moj je sin izliječen.

— Misliš? — primijeti kućedomaćica.

I muž je njezin klimnuo glavom, ne vjerujući riječima grofičinima.

— O da — živo će ona, puna uvjerenja o vlastitim riječima — konačno on je ipak moja krv. Ovo s Malinićem bila je mladenačka zabluda. U interesu je zemlje, da Malinića što jače pritisnete. Jeste li ga već dali uapsiti?

— Još ne — odvrati barun.

— Što? Pobjeći će vam — uzvrpoljila se grofica.

Medjutim je ušao u sobu lakaj. Najavio je gospodju Budić.

— Was will die kleine von Dir? — izvjedljivo će grofica.

— Ne znam — odgovori kućedomaćica ponešto u čudu.

Budićka je ušla. Blijeda je. Uzrujanost se čita s njezina lica. U ruki joj neki papir. Pozdravivši brzo prisutne baci naglom kretnjom taj papir na stol.

— Čitajte — proiznese neobično važno.

— Što je to? — upita je kućedomaćica.

— Čitajte, velim —

Kućedomaćica i njezina prijateljica uzeše čitati. Bijaše to letak, upravljen protiv Malinića. Kad su dočitale, Budićka će:

— Dakle što velite?!

— Nisam sve razumjela — primijeti grofica.

— Jesam li imala pravo? — nastavi Budićka uzbudjeno ne osvrćući se na grofičinu primjedbu —

— Zar vam nisam onomadne rekla, da ta Radonićka i nije drugo nego konkubina onoga nesretnika? Evo vam dokaza, da je pod izlikom zaruka prosto uzdržavala svoga priležnika. Pfuj! Što će na to gospodja Rodich? I sad vas ja pitam: hoćemo li to uzeti na znanje? Ne će li ipak jednom to naše društvo dolično reagirati protiv ovakovoga skandala?

Doista je velika bila uzrujanost, koja je spopala tu malu gospodju. Neobičnom je snagom u njoj živjela misao: osvetiti se Ljubi. Jedino to je znamenovanje za nju imao današnji dogadjaj. Eto, ovaj će joj dan donijeti bar neku zadovoljštinu za sav pretrpljeni jad, za prevareni bračni život. Osjeća, da će današnjim danom nastati preokret u njezinom životu. Jutros je u nje bio Srečić. I on je zadojen željom za osvetom. Uvjeravao ju je o tom vatreno. I sad njih dvoje radi zajedničkim silama. Po njegovoj je uputi a sa posebnom zadaćom došla ovamo.

— Na, so was! — zgražala se grofica.

— Da vam pravo kažem, to ipak ne bih bila vjerovala — snebivala se kućedomaćica.

Na to će barun Ivanich zapitati posve nehajno Budićku:

— A odakle vam, madame, ovaj letak?

Mala se gospodja zarumenila. Bila je očito u neprilici. Bi li rekla istinu? Bi li spomenula Srečića? Predomisli se brzo pa odgovori:

— Ima ih na ulici sva sila.

Kućedomaćini nije izmakla njena snebljivost. Uzeo ju sad pozorno promatrati. Ha, Srečić — pomisli: — Da, on. Ljepušasta ta gospodja i Srečić u posljednje su doba nerazdruživi prijatelji. Prijatelji? On dit, Srečić će se zaručiti.

Barun Ivanich se zamisli. Odvrnu se od Budićke i opet se ušeta salonom. Na pamet mu padoše Kecerichevi predlozi. Da nijesu Kecerich i Srečić — ? Ha, u tom su osnove Kecericheve. Kako da se tome nije umah domislio? Obojica rade rukom o ruku. Dakle obojica protiv njega. Srečić je spretan. Uspije li — ?! Pa dobro. Ivanich će nastojati uspjeh izrabiti za sebe. Konačno — on je odgovoran za politiku u zemlji. Ivanich se smatra lukavijim od Kecericha. Svakako je korak Kecerichev opasan. Paktira s buntovnicima. Ma i jedna samo buntovna gesta bilo kojega pristaše radikalne stranke daje mu zgode, da Kecericha makne. A takovoga pristašu lako je naći, ustreba li. Pešta mora osuditi ovakovo šurovanje.

Ivanich se opet smiješi. Siguran je. Jakim se osjeća.

Grofica pak govori svojim prijateljicama:

— Čas je nadošao. Sad nam eto prilike. Ako ovu propustimo, ta će žena zauvijek ostati pobjednicom. Ne zaboravite i to, da je naš postupak protiv nje upravo naša patriotska dužnost. Pogodimo li temeljito, pogodili smo i buntovnika Malinića.

— Tako je! — kliknu žestoko Budićka.

— Zato ja predlažem — nastavi grofica — da zaključimo protiv nje potpuni društveni bojkot te da ga energično organiziramo i provedemo.

— Ja sam sporazumna — opet će Budićka — pa vam se stavljam na dispoziciju.

— Mi ti dajemo plein pouvoir — grofica će.

Na to prihvati riječ kućedomaćica, koja je medjutim potiho razgovarala sa svojim mužem.

— Potpunoma se slažem s vama. Nego dopustite da ja započnem s akcijom protiv te žene. Predsjednica sam gospojinskoga kluba, pa ću sutra već sazvati sjednicu odbora i tražiti da se iz kluba isključi. A to će biti mig (— ponekuda službeni —), za neke one gospodje, koje još opće s njome te je primaju u svojim salonima. Uvjeravam vas, uspjeh ne će izostati.

— Sehr gut! — povladjivala joj grofica. — Nego, halt! Radonićka je članica Marijine kongregacije. Posljednjih je dviju godina ne vidim na sastancima ni u crkvi uopće. Formalno nije istupila iz kongregacije. Reći ću patru Eusebiju, da je, kao nedostojnu osobu, isključimo.

— Ova ti vrijedi — oduševljavala se Budićka. — A ja ću još večeras posjetiti gospodju Rodich te joj saopćiti naš zaključak. Upozorit ću — ona je slaba — na posljedice, ne pridruži li se nama.

Mrak se duboki uhvatio sobe. Lakaj je napokon od svoje volje ušao u salon da zapali svijeće na svijećnjacima.

Urotnice se zgledaše. Lica su im upaljena, a oči im gore.

U taj se čas Ivanich udaljio iz salona da se vrati u svoju uredsku sobu.

VI

U isto vrijeme po prilici, kad je Kecerich ušao u uredsku sobu Ivanichevu, uvukao se Srečić tako te ga nitko nije opazio, u uredsku sobu Kecerichevu.

Srečić je sam.

Čeka.

Miran je i spreman.

Zna, da je današnji dan odlučan po njegov daljni život. Ali u njemu je toliko samosvijesti, te se on toga ne plaši. Štogod mu taj dan donio, on prima. I

ako je na sve spreman, ipak vjeruje u sebe. A kako voli taj čas! U njega treba staviti vrhunac svojih sila, svu nategu svoje volje. Taj čas znači snažnu borbu, a on voli borbu. Voli jak naglasak, krepak udarac, posvemašnji poraz, baš kao i posvemašnju pobjedu.

Zamišljen je.

Još jednom ponavlja i opetuje u sebi sve moguće posljedice današnje skupštine i budućega razgovora s Kecerichem.

Još ne zna...

U Kecerichevoj je sobi zavladala tmina. Soba je mračna, oniska, nevelika. Mir se stere svuda. Markov je trg prazan, kuća vladina prazna, tek jedan je povjerljivi podvornik u njoj. Ovdje, gdje se kroji sudbina pojedinaca, mase, kao da ne odjekuju njihove molbe, vapaji, prijetnje. Nečujno prolazi život sumračjem i pustoši ovoga trga. Tek kao da se sjene, neke sumorne sjene vuku kao ukaze trgom, nemirne i drhtave i plahe, pa se na glas zvona, koji odbija sate, iznenada izgube uplašene. A u tom glasu zvona kao da sada odjekuju vijekovi i stoljeća; iz njega prodire jedan samo glas, koji se javlja u velikim vremenskim razmacima, stalan i nepromjenljiv, tvrd i neumoljiv, veleban i uznosit; glas o odmazdi i pravednosti. Pred tim bježe te sjene kao lake i prolazne pojave.

Neka mala tjeskoba oživi u grudima Srečićevima. Ali to je samo časovita pojava. Tà što su životi i zdravlje običnih ljudi, jednodnevnih mušica, kad se radi o tom, da jedna nova, snažna, neraskidljiva i neslomljiva volja zavlada nad masom, koja želi i koja treba vodju! Tako mora da bude! Tko to ne shvaća, neka bježi u samoću.

Srečić bulji kroz prozor na Markov trg. Gotovo tačno razbira, kako mrak dolazi na trg i na kuće, u

naslagama sve to tamnijim i tamnijim. Svjetiljke još nijesu zapaljene. Kako Srečić neprestano gleda na trg, pričinja mu se i prividja, da kroz tminu kadikad prodiru ljudske prikaze, da se približuju k zgradi, u kojoj je on, da pružaju ruke, da prijete i da proklinju... Oči im gore kao dvije žive žeravice, ruke plamte kao dva žarka plamena. Srečić se lecne, nagne glavu, da bolje vidi — — Ali ne! ta to su tajni i javni redarstvenici te oružnici — — —

U taj se čas začuše koraci.

Srečić ustane. Stolac zaškripi. Tišina se prekinula. Dogadjaji se redaju, život se nastavlja.

Ivanušić, pomisli Srečić. Dolazi istom sada, s tminom. Srce mu poskoči u grudima. Davno, davno već nije bilo tako. Srečić sluti — — —

Ivanušić je ušao u sobu.

Duboko je uzbudjen, usopljen, vidi se, da je hitao i brzao. Lice mu je blijedo. Srečić to razbire premda je tmina. Ili mu se tako čini? Tä ono je glasnik smrti...

Ivanušić priča. Istiha, isprekidano, isprebacano, bez reda. Jedno neprestano naglasuje i pri tome mu se zatvaraju oči, dršću laloke, klecaju koljena, cvokoću zubi. Njegovc lice postaje bljedje, oči upadaju u očnice, usta se tek napola otvaraju, pomodrena i posušena. Iz njih kao da se cijedi krv, polako, nevoljko, zgušćuje se i raste, krklja i kipi i klokoće, ne crvena, ne, neka modra, zelena, ljubičasta, odurna i ogavna — — — Ne — — ne —! To je djelo mašte Srečićeve. — Smrt — — Smrt — —!

Ivanušiću umire glas — —

Mrtvih sedmorica — — Ranjenih trinaestorica.

Srečić sluša.

— Znam — reče suho.

Onda šuti — —

Razmišlja, računa, odredjuje i važe. Tako i tako a zatim — —

Prikučuje se Ivanušiću poput hijene, hvata ga za ruku. Ivanušićeva je ruka hladna, dä, ledena, kao u mrtvaca. Srečićeva je topla, vruća. Srečić stište Ivanušićevu ruku, a ona kao da se koči. Srečić govori jasnim, nametljivim, snažnim glasom, a Ivanušić strepi. Srečić je nebojša, Ivanušić kukavica. Srečić zapovijeda, Ivanušić sluša.

— Za jedan i po sata dovedite vaše ljude pred njezinu kuću. Treba da viču, da prijete, da se pokažu spremnima provaliti u kuću. Ja ću biti tamo.

Pred očima Ivanušićevima blisiću zlatni dukati, prodirući ovu tminu, unoseći jedino svijetlo ovamo. To svijetlo hvataju brzo, gutaju žedno, prihvaćaju zahvalno oči Ivanušićeve, videći u njima jedino i potpuno spasenje dúše, umirenje uzburkane savjesti, podignuće smalaksalih živaca.

Ivanušić brza da ispuni nalog svoga gospodara.

Umah iza kako je otišao Ivanušić, ušao je u sobu Kecerich.

Pošao je ravno k svom pisaćem stolu, sjeo uza stol i otvorio električno svijetlo.

Srečić se ne maknu.

Kad je zasjalo svijetlo, ugledaše se Srečić i Kecerich licem u lice. Lice Kecerichevo odaje neslomljivu mirnoću. Srečić to opaža, sluti i zašto. I on se sprema, da bude odlučan.

Kecerich još šuti. U ušima njegovim zvuče one značajne i sudbonosne riječi glavara zemlje.

Kecerich započne jakim i odlučnim glasom:

— Vaša je stranka pošla niz strminu. Zaigrala je vrzino kolo. Igra je to opasna, sudbonosna za stranku.

Srečić shvaća. Kecerich se smatra jačim. Bit će bezobziran. Udarit će smjelo. Kecerich će staviti na kocku sve, da postigne svoj cilj. Srečić se ne smije pokazati slabim. Treba i da Kecerich to osjeti i da se

uvjeri, kako da je Srečić spreman primiti izazov, te staviti na kocku sav svoj politički ugled.

Srečić odgovori:

— Priznajem, da je narod ogorčen, da su strasti raspaljene —

Ali Kecerich ne da. Pogleda Srečiću otvoreno u oči, i umah odvrati presjekavši mu riječ:

— Vaša stranka i narod nije jedno isto! To mi ne možemo i ne ćemo priznati.

Neobična odlučnost, koja je zvonila u ovome glasu i u riječima Kecerichevima, ne izmače Srečiću. Kad je baš htio, da promisli, kako bi daleko smio poći u svom odgovoru, preseneti ga Kecherich:

— Čitajte! To je govor Milana Malinića. Čitajte pozorno! Ostalo i onako znate.

Srečić čita. Slutio je, da će Milan tako govoriti. Ali Srečić se ne da smesti. Ne radi se sad o govoru Milanovu. Treba pogoditi, što Kecerich namjerava, što traži. Na to Srečić misli.

Kecerich navaljuje:

— Danas imam svu vlast u svojim rukama. Znam, što od mene traže državni interesi. Spoznajem svoju veliku dužnost nesamo kao odgovorni faktor već i kao lojalni gradjanin. Tendencije, koje se razabiru iz djelovanja vaše stranke, pogubne su za opstanak države. Ja vam izjavljam, da ću te tendencije potpuno ugušiti i istrijebiti. Uvjeravam vas, da me pri tom ne će priječiti nikakav obzir. Ja ću udariti na vašu stranku, ja ću je uništiti. Ovdje je uhidbeni nalog za Milana Malinića i još za neke vidjenije pristaše stranke, ovdje nalog za obustavu glasila i raspust nekih organizacija stranke — — —

Mirno pokazuje Kecerich na spise, što ih je donio sa sobom.

Srečić ga je brzo shvatio. Provedba svega toga, čime prijeti Kecerich, nož je dvosjek: Kecericha može iznijeti na prvo mjesto u zemlji a opet ga može

zauvijek baciti u zaborav. Nema sumnje, Kecerich je sebi toga svijestan. A na tom će sad graditi Srečić.

— Razumijem, presvijetli. Odobravam vašu zabrinutost za više interese. Nikada se nijesam slagao s tendencijama, koje vi nazivate pogubnima. Ali da li je baš nužno ove tendencije odstraniti na ovaj način kako ga vi, presvijetli, odabraste? Moje je najdublje uvjerenje, da ti porivi nijesu jošte posvema zahvatili srce naroda. Oni su regbi tek na površini. Ja znam još jedan drugi način — drugi —

— Ne zaboravljajte, da nam se ova zgodna prilika uništiti svoga ljutoga protivnika ne će tako brzo pružiti.

— Da je propustite na laku ruku?! Ne, to vi ne ćete učiniti. Ali me izvolite saslušati. Ja ću vam govoriti otvoreno, muževno. Ako ja preuzmem vodstvo stranke, pa ako stranka desavuira Malinića i njegove uže pristaše — jeste li tada voljni obustaviti izvršenje svojih naloga?!

Kecerich zna: došao je čas odluke. Ili — ili! Na pragu je svoga životnoga cilja. Ali tako i Srečić. I zato su obojica još ponešto nepovjerljivi. I zato obojicu iznenadi laka neka uzrujanost. Srečić je odlučniji, smjeliji, otvoreniji. On će da zakorači odlučnim korakom.

— Presvijetli, nudjam vam trajni savez — —

— S vašom strankom?!

— Ne — s mojom osobom!

— S budućim vodjom stranke?!

Obojica misle, no misli ne izriču. Oni već plivaju jednom strujom. I ona ih nosi sve i protiv njihove volje.

— Je li to sve? — zapita Kecerich.

— I nije. Što zahtijevate od mene?

— Reći ću vam ukratko: radikalnu opoziciju kad mi treba, popustljivu, kad mi ona ne treba.

*

— Prema dolje radikalac teoretičar, prema gore oportunista praktičar!

— Još više!

— Ja znam još i više!

Kecerich je zadovoljan toliko, te sam pravo ne vjeruje, da se tako brzo postizava životni cilj. I pod dojmom toga reče kao rasijano:

— Kako ćete vi to prevesti?

— O tom će vas, illustrissime, obavijestiti moj uspjeh.

Kecerich još jednom podigne glavu i reče jasno i odlučno:

— Još jedno — izvolite to imati pred očima! Za druge, koji bi se možda za to zanimali ili, bolje reći, morali zanimati, ne uspije li — vrijedi to: vi ste mi se ponudili, a ja sam vašu ponudu odbio.

Srečić se nasmiješi.

U ovaj se čas on smatra jačim i višim od Kecericha, i samosvjesnijim. U ovaj čas mu je u srcu proklijalo neko omalovaženje prema Kecerichu. I pomisli: toga ću ja politički preživjeti.

Ali vrijeme brza. Bitka se tek otpočela. Srečić se žuri, vraški žuri. Ustane, pruži ruku Kecerichu.

— Do vidova, illustrissime!

— Čekam vaš uspjeh — odvraća Kecerich prihvaćajući ruku Srečićevu — Samo tada — do vidova!

Srečiću kao da je bilo nešto na jeziku. Ali ne izreče. Osnove ga zovu... Život u njemu ključa i vri.

Na Markovom se trgu sreo s Budićkom, koja je upravo ostavila bansku palaču. Izmijeniše tek nekoliko riječi. Srečić se brzo oprosti od nje.

VII

Nemirno prolazi Ljuba svojim sobama. Dan se primiče kraju, a Milana nema. Obećao je, da će odmah poslije skupštine doći k njoj. Sobarica joj je rekla, da je skupština bila burna. Što je s Milanom? Strah časomice hvata Ljubu.

Čuju se koraci, na hodniku.

Ona stane. Zagušujući dah sluša.

To su koraci muškarca. Ali Milan tako ne koraca. Ili ipak možda; možda je današnji dogadjaj promijenio držanje njegovo, valjda se žuri, on brza.

Ali sad se čuje glas. Muškarac neki govori sa sobaricom. Njoj se taj glas čini nepoznat. To ju smeta, razdražuje, ali ona ne dospijeva, da se snadje i na što odluči. Vrata se otvoriše. Ona ga umah prepozna, premda je u sobi bilo tek malo pridušena svijetla.

Dah joj zastade.

Srečić? K njoj? U ovo doba!

On se klanja. Lice mu je izmučeno, žuto-blijedo. Oči nemirno sjaju.

Ona se čudi, pita ga držanjem svojim. Nudi mu da sjedne.

On ne odgovara. Sjeda.

Oboje kao da očekuju znameniti čas.

Svakako treba on da počne, pomisli ona. On treba da se ispriča, da je umoli za oproštenje, da je uvjeri, da će samo kratak čas zloupotrebiti njezinu strpljivost.

— Milostiva gospodjo —

Otpočeo je. Dignuo je oči svoje prema njoj. Taj je pogled miran, tvrd, gotovo ukočen. I glas njegov zvuči hladno, oporo, odlučno. Svoje je ruke skupio na krilu i drži ih nepomično.

Iz njegova držanja proviruje spremnost na navalu. Ona to opaža. Ali ona nije kadra, da potpuno

steče svoj mir, da nasluti, što će se kriti iza prvih njegovih riječi, s koje će strane pokušati navaliti.

— Dolazim u malo nezgodno vrijeme Nisam ni pitao, da li ste me voljni primiti. Provalio sam tako reći u vašu kuću. Molim, prostite mi to.

Njegova samooptužba u isti joj je čas godila i opet ju razdražila. Morao je to pročitati s njena lica, jer, ne čekajući njezin odgovor, umah nastavi:

— Ali ono, zbog čega sam ja morao doći k vama, važno je —

Njenom glavom projuri misao: Milan! I prije nego što je sebi mogla da postavi pitanje, koje bi znamenovanje mogao imati dolazak Srečićev u njezin dom, izlanu:

— Milan?!

— On —!

Ona se uzruja. Kako joj se pričinilo, da se Srečić, potvrdjujući njezino pitanje, ponio donekle izazovno, poveseli se i zbog toga, što mu je predusrela sa svojim pitanjem i što joj se iznenada pružila prilika, da ga ošine.

— On i vi?! — reče tobože u čudu, nasmjehnuvši se posprdno. Srečić shvati. Mahnu rukom kao da moli oproštenje. Onda se i na njegovim usnama pojavi osmijak, ovaj put uistinu izazovan.

— Ne razumijem! — ona će resko.

— Molim za oproštenje. Bit ću jasniji.

Njeno srce zalupa.

— Ah! —

— Vi znate, što se zbilo.

Ljuba ustade teško dišući.

Jedan čas oboje zašuti. Ona gleda njega: u tom ga pogledu pozivlje, da zbori, zapovijeda mu, viče, moli ga i zaklinje. On gleda preda se: predomišlja se, ocjenjuje čas za navalu, odabire riječi, važe ih. On, da, on je miran.

— Malinićeva sudbina, — reče i ustade.

I opet je zašutio.

— Ha — osmjehnu se ona zlobno — ta vaša zabrinutost za njegovu sudbinu! I ta vas je dovela k meni?

— Zabrinutost?! Za njega?! Pa ipak je tako. Da, uistinu, tako je!

Naglašujući svaku riječ diskretnim naglaskom nastavlja inače posve miran.

— Čemu da ja vama to razlažem?! Meni je reći činjenice, a do vas je da prosudite, kako treba ja da radim, a onda kako vi —

U njoj se porodi neprijateljski osjećaj spram Srečića. Često se u njoj i prije javljao takav osjećaj, ali nikada još s tolikom snagom. Ktome pridodje nešto, dosele njoj nepoznato: neka bojazan od toga čovjeka i njegovih potajnih osnova. Ona ga sad odjedared vidi lukava, oprezna i opasna. I ona će sad da se brani.

— Ja vas slušam, — reče izazovno podignuvši ponosno glavu i uprijevši pogled u njega.

I on digne svoje oči prema njoj. Njegov je pogled zadržao mir i tvrdoću. Tako i njegov glas.

— Malinić je govorio —

— Znam!

— Ali on je govorio mnogo i žestoko —

— On zna, što je morao reći.

— Zna. Dakle tako je morao govoriti, osjećao je to. Žestinu, snagu, otpornost, koja je prodirala iz njegovih riječi, osjetili su ostali. On je to vidio, i onda su ga valjda oni izazvali, povukli ga sobom. Nasta buka, sukob, buna. Oružništvo — — — Krv — — Smrt — Dà, vi to znate!

— Milan! — kriknu ona.

— Živ je i još na slobodi!

Ona odahnu. Ali umah se ponovo uznemiri, pogleda ga pozornije i opetova njegove riječi:

— Na slobodi?!

— Držim tako — Jest — Bit će —

Muk.

On se grčevito hvatao za svoj mir. Ona za mir više nije znala, kao da ga uopće nikada nije poznavala. Razdraženo mu dobaci:

— Vi me izazivljete!

Srečić se lako nakloni hoteći time pokazati, da je spreman priznati njezin zahtjev za ispričanje. Ali nastavi:

— Bude li zatvoren i osudjen —

— Neka! Trpjet će za svoje ideje. Trpjeli su i drugi. On i treba da bude mučenik svojih misli. Ja ću trpjeti s njime, — odlučno odvrati ona, a ustinu ju je obilazila teška bojazan.

— I vi, milostivna gospodjo. Ne samo vi, već i drugi —

— Pa i drugi!

— Da, čitava stranka. Jer ovu zgodu, da ih rastjera —

— Vas —

— Da nas rastjera, ovu prekrasnu zgodu, koja se ne će opet ili bar ne tako skoro pružiti, ne će propustiti, ne će, oni, koji to ne smiju da propuste.

— I vi to znate?

— Jamčim riječju svojom!

— Vi imate dakle vezâ s onima —

— Onaj, koji se bavi politikom, treba da bude valjano informiran —

— Pa neka trpe i sumislioci, suborioci.

— Hoće li htjeti?

Ona se osupnu.

— Već na samoj se skupštini našlo vrlo mnogo njih, koji se staviše u opreku s Milanom.

Ona se čudi. Vidi se, ne vjeruje. Zato umah doda Srečić:

— Evo i zašto —

Podjedno joj pruži dva letka.

Ona ih primi, prinese k svijetlu, pa kad ih pročita, zadršće i problijedi, istisnu:

— Infamija — — — !

I sad opazi, da je navala izvedena, osjeti njenu jačinu, upozna svoju nespremnost, da je odbije. Zaskočio ju je, prevario, jači je od nje. Ali se ona ne predaje, premda je izdaje vlastita njena slaboća.

— Tko će to vjerovati?

— Ima ih. Najprije neki, onda mnogi, napokon velika većina. Dostaje, da je samo jedan maleni dio od onoga, zbog čega se on objedjuje, istinit. Masa ne pita mnogo i ne voli da luči. Bit će ih, koji će to htjeti i umjeti vješto izrabiti i senzacija, otkriće je jednoga velikoga skandala postignuto. Napokon ne će posljednji u toj raboti biti oni članovi stranke, koji se s Milanom otimaju za vodstvo. A vodja, starac? Tko zna, što će oni tražiti kao žrtvu, da poštede samu stranku?! Već se govori o isključenju Milanovu iz stranke — — Tko zna. No jedno stoji: danas je bila odlučna bitka. Milan ju je izgubio. Posljedak njegova rada danas je javno i konačno ustanovljen: on je stranku doveo na rub propasti. Za njega vrijedi jedna samo istina: uništeno je sve, preostalo nije ništa!

Sve jasniji i potpuniji, sve snažniji ukaza joj se udarac, koji ju je zadesio. Grozna se slika stvori pred njom: uništenje Milana. Grozna se prijetnja zavitla pred njenim očima: uništenje njene ljubavi. Strava se zarije u njeno srce, potrese ju svu, i ote joj posljednji tračak otpornosti. Sada jače i izrazitije iskoči pred nju on, Srečić, koji je izveo taj udarac. Ona isceri zube, stisnu oči i dobacivši mu pogled pun prezira, gotovo mržnje, reče hrapavim glasom:

— I vi ste u svem tom nevini?

— Ne, — odlučno kliknu on — ne, ja nisam nevin!

— Vi mi se gadite, ja vas prezirem — huknu ona sva blijeda, drščući tijelom, prostrijelivši ga očima. — Što želite od mene?

On osta nepomičan, gledajući je mirno. Zatim prekriži ruke, pa će mirnim ali jakim glasom:

— Došao je čas. Nas dvoje treba da raščistimo, što medju nama postoji. Napokon! Ja sam spreman. Vi hoćete, ja počinjem. Nekoč, da nekoč — kao da je davno tome — htio sam vas za sebe, da se s vama u zajednici borim za svoje ciljeve. Vi ste me odbili; odabrali ste njega! Ali ja života nisam htio a ni umio da zaniječem. To je moja sreća. Prazninu, koju očutih u svojoj duši, ispunih drugim nečim. Ja bih vas bio ostavio po strani. Vas, da — vi za mene niste više imali vrijednosti. Ali vi ste mi — hotice ili možda nehotice — opet došli u susret, da križate moje osnove. Vi s njim ili on s vama, kako vam drago. Ja sam bio primoran prihvatiti vaš izazov, sukob, koji se bližio. Vidite li, koliko sam iskren. Borbu sam započeo, bacio se u nju svom snagom svoje volje, svoga znanja. Htio sam, morao sam satrti vas ili njega. Odabrao sam njega u prvom redu. Njegov je potpuni poraz za mene veći dobitak od vašega potpunoga poraza. Danas — sve su niti u mojim rukama; nemoguće je oteti mi njih. Danas ja odlučujem, hoće li Malinić živjeti dalje kao pošten pobjedjenik ili kao ožigosani izopćenik! U svakom je slučaju današnji dan moj!

Kao divlja se zvijer Ljuba savijala pod udarcima njegovih riječi, ne mogući se oteti njihovom dohvatu. One joj uzrokovahu bol, koja joj razdiraše srce, pritiskivaše mozak, otimaše dah. Hvata se za glavu, onda povrh srca, razbacuje, lomi ruke, zatim koraca lijevo, desno, zvjerajući očima po sobi. Kadgod ga zahvati pogledom, kao da bi ga presjekla. Onda stišće zube i opet ih otvara tražeći daha; konačno klone poražena i skršena.

Ali onda ustaje, uspravlja se, diže glavu. Duboki ju je mir tajinstvenom snagom obuzeo. Ona sad stoji nepomično spuštenih ruku, nekud kao u neki jasni cilj ustremljena pogleda.

— Ja sam spremna — —

A on:

— Spremni ste? Na što? Da živite dalje uz njega? A kada? Nakon godinâ tamnovanja. Pa onda da mu pomognete podnositi propast i sramotu? Je li to moguće? Vi se još nadate zajedničkome životu? Kakvome? Pa koja korist od vaše samilosti i tješenja? Zar će mu to olakšati njegovu sudbinu? Ili ga to spasti? Poslušajte mene. Ja mu mogu pomoći. Ja sam voljan popustiti u svem, što više ne uvjetuje moju pobjedu. Ostaviti mu slobodu, osujetiti osudu, isposlovati mu lijep istup iz stranke. Konačno on se čelično borio. Ali ja to ne mogu učiniti, dok ste vi uz njega. Ne mogu. A i ne ću. Konačno pobjeditelj i smije da stavi neki uvjet — —

Uto se začu buka i vika ispred kuće Ljubine. Služinčad se strčala uplašena. Učestaše pogrdni poklici i prijetnje. Ona problijedi još jače.

— Čuste li ih? — uzdignutim glasom reče Srečić. — To su nesmiljeni slijepi sudije. To su jedni. A oni drugi rote se tamo i zaključuju vaš društveni bojkot.

— Ja da ga ostavim u njegovom najtežem i najgorčem času? — kliknu ona.

Buka je za čas prestala, da se onda ponovi uvećanom snagom. Za čas su bili razbijeni svi prozori na Ljubinoj kući. Tik pokraj glave Ljubine proletio je oveliki kamen. Ona ne uzmaknu.

— Njega mi ostavite, njega, čovjeka, Milana! Skinite s njega ruho, kojim se vi htjedoste zaodjenuti, razderite ga i pogazite. Tâ šta je meni do vaše borbe, vaših ciljeva, vaše slave, stranke, genija — sve to vam poklanjam. Ali mi ostavite njegovo srce, ljubav nje-

govu. Ta vam ne smeta da budete prvi medju svim ovima! Ostavite mi tu, za vas bezvrijednu ljubav, a uzemite sve drugo! Zar ne vidite, da se ja ljubavi njegove ne mogu, ne ću odreći? Ne mogu! Čujete li? Razumijete! On je moj, on, čovjek, čovjek, kojega vi ne htjedoste upoznati. Upoznajte ga sada, kad vam Milan i onako više nije opasan. Upoznajte ljubav. Ja kličem njoj, ja se hvatam za nju, ja, eto, pa ostala jedina medju vam borcima za velike ideje! Ja — ja — kličem njoj pred čitavim svijetom, javno, glasno, — pa makar me svi pogrdili i popljuvali. Čujete li, što kliče duša moja. Ljubim ga, ljubim — ljubim —

Ona je vikala iza glasa, dok je glas ne ostavi. Tada izbijahu iz njenih grudi tek neki hroptaji. Raskolačenih očiju, zgrčenih prstiju, izobličena lica buljila je u Srečića sva otrovana očajem.

Buka se stišala. Valjada je nadošlo redarstvo.

Srečić umah nastavi odlučno naglasujući svoje riječi.

— Sve je to, vaš zahtjev, vaše držanje samo tako shvatljivo, što vi ne možete ili ne ćete da potpuno uočite svoj položaj, istinu svoga dosadanjega života. A ta je: uzrok njegovoga poraza, a moje pobjede, vi ste! Možda se ne osjećate krivom? To ne odlučuje, ne može da promijeni njegova poraza. Vaša blizina ne vraća mu više sreću, jer baš uz njega spoznaja svega toga biva jasnijom i većom. Eto sudbine vaše! Pokorite se njoj! I to je velika crta! Svakako veća, nego ovaj smiješni, nedostojni a posve nemoćni otpor protiv sudbine, nastavak zajedničkog živovanja. Ostajte veliki, i ispunite svoju — ako hoćete — posljednju dužnost.

— Ne — ne — ne — nikada — Ubijte me — Nikada — hroptaše ona.

— Nikada? — planu Srečić. Tada se maši u džep, izvadi iz njega svežanj pisama, dignu ih u zrak i reče:

— Poznajete li vi ta srašna pisma?! A sad znajte: vi Milana ni kao čovjeka niste dostojni.

Ona se prestravi. Problijedi i zakoračivši do Srečića pogleda pisma i huknu:

— Budić —

Stanka.

Pritisne vjedje na oči tako snažno te joj se pričinilo, da joj oči pomalo upadaju u očnice sve dublje. Bol se ujela u crte njena lica i reže njima kao da urezuje vječne crte. Stisla je zube, stisla usne, da nikada više kroz njih ne prodje riječ topline. Bljedilo se još jače razlijeva licem njenim, pričinja se, da ga miluje i gladi bijela ruka nevidljivog nekog ledenog bića, koja ga eto pokriva samrtničkim bijelim velom. Grudi su se smirile, kao da je srce u njima stalo, ruke se ukočile, kao da nikada više ne će nikome donijeti sreće. Zanijemila je.

Srečić je znao, da ona sada više ne može ništa reći.

— Idite večeras, odmah. Ja to tražim. Moja vas kola čekaju u Mesničkoj ulici. Kunem vam se — nikada ne će Milan čitati ovih pisama.

Ona zakrili rukama oči.

Polagano se udalji Srečić iz njene kuće. —

Tek kad Srečića više ne bijaše, skine ona ruke s očiju.

Nato zakorači drhćućim klecavim nogama u svoju sobu. Zaokružila je njome pogledom, izljubila ju svojim očima, udahnula i upila još jednom punim grudima sve milje, sav čar, sve strasno čeznuće, što joj ga donijela ova sobica. Još jednom se za to prihvatila, otimljući se, ne mogući se otkinuti od toga, što će da nestane zauvijek. Držat će se te sreće svoga života grčevitom snagom, pa neka pršti krv kroz raskinute nokte, kroz progrižene usne!

Ali snage nestaje, srce popušta. Kad je htjela da prekorači prag svoje sobe, da je opet ostavi, spopade je potpuna slaboća. Moćna se drhtavica proli cijelim tijelom mjezinim, ona zajeca, zastenje, zahropće. Krik — i ona klone kao svenula ruža, kao zapala zvijezda, kao tamni zastor, što se spustio nad proljećem života.

VIII

Brzo je današnji dogadjaj skupio članove izvršnoga odbora u kući vodje stranke.

Uzbudjeni, živo su raspravljali o onome, što se zbilo. Ni jedan od njih nije bio načistu, što treba da se učini.

Vodja još ne zna. Trebalo bi mu saopćiti. Oni ne znaju, tko da to učini. Činilo im se, da za to treba posebne spreme i okretnosti i da o tom mnogo ovisi.

Srečića još nema. Kasno je već veče. Svi dobro znadu, da je nadošao odlučni i sudbonosni čas za stranku, i već zato ne bi stvorili bez njega nikakav zaključak.

Oni ustinu čekaju njega.

Nema ni Milana.

— Zacijelo su ga već uapsili — reče Sučić Petriniću.

— Bit će tako — odvrati taj rastreseno.

Najsabraniji je Sučić. Potpuno je uvjeren o tome, da će Srečić riješiti, što oni ne umiju da riješe. Pa on se i ne žaca upozoriti na njega. Pita često:

— Gdje je Srečić? Zar ga još nema?

Na njegovo pitanje nadovezuje kadikad jedino Petrinić:

— Da, gdje je on?

Ali dok drugi svojom šutnjom potvrdjuju svoje čekanje, Petrinić svojim riječima hoće da prikrije ono, što se sada odigravalo u njegovoj unutarnjosti. Posve je dobro uočio važnost ovoga časa za budućnost

ne samo stranke već i svoju. Današnji će dan donijeti rješenje pitanja, tko će preuzeti vodstvo stranke. S Milanom se više ne računa. Ali tu je Srečić! Petrinić je stvorio osnovu: neka prvi pokuša Srečić, neka otkrije svoje oružje. Svega, što se može zbiti, ipak ne predvidja Srečić. Ne će potpuno uspjeti. A onda će on, Petrinić, koji je bio posljednji, stupiti na poprište.

Medjutim se stao javljati Gjuranić. Često upozoruje na to, da valja postupati vrlo oprezno, jer da je vodja slab i bolešljiv. Navodi i riječi liječnikove.

Vodja sjedi sam u svojoj sobi i čeka Milana. Obećao mu je Milan, da će iza svršetka skupštine doći do nj, te ga obavijestiti o svemu. No vodja ne zna, da su članovi izvršnoga odbora na okupu pod njegovim krovom.

Napokon je došao Srečić.

Svi upraviše svoje poglede u nj. A kad ga vidješe posve mirna, začudiše se i zasuše ga pitanjima:

— Zar ne znate? Nijeste li čuli? Jesu li vam sve rekli?!

— Znam. Čuo sam. Znam sve.

— No, pa? — Gjuranić će.

— Čekasmo vas — doda Sučić.

Srečić ga pogleda oduljim pogledom. Onda reče:

— Premda sam bolešljiv, evo me ipak tu!

— Vaše mnijenje? — pita Gjuranić.

Srečić sleže s ramenima.

— Jeste li govorili s vodjom? — reče gotovo posve nehajno.

— Nismo — prihvati Sučić — to je vrlo škakljiva stvar.

— Zar Milan nije bio ovdje?

Ovo je Srečića najviše zanimalo. Smatrao je to najvažnijim. O tom je ovisio način njegova razgovora sa vodjom, rasporedjaj njegovih sila.

— Nakon svega, što se zbilo, zar on može i smije još ovamo doći?! — oštrim će glasom Sučić.

Ostali su sa svojom šutnjom potvrdjivali, da su istoga mnijenja kao i govornik.

Srečić nije drugo ni očekivao. Sasvim je dobro računao, da se Milan ne će usuditi doći k vodji, znajući, da su članovi izvršnog odbora kod njega. Nadao se i ovom raspoloženju članova izvršnog odbora. Pa ipak ga je to sada napunjalo velikim zadovoljstvom; tek je nešto krio u sebi.

Časak se zamislio.

Ali tada iznenada osjeti u sebi odlučni poriv na dalje djelo. Bitku, koju je započeo, treba sada da jednakom, ako ne većom smionošću i bezobzirnošću nastavi i dovrši. Nema zapreke, koja bi ga od toga nauma odvratila. Nema protivnika, koji bi ga zaustavio. Pa da se svi ovi, koji sada uza nj stoje, podignu protiv njega, pružio bi im otvoreno čelo. U njemu se ustalilo uvjerenje o pobjedi i donijelo mu je, jakome i neustrašivome, predosjećaj slasti.

— Ja ću k njemu — odlučnim glasom reče i sigurnim korakom zakorači put vodjine sobe — — —

Vodja sjedi nepomičan u svom naslonjaču. Njegov se pogled gubi negdje u dalekoj tmini, ondje, gdje iza kuće njegove miruju stari hrastovi. Kosa je njegova postala rjedja i bjelja. Trup je njegov posve omršavio, nekako se zgrčio, i tako se velika njegova glava još većma ističe. Čeone su i lične kosti izrazitije, nabori lica i mrske čela deblje. Starost ga je oslabila, tjelesne su sile njegove na izmaku, na uviru.

Čim je Srečić ušao, starac se prene.

Dugo je upirao pogled u nj. Tik pred njim gori svjetiljka i priječi mu jasan vidik. Ktome je starac i kratkovidan. Tek kad mu se Srečić približio te ga pozdravio, prepozna ga vodja. Doduše ga smelo, što

taj došljak nije Milan, no ipak mu ni posjet Srečićev nije bio neugodan.

Mnogo je držao do Srečića. Svidjao mu se njegov pronicav pogled, njegova promišljenost, njegov mir. Držao je, da Srečić ne ide za zasebnim sebičnim ciljevima, da ga je u stranku dovelo uvjerenje o ispravnosti njezina programa i želja, da kao čovjek potpuno nezavisan poradi za boljak domovine. Ipak je jedan manjak na njemu opažao: u Srečića nije bilo onoga žarkoga i živoga oduševljenja i zanosa, bez kojega se starčeva nauka ne može učvrstiti i proširiti, da se konačno ovjenča lovorom potpunoga uspjeha.

— Kakove mi novosti nosite? — prozbori vodja.

Očito nišani na skupštinu, pomisli Srečić. Odlučio je, da mu sasvim otvoreno, bez zavijanja reče golu golcatu istinu. Računao je ovako: gole činjenice, jasno rješenje, kratka istina, brza osuda; ljubav za istinu, vjera u budućnost.

— Zar ih ne znate?

— Ne znam.

Starac je obrnuo glavu posvema put Srečića, zapiljio svoje oči u njegove, očekujući brzo saopćenje.

Srečić mu posve ukratko saopći tečaj današnje skupštine.

Starac se presenetio i zapanjio. Nije htio isprva da vjeruje.

Ali Srečić potvrdjivaše ponovo jasno i mirno njegova pitanja.

— Dao se zanijeti, — da, — šaputaše starac više za sebe. — Uzburkana krv. Oduševljenje, ljubav za stvar. Ali — vi rekoste, bilo je protivnika?! Zar protivnika Milanovih? Vi tvrdite, da su ti nezadovoljnici bili naši ljudi, naše pristaše? Zatim — da ih je bilo mnogo?! Zašto? Zašto?

Srečić mu pruži jedan od letaka.

Vodja ga ne shvaća. Ali onda ga moli, da mu pročita letak.

Srečić čita: posve monotono, ne naglašujući nijednu riječ, ne ističući nijednu izreku.

Vodja se ukočio od čuda. Uzeo je letak iz ruku Srečićevih, nataknuo naočari i stao sam da čita. Kad je pročitao, baci letak, i istisnu:

— To ne može biti istina.

Tada mu Srečić pruži pismene podatke, što ih je skupio Ivanušić; pruži mu večernje novine. U novinama se navodi, da je Ljuba Radonić pobjegla iz grada, da je pobjegla zbog sramote svoje vlastite, da je pobjegla iz straha pred zavedenim, prevarenim, ogorčenim narodm, koji jasno i glasno traži, vapi za osvetom i kaznom, — vijest koju je Ivanušić po uputi Srečićevoj uvrstio u novine prije negoli se sve to zbilo. Srečić još nadoda:

— Ja dolazim upravo iz njene kuće. Ona je doista pobjegla, ostavila je, napustila sukrivca svojega.

Starcu dršću ispijene ruke, slabost ih obuzima, letak i pisma ispadaju iz njih. Dršće glava, teška, dršću usne, nemoćne.

— Milan — gdje je — on —?

Starac se laća zvona. Ulazi sluga. Taj se prepao, kad je uočio starca duboko uzbudjena. Sjeti se opomene liječnikove. Dobaci Srečiću pogled pun prijekora.

— Malinić — Zar nije došao? — — dršće glas starčev.

— Danas ga još nije bilo ovdje — odvraća sluga bojazljivo, ne shvaćajući, o čem se radi.

— Nema ga — nema ga — ne će ni doći. — Ne, on ne će više doći.

Starac uzdahnu, potisne jauk u sebi, zgrči se u stolcu.

Sluga se uprepasti, skoči do njega — ali mu starac kimnu tražeći od njega da ga ostavi nasamu sa Srečićem.

Sluga ga posluša.

Starac ostade ukočen i nepomičan. Zaklopio je kapke očne. Ni najmanji trag unutarnje borbe nije se odrazio na njegovu licu. Ipak je borba ta duboka, snažna, velika. Znao je starac, da je Milana izgubio. Uzalud je sada razmišljati o krivnji ili nekrivnji Milanovoj. Pa sve da je nevin, nepovjerenje ga naroda srušilo i pokopalo. Možda je tek bio nespretan — ali nesposobnost je njegova za veliku zadaću, koju mu je vodja namijenio, bjelodana. Uzalud, — starac je izgubio onoga, koji je imao da bude nastavak njegova života, novi izvor njegove nauke. Tko će sada sačuvati njegovu nauku čistu i nepatvorenu? Svi važniji predstavnici njegove stranke zaredaše pred njegovim očima. Kod nijedne se osobe starac ne zaustavi. Sile su njegove na domaku, starac to zna; dani su njegovi odbrojani. Izbor nasljednika njegovoga posljednji je čin njegov, završetak njegova života. Starac to sluti; smrt se žuri. Nikad se nije bojao smrti, on, uvjeren o pravednosti svojoj, dočekao bi je miran i spokojan. Ali sada nema drugoga života da se stavi u službu njegove nauke, cio i čist. Sada on želi, da njegov život još dalje traje, on se sada plaši smrti. Ta ga je bojazan zaokupila svega i rasla u njemu neobičnom snagom.

Starac se prenu i trže. Upre svoje koštunave ruke o naslone stolca, htio bi da se digne. Hoće da okuša svoju snagu. Ne vjeruje u svoju smalaksalost i slaboću. Lice njegova liječnika, koje iskoči preda nj, ukaza mu se kao nešto suvišno i smiješno! Ali on se prevari. Ne uzmogne se dići. Klone. Njegovim licem ovaj put zareže duboka bol. Starac zastenje.

Pozorno ga je promatrao Srečić neko vrijeme, šuteći. Sad mu se ovaj čas ukaza prikladnim, da opet progovori. Mirno, no u teškim bojama predoči mu pogibao, koja prijeti samoj stranci.

— Uapsit će Milana i naravno osuditi — — Rastjerat će organizacije stranke — Obustavit će glasilo.

Strava izobliči lice starcu. Zar jednim mahom staviti u pogibelj uspjeh njegova životna rada, sada, kad ga ni on ni tko drugi ne može da iznova sazda sad, kad smrt kuca na njegovo srce?!

— O tom nema sumnje — govoraše Srečić. — Moje su informacije posve pouzdane. Meni je to saopćio osobno predstavnik vlade.

Starca je stalo gušiti i daviti u grlu, u grudima, u srcu. Drhće sav. Grči prste, grči tijelo, otvorenim ustima traži sape. Prvi put ga vidje ovakova Srečić, njega jaka, tvrda, kremen-čovjeka, gdje se svija u nemoći pred jačom silom. Nenavičan na to, otima joj se nespretno i nezgrapno, baš kao dijete, kao nemoćno dijete.

I tepa teško izgovarajući riječi:

— Velite — ali ja — tako — ne ću. — Ne — ja — ne ću.

Ne imajući ni trunka sućuti za nj, posve hladno uvjeravao ga Srečić:

— Pa ipak, to je sušta istina.

Starac skupi ono malo sila, što još bijaše u njemu. To dostajaše za jedan krik:

— Ne! Ne smije biti!

On ispruži glavu, koju je iznenada krv zalila. Svoje oči zapilji u Srečića. Te kao da iskočiše iz jama svojih, zakrvavljene. One su bile zasjenjene, zamućene i zaražene od teške boli.

— Da, ne smije. To bi za nas sve bio težak udarac! — potvrdjivaše Srečić.

Teško dišući ne skidaše starac svojih očiju s njega. Srečić je uzvraćao pogled starca svojim jasnim i odlučnim pogledom.

— Koje je vaše mnijenje o svemu tom? Vaš savjet? — slabim će glasom starac.

Srečiću se on sad pričini kao ranjen lav, koji se više ne može dići. Iz njegovih očiju struji tiha molba za pomoć i spasenje. Čudne su sada te oči, tako čudne! Nijesu vične da prenose molbe, one, koje su umjele tek zapovijedati i zabranjivati. Ta molba kao da ih umara, kao da njega ispija i upija posljednu snagu njihovu, kao da pripravlja putove smrti.

— Moje mnijenje? — prihvati Srečić. — Ja držim, da u ovom času treba postupati trijezno, oprezno, diplomatski. Pojedina osoba vrijedi toliko, koliko to traži stranka. Osoba može biti povod uništenju stranke, osoba je može podići. Ali uvijek vrijedi samo jedno: obzir iziskuje samo stranka, nikada osoba. Osoba nije za stranku nikada žrtva — —!

— Isključiti Milana? — huknu starac.

— Zašto isključiti? Ako uvidi, da mora istupiti iz stranke, sam će to učiniti.

Vodja uzdahnu. Zašuti. Zaveze se u misli.

— Ali nije u istupu Milanovu težište čitavog položaja, — nastavi Srečić. — Pitanje je: hoće li se naši protivnici, koji imaju vlast za sebe, zadovoljiti istupom Milanovim, pa i samim isključenjem njegovim iz stranke? Ja znam, da ne će!

To se sve ne da dugo podnijeti. Vrijeme brza, leti, srlja — ono će donijeti udarac, onda zbrku, onda slom. Tko zna, nijesu li već zamahnuli oni, koji to mogu učiniti. Starca ponovo stisnu strava, u njemu se rodi osjećaj, da ga sve sile ostavljaju.

— Što predlažete? — šapnu teškom mukom.

— Da to treba zapriječiti, u tom smo svi složni. Ali kako? Ja držim ovako: Nijesu ni oni, naši protivnici, tvrdoglavi, znadu i zašto. Nije ni njima do toga, da nas potpunoma i bezuvjetno unište. Trebaju i oni nas kao svoje protivnike. Ali što žele i za čim misle, da moraju da idu? Eto: oni traže, da ti njihovi protivnici ne budu onakvi, kakovi su bili dosada. Način, kojim se dosele provodio naš program, oni ne

će više trpjeti. Traže dakle garancija — A mi? Mi od našega programa ne ćemo i ne smijemo odustati. Kakove im po tom garancije možemo dati, a da sebe ne uništimo, a da ne onemogućimo vrhovnu našu zadaću: uščuvati naš program? To pitanje treba riješiti. Ja držim, da se i u jednomu i drugome udovoljuje garancijom u osobi. Prebrodit ćemo i to. Kad dodje drugo doba, opet ćemo moći biti potpuno jasni i odlučni!

— Tko jamči, da će oni na to pristati?

— Ja! — kliknu odlučno Srečić.

Starcu odlanu. Promatraše Srečića dugo i dugo. Razmišljavaše o svemu, što je Srečić govorio. Polagano se stala u njegovoj glavi izjašnjavati jedna misao:

— Jeste li sigurni, da ćete uspjeti?

— Uspjeh je u onoga, tko zna cilj i zna sredstva, tko se sprema i uči, tko umije odabrati pravi čas za konačni cilj.

— U vaše ruke predajem sudbinu stranke!

Starac pruži obe ruke Srečiću. Taj ih prihvati i toplo stisnu.

Ali ovaj je čas u starcu rodio predosjećaj smrti, doveo ga na rub groba. U ruke je Srečićeve morao predati svoju stranku. Ali je taj čin prvi korak k njezinoj preobrazbi, prvi udarac čistoći njegove nauke. Uvijek je ponosno i samosvijesno, svjetao i čist, prolazio kroz redove svojih protivnika, koji su mu morali priznati potpunu nesebičnost i značajnost. Nikada nije koraknuo stazom pakta i kompromisa. Njegova je nauka bila jedini sadržaj njegova života, jedina snaga, vodilica iz mladosti u starost; ona je bila kremen, na kojem se okrvavila mnoga ruka ljudska, o koji se razbilo mnogo čelo. A sad? Da ga je bar u času, kad mu Srečić saopćio pad Milanov, snašla smrt, umro bi bio a da ni za čas nije odstupio od svojih načela. Ali on nije tada potražio smrt, nije

je zaželio, ne. On se borio za život, htio ga je. A zašto? Zato, da učini ovo, što je učinio, nešto, što negira život njegov, što se protivi jedinom sadržaju njegova života. Je li vrijedno bilo zato poživjeti dalje? Ima li ovaj i ovakav nastavak života smisla? Dakle smrt je jedino opravdana, ona mora doći. Boreći se za život našao je smrt. Starac je potpunom jasnoćom svijestan o onom procjepu, opreci, u koju je zapao. I više nema u njemu snage, da se digne. Klonuo je. Starac zaželi iznenada smrt. Ah, da ona pospješi svoj let, da izbriše ono, na što ga je nauka života prvi put navela. Da bude i posljednji put.

Kad su ušli članovi izvršnoga odbora u njegovu sobu, uspravi se starac, koliko još mogaše i valjajući očima s jednog na drugoga, progovori čvrstim glasom:

— Braćo! — Moji su dani odbrojeni. U ovom sudbonosnom času po nas i po stranku našu, zaklinjem vas, evo posljednji puta, da me poslušate. Nasljednikom sam svojim odabrao Srečića — —

Nijedan se od njih ne uzmože oteti nekom čudu.

Prvi je pristupio k Srečiću Sučić i stisnuo mu ruku. Zaredaše i ostali.

Izrekavši potonje riječi starac je klonuo u naslonjač i zatvorio oči. Tako je ostao nepomičan, dok nije pomalo zapao u dubok san.

— Ecce homo! — šapnu Petrinić blijedožut u licu.

Srečiću je ovaj čas donio veliki, snažni i duboki osjećaj slasti, zadovoljstva, sreće.

— Pobjeda — kliktaše sva duša njegova — —

Srečić pohrli do Kecericha.

I pakt je bio utanačen. U kasno doba noći.

— Za posljedice ovoga čina u svakom slučaju nosite vi odgovornost — reče Ivanich Kecerichu.

Milan Malinić ostavljen je na slobodi.

IX

Preostali dio noći bdio je Srečić.

Snijeg je počeo padati i vjetar se podigao.

U svoju je radnu sobu Srečić ušao vukući se polagano kroz tamni dugi hodnik, ne upalivši svjetiljke. I soba je njegova ostala nerasvijetljena.

Stane uz prozor prekrštenih ruku i zagleda se na ulicu.

Sa svjetiljke, koja je baš nasuprot kući njegovoj, zahvaća slabiji val svijetla lice i tijelo njegovo. A ono se vidi nejasno, neizrazito, kao neka sjena. Budući da svijetlo drhturi na udaru vjetra zahvata na mahove Srečića; i tako su crte tijela i lica njegova zamućenije, teže zamjetljive i za onoga, tko bi izbliza uperio u nj svoj pogled. Potom bi se svakomu ukazao kao maglovito neko prividjenje, koje izazivlje osjećaj duboke tajinstvenosti. Svaki bi osamljeni putnik ove puste ulice, stupivši iznenada pred taj zamućeni lik, očutio potrebu da bude oprezan; nesigurnost neka, neznanje onoga, što se u tom nejasnom prividjenju ili iza njega krije, razvila bi u gledaocu neke slutnje, koje bi ga uznemirile, možda i uplašile; a tko zna, ne bi li — doduše natuknute samo crte toga lika — u njemu proizvele osjećaj gnušanja.

I tako bi se svaki putnik odvrnuo od tog lika —

Ali možda i ne bi! Možda ima netko, tko se ne plaši tmine ni misterija.

Možda kakova crna prikaza u dugom crnom haljetku, s dugom crnom pod haljetkom sakritom rukom. Možda se bliži kući, čeka i sluša pa se oprezno šulja i razgledava.

On krije ruku, a u ruci — — —

Srečić je sam — — —

Voli sada samoću; zadovoljan je, da ga nitko ne gleda, ne vidi, da nitko za nj ne pita, ne zna, da ga nitko ne zove.

Nepomičan je. Nepomičan je i pogled njegov upravljen u svijetlo uličnе svjetiljke. Snijeg, što leprši, spušta se na tle ispred svjetiljke neprekidno, neumorno i brzo. U trajnoj toj igri tisuća pahuljica mogao bi razabrati neslomljivu i ustrajnu volju za stalnim, tačno odredjenim uspjehom, neko bezuvjetno pokoravanje jednom cilju.

Srečiću to ne izmače. Ali mu ta slika ovaj put ne godi. Naprotiv, ona u njemu radja osjećaj neke neugodnosti.

Časovi prolaze i s njima se uvlači sve to veća tmina, sve to šira pustoš, sve to dublja noć. Fićukanje i zavijanje vjetra, koji se kadikada pojavi oko kuće Srečićeve, pojačava u njemu želju, da ovako ovdje i nadalje ostane sam. Snaga vjetra opetuje u njemu težnju, da što češće bude rastepena ona igra pahuljica snježnih kod uličnе svjetiljke. Udovoljenje tih potreba njegove duše donosi mu voljkost takovu, te ga trnci podilaze. Ovdje je u skloništu, zaštićen od udara vjetra, ujeda zime i pogleda ljudî — —

Što je bilo ono, za što se on borio?!

O tome mora da misli. Takovim se mislima ne bi mogao više oteti sve kad bi i htio.

U tom se trenu pričini Srečiću, da je neka prikaza strugnula kraj njegove kuće. Trže se, te odmače od prozora. Povuče se dalje u sobu, dublje u tamu, onamo, kud ne dopire svijetlo s ulice. Ali se ne hvata samo za tamu, već i za mir, koji vlada u njegovom domu. Ni mir taj a ni tmina mu ne pomažu. Tmina ne pruža ni jedne stalne točke. Mir okoline njegove ne ulazi u njegovu dušu. Zapali svjetiljku. I sada iznenada iskočiše preda nj razni predmeti: pokućstvo, slike, kipovi, knjige. Sve kao da ga radoznalo promatra, kao da ga pita, nešto očekuje, neko

rješenje, neki dogadjaj, šapat, buku, premještaj, što li — — — Tako mu se to učinilo. Svijetlo ga izdaje, izdaje ga! I on utrne svjetiljku.

Sada kao da je nestalo i mira okoline njegove.

Urlanje vjetra, nesmetano prodire u kuću njegovu. Vatra u peći zaprštala je življe. Srečić kao da čuje i jedva čujno šuštanje snijega na ulici; i još nešto, neko jedva zamjetljivo zujanje u sobi. Usto ga odjedared preseneti misao, da u njegovoj kući ima ljudi, ovdje posve blizu, tik uz njega. Uistinu je tako; tu je njegova služinčad. Njemu je kao da čuje njihovo disanje, osjeća njihov dah. Predočenje, kako taj topli dah, draškajući nježnom svilenom mekoćom put, dotiče njegovo lice, ruke njegove, tijelo njegovo, — radja u njemu nešto, što ga sili, da te ljude ostavi i da bježi. Jesu li mu oni vjerni?! Nijesu li oni izdajice i urotnici?! A kad bi se od njih odijelio, progonio bi ga šapat njihovih usana, koji bi se poput zmija uhvatio peta njegovih, ne puštajući ga da pobrza, da se odmakne. Šapat je to ljudî, koji snivaju teške sne i koji u te sne vjeruju, tražeći im vezu sa zbiljom. Šapat se taj pretvara u jecaj, zatim u hropac, koji u tihoj noći naliči samrtnome hropcu. On je nosilac skrušenih molba i groznih prijetnja i užasnih proklinjanja. Tmurne slike nesmiljenih teških borba patničkih duša zaredaše pred Srečićevim očima, otkrivajući u razgaljenoj golotinji svojoj jedno u dvojem: pobjedu i poraz, slavodobiće i propast, život i smrt. I poljanom tjelesa ljudskih, atletskih, divskih, ukočenih i slomljenih, vidje strugnuti dvije sjene zagrljene: nju, Ljubu i njega, Milana, obavite prozirnim crnim velom. Na njenome licu — pričinilo mu se — raspoznaje posmijeh blaženstva; njegovo je lice bilo nerazberivo, jer se prislonilo uz njene grudi, preliveno bujnom tamnom njenom kosom. Nestadoše — —

A kako je sada zaprsnulo svijetlo plinske svjetiljke, Srečiću se pričini, da je zabljesnuo bodež u dugoj crnoj nepoznatoj ruci. — — —

Sad ga obilazi silno uzbudjenje. Neko osebujno, dosele nepoznato, no tim snažnije raspoloženje, koje sasvijem odgovara ugodjaju, što se rasprostro oko njega, obuzelo ga čitava. Bijaše to neka priprava, spremanje na nešto, što se eto mora zbiti. To sad čeka; čeka svečani, veliki, znamenovni čas svoga života. On se o tom više ne vara.

I sad, samo sad da bude i ostane sam; samo sada da mu se ne približi nijedno ljudsko biće. Hrli k vratima; zaključana su i jedna i druga. Zna eto i to, da su i kućna vrata zatvorena, dobro zakračunana.

Postaje nestrpljiv.

Ne podnosi više ni toka vremena.

Brzaj, juri, leti, o veliki času života!

Srečić ga zove, zaklinje, čezne i gine za njim. Uvjeren je, da mora doći. Doći će, otkinut će se od ostalih časova, iskočiti izmedju njih, kao jedna stalnost, kao jedna svjetlost, kao kremen, pećina. Nastat će novo doba. Budućnost će biti jasna. I prošlost. Da, i sve te borbe i sve te trzavice i sve propasti bit će razumljive, naći će svoje opravdanje, svoje jasno opredjeljenje u nizu dogadjaja, u velikoj crti razvitka, i rad svih tih ljudi, s kojima i protiv kojih se on borio, zadobit će svoje nesumnjivo znamenovanje. A budući da su ti ljudi vršili samo ono, što su morali vršiti, budući da su imali samo ono uvjerenje, što su ga mogli imati, oni će izići pred njega jasni i izradjeni.

I vrijeme kao da je pobrzalo.

Na zvoniku crkvenom odbija jutarnji sat. Eto novi ulazi dan!

Sad se uzbibala duša Srečićeva moćno, svesilno poput pučine oceanske kad njome zaurla bura.

Narod i on!

»Narod i ja — —!« prošapće Srečić samome sebi.

On će to pitanje da riješi.

On ga i rješava.

— Ja — ja — ja —! klikće duša njegova.

Pohrli k vratima te ih otkračuna. Pobrza k zavoru električnog svijetla, da ga otvori. Poleti do prozora, te ga rastvori širom. Onda se nagnu kroz prozor, pogleda na sve strane smjelo, veselo, smiješeći se. Zatim prodje ostalim sobama. I njegova kuća prosja sva svijetlom u gluho doba noći.

Srečić je opet našao sebe.

X

Tek je uveče drugoga dana Milan izišao na ulicu. U što je čvrsto vjerovao, što je očekivao, nije se zbilo. Nisu ga uapsili. Ne će li ga ni osuditi? A ipak je u čudnom i nejasnom raspoloženju svome u uapšenju i osudi vidio jedini izlaz iz ovoga nestalnoga stanja. To će ga izmiriti sa svima.

Zašto je ostao na slobodi? Što to znači?

Osamljenot svoju nije više podnosio. K vodji i k Ljubi vukla ga znatiželja.

Čim je izišao, udariše mu u uši glasovi zvonâ. Milan se prene. Zvona ova neobične u njemu izazivlju slutnje.

Milan pobrza.

Velika crna pismena novina upadaju mu u oči.

Vodja je umro. Noćas. Nasljednik mu je Srečić.

Srečić!

Milan je poražen. Ne vjeruje. Ipak je tako. Istina je. Dogadjaji ga ti tako smutiše, te ne zna što bi. Tapka kao dijete.

Ljuba! — sinu pomisao u njemu.

Ljuba, ona, jedina ona.

Odjedared se snašao i pridigao. Slatka mu toplina zaigra u srcu.

— K njoj — k njoj —

Za Ljubom je čeznuo kao nikada prije. Njezina mu je ljubav bila upravo sada prava potreba duše.

I on podje k njoj.

Ipak je s nekom neopredjeljivom težinom na grudima stupao ulicom. Priklonuvši glavu i pognuvši trup, koracao je nekako zatezice, gledajući, piljeći preda se u tle.

Kako li je čudan taj osjećaj, koji mu sada ispunja dušu! Sav mu se taj život ukaže pust i prazan, težak i nesnosljiv baš kao i ove kuće, ove svjetiljke, ovo tamno nebo, ovi ljudi, što ih sretao. Tvrda je bila i ova zemlja, po kojoj je hodao, tvrda kao živac kamen. Zima ta kao da će biti vječna. A kad bi se opet stao boriti protiv toga? Tu bi se izgubio uzdah, molba, krika, — bez obzira i uslišanja. Uzalud bi bio znoj, što probija čelo, uzalud krv, što brizga iz nogu, iz ruku, iz cijeloga tijela, uzalud suze, što se cakle u očima — uzalud i onda, kad bi potekle potokom, razlile se zemljom daleko i široko. Prokletstvo je to, koje kipi i vrije, lomi i ruši, guta i upija sve, i čovjeka, i znoj i krv i suze. U ralje, goleme ralje njegove uliše se jur rijeke, jur more znoja, krvi i suza ljudskih. Zar se to zbiva bez boli? Pa bez volje, bez sakrivljene volje?

Ah, koliko nesretan može da bude čovjek borac!

Tada iskoči preda nj lik borca, lik oca njegova. Da li je on bio ovakav, kakvoga ga sada vidi, ne zna, ne sjeća se; tà on ga nije pravo ni poznavao. Ali mu se lik namiće, prianja mu za srce, govori mu, da je to on, otac njegov. Lice je to strašno. Obraslo je crnom neurednom bradom, upalo, blijedo, pa modro, žuto — kao da svaki čas mijenja boje. To je lice iznakaženo od grozne boli. Čelo mu je puno znoja, usne su posute krvlju, a oči su natopljene suzama.

Ukočeno je, nepomično — To je smrt — — — smrt — — U Americi u ugljeniku ga ugušila voda. Milan vidi žutu, mutnu, zablaćenu vodu, kako se valja i priližuje tome licu, toj glavi, kako je zahvaća, davi, povlači za sobom, guta i proždire, i kako se onda moćno diže, kao da vri, te postavlja krunu na tu mrtvu glavu — — —

— Oče — — dahne sav prestravljen.

Trnci ga podilaze, groza presvaja, drhtavica trese.

Kad je ono posljednji put izrekao tu riječ —?!

I požuri se.

I evo ga pred njezinom kućom. Više od navike nego promišljeno, stavi ruku na kvaku kućnih vrati.

Zatvorena — —

Ne razmišljavajući o tome potraži zvono.

Čeka.

Ne javlja se nitko.

Zvoni ponovo, dugo, nestrpljivo.

I čeka opet.

Ali opet mir i muk.

Sad mu je to neshvatljivo. Zakoračio je na cestu i bacio pogled na prozore kuće.

Tmina — —

Nemir ga obuze. Vrati se k vratima, kuša ih otvoriti. Ne može. Zvoni; zvoni jako, dugo, neprekidno.

Uzalud!

Sad u ovaj čas opazi, da su na kući prilijepljena dva velika letka, baš tamo ispod plinske svjetiljke.

Nemiran do u dno duše pristupi k zidu.

Čita — — —

Čita sve redom, jedamput, dvaput — —

Čita svaku riječ napose, i opet, i opet — —

Poput noža što prodire u meso, sve to dublje, čak do srca i što onda ponovo opet i opet udara u istu

ranu, načinjenim putom dosiže istu sjekotinu srca — padaju te objede i pogrde na njegovu dušu.

I onda —

»Pobjegla je, ona je pobjegla — —«

Poput munje sjeknu ta riječ njegovom dušom. Poleti spram vrati; drma ih, udara po njima rukama, nogama — —

Zove, viče, moli i zaklinje — — —

Muk i mir — —

Ukočila se kuća, nepomična kao klisura, stalna kao vječnost, nepromjenljiva kao usud. Umuknula je — — Medju tvrdim, čvrstim i širokim zidovima pokopala je sve izlive osjećaja ljudskih, veselje i blaženstvo ljudskih srdaca, sve osnove čovjeka. Kao ogromna raka utihnula je, da se nikada više ne otvori onima, koji su do nedavna još u njoj gradili svoju budućnost. Velebna dostojanstvu, u nemilosrdju svome grozna, velika, jedina, stajala je kao živ spomenik mrtve sreće, posred zime i noći i mira.

Još uvijek drma Milan vratima, zove i viče, trči oko kuće i traži ulaz u nju, gleda, bulji u ugasle, tupe, gluhe prozore.

Uzalud —

Šutnja, vječna je šutnja zasula kuću.

Iznemogao i satrt, posve pognut, priklonjene glave, nemoćno spuštenih ruku, klecavih koljena, stao je i on uz kuću.

Ovako, kako sada stoji uz kuću, kao da je opredijeljen, da vazda ostane uz nju, u ovo doba, kad je već pala noć. Ovako toj kući daje posebno znamenovanje, ne, ovako ga od nje prima i njoj vraća. Ovdje sad krili šapat zimske noći o smrti, tužna pjesma pustoši i samoće.

Snijeg započe opet lepršati. Pada sve gušći. Pokrit će Milana i kuću. Kao da ih priroda želi ovjekovječiti.

Jer ovdje, gdje sada stoji Milan kao ukopan i ukipljen, posljednja je meta, koju mu je život dosudio u velikim i snažnim nastojanjima njegovima; tu treba da izdahne svoj posljednji veliki dah svoje energije.

I odavle ide, stupa, vuče se dalje posve instinktivno.

Pusta je ulica, i u zapalom se snijegu opažaju jedino tragovi njegovih stopa.

Ali on vidi pred sobom utisnute nečije tragove, koje on slijedi onamo, kud ga oni vode i zovu. Tako mu se prividja.

Zakrene u šumicu.

Snijeg, odasvud snijeg —

Teško se vuče Milan naprijed; snijeg je visok, tama potpuna.

Šuštaj neki, koji se probija kroz mir, kad snijeg spadne sa suhoga lišća, sa hrastove grane, kao da mu šapće opomenu.

Ali Milan ne čuje, on ne vidi. Njegova glava gori, gore mu ruke i noge. Vatra ga je obuzela svega i tjera ga naprijed, vatra, koja je kao uprkos zimi i ledu sjela u srce njegovo. Tup je i gluh za sve.

Sad se uspinje brdašcem. Na vrhu je jedna zapuštena klupa. Dovuče se do nje; klone.

U taj se mah diže vjetar. Sa sjevera, s visokih onih brdina dojuri neizrecivom brzinom i zamahnu put Milana.

Ali on se ne miče.

Vjetar, jači i brži sada, zamahnu snažnije, zahvati Milana baš u lice.

Ali on ne osjeća —

A vjetar kao da je pobijesnio. Pahuljice snježne bježe pred njim, trče kao munje. On ih dohvata, razredjuje ih, grabi i baca u Milana.

On sjedi kao ukočen. Nemoćno su klonule ruke uz tijelo, nagnula se nauzmak otkrita glava —

Igra je vihora otpočela —

Ustobočio se ispred Milana, zaurlao bojnim klikom podigao se i stao kružiti nad njim kao jastreb nad svojom žrtvom. On je sred neizmjerja pučine morske jedan sitni listak, sred pustoši pješčare jedan suhi cvijetak, sred nedohvatnosti tavnoga oblačja jedna zalutala ptica.

Pomalo mu je vihor stao otimati sve, što je bilo svojina duše njegove, da to sa sobom ponese, rastepe, reznese — —

Sad se maknu Milan. Otvori oči, zamućene i zakrvavljene, i upre ih u nedoglednu tamu, što je pukla ispred njega. Uzdahnu i zastenje. Jecaj grudi njegovih, kao da je jecaj onih dolova.

Bol, koja je ispunila Milana čitava, bila je tupa, neizrazita, još nejasna. Jednaka u svojoj težini, jednolična u neizmjerju svome. Neznani su i nedokučivi putovi njezini. Da li mu prijeti potpuna propast, da li kuca na srce njegovo prijeka smrt?

Polako pokriva snijeg tijelo Milanovo. Hvata se za dugu kosu njegovu, vuče ga sa sobom dolje k zemlji. Bezvoljno se i nemoćno predaje Milan u njegov naručaj.

Nepomični sad stoje snažni hrastovi, što poput duplijera zaredaše oko Milana; nepomični su i grmečci, te se, u bjelinu odjeveni, prosuše oko glave Milanove kao svijeće. I tako mu spremiše odar, kakova mu nikad više priroda ne spremi. Čist je i bijel, netaknut od daha ljudskoga, neoskvrnut stopom čovjeka, nepovrijedjen pogledom njegovim: ni glupi smijeh, ni prijevarna riječ, ni podla suza ne dopiru amo, gdje nema lažnog svijetla njihovih svjetiljaka.

Može li sebi zaželiti dostojni odar?

Priroda je pravedna — —

— Mladost — dahne Milan. On bi da ustane. Ne može. Klone nauzmak.

— Mladost — duhne vjetar. Njegov se zamah ukaza kao bijela ruka smrti, koja je već posegla za Milanom.

On se trza. Groznica ga trese, zima probija.

Još jednom pokuša da se digne.

Grudi mu se nadimlju i napinju.

— Ljubo! — provali iznenada iz njih svesilni krik.

Brzo ga proguta vjetar; baci ga u nedohvatne daljine, u nedogledne visine, u nedohodne dubljine.

I u tom je času sinula pred očima Milanovima jasna slika potpunoga uništenja svega, što mu je bilo milo i drago, što mu je bilo vrhovnim i jedinstvenim ciljem. Vidi ponor, u koji je pao.

XI

Milan je opet u svom stanu. Sjedi uz prozor i bulji u zimsku okolicu.

U pokrajnoj sobi umire mati Ivanušićeva. Stenje. Milan čuje njezin stenjaj, sluša teške riječi njene.

— Modri brijeg. — — Još jednom da ga vidim — — Posljednji put. — —

Milan se prene. Te riječi? Što znače one? Ustao je i zavirio u drugu sobu. Staricu podigoše s kreveta i ponesoše k prozoru. Ustremila je pogled u brijeg, pružila ruke tepajući nerazumljive riječi.

Starica je umrla. — — —

Debeo je snijeg, koji je pokrio Modri Brijeg. Zamro je život u njem. Pust je, napušten i osamljen.

Zamislio se Milan.

— Modri?! Čudno! Koje li iluzije! I starica se njime zanosila? Koje li snage njezina života!

Mir je ušao u dušu Milanovu.

— A ja? I ova moja borba? Modri Brijeg. Da, da! Romantika, sušta romantika! Junak sam bio iluzija i romantike. Zanosio sam se za modrinom toga brijega. I ja — — i ja! Svijetlo doba! Minulo je. — I svršeno — — A sad sam našao zbilju, i upoznao ljude. — — A oni drugi, koje sam ja vodio, htio da vodim?! Zanose li se još Modrim Brijegom?!

Milan je nepomičan. Tvrd je pogled, što ga je ustremio u taj brijeg, opore crte njegova lica. Snažna je ruka, na koju je naslonio glavu.

— Moralo se tako zbiti — šapnu.

A sad — još mu se jednom ukaza brijeg taj kao vizija. Ali ovaj put je groblje — — sav je groblje. —

Bijeli stup i crna pismena

— Etiamsi mortui fuerint, tamen vivent — —

Ovaj je roman oglasilo DHK kao IV. knjigu V. kola (za god. 1913.) svojih edicija. Počeo je izlaziti u podlistku „Narodnog Jedinstva“ god. 1914. pod naslovom „Dr. Milan Malinić“. Još iste je godine taj časopis obustavljen.

SAVREMENI HRVATSKI PISCI

29. ZOFKA KVEDER: Jedanaest novela
30. ADAM KOSTELIĆ: Oluje
31. MILKAN LOVINAC: Purpurne noći
32. HRVATSKA MLADA LIRIKA
33. MILAN ŠENOA: Dialozi i dramoleti
34. ISO VELIKANOVIĆ: Srijemske priče
35. VLADIMIR TREŠČEC: Novele
36. BOŽO LOVRIĆ: Sveto proljeće
37. PETAR PETROVIĆ: U naviljcima
38. FRAN MAŽURANIĆ: Lišće i druga djela
39. RIKARD NIKOLIĆ: Djeca majke zemlje
40. MIROSLAV KRLEŽA: Tri simfonije
41. VIKTOR CAR-EMIN: Starci
42. MIHOVIL NIKOLIĆ: Knjiga pjesama
43. DRAG. M. DOMJANIĆ: Kipci i popevke
44. MATO KOŠĆINA: Suor' Maria Immacolata
45. FRANJO HORVAT-KIŠ: Nasmijani udesi
46. PETAR PETROVIĆ: Pljusak
47. SIMA PANDUROVIĆ: Okovani slogovi
48. VILIM KORAJAC: Humoristička djela K 5.—
49. IVO VOJNOVIĆ: Geranium K 5.—
50. MILOŠ CRNJANSKI: Maska K 5.—
51. MILO MISTRA: Modri brijeg.
52. IVO VOJNOVIĆ: Stari grijesi (u štampi)

Pojedina knjiga stoji za pretplatnike počevši od knjige 48. K 3.—, dok za sve druge kupce stoji K 5.—.

Pretplata se šalje na upravu »Društva hrv. književnika«

Gundulićeva ul. 7., Zagreb.

Knjige DHK dobivaju se uz knjižarsku cijenu u Ćirilo-Metodskoj knjižari u Zagrebu, Preradovićev trg.

ZEMALJSKA TISKARA
U ZAGREBU